

“YÖNETİM VE SİYASET BİLİMİNDE GÜNCEL SORUNLAR, ARAŞTIRMA YAKLAŞIMLARI VE TEKNİKLER

astana
yayınları

EDİTÖR
DAMLA TAHTASAKAL
ASLI OKAY TOPRAK

YÖNETİM ve SİYASET BİLİMİNDE GÜNCEL SORUNLAR, ARAŞTIRMA YAKLAŞIMLARI ve TEKNİKLERİ

**EDİTÖR
DAMLA TAHTASAKAL
ASLI OKAY TOPRAK**

**Ankara
Eylül / 2021**

YÖNETİM ve SİYASET BİLİMİNDE GÜNCEL SORUNLAR, ARAŞTIRMA YAKLAŞIMLARI ve TEKNİKLERİ

Editör

DAMLA TAHTASAKAL
ASLI OKAY TOPRAK

© *Bu eserin bütün hakları saklıdır.*

Kapak Tasarımı

Tasarımcı Adı

Sayfa Tasarımı

FMK Tasarım
Semih Köse

Yayın tarihi:

28.09.2021

ISBN

978-625-7624-89-3

Astana Yayınları

Akademisyen Eğitim Danışmanlık Yayıncılık Hizmetleri A.Ş.
Gökkuşluğu Mahallesi 1195 Sok. No: 2/A Çankaya/ ANKARA
Tel: 0 312 230 04 85 – 86 - 87
www.astanayayinlari.com
astanayayinlari@gmail.com

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	vii
GİRİŞ	1

BÖLÜM 1

İLAÇ ENDÜSTRİSİNDE AR-GE HARCAMASI VE REKABET GÜCÜ İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ.....	5
Damla TAHTASAKAL	5
Dr. Öğretim Üyesi Aslı OKAY TOPRAK.....	5

BÖLÜM 2

KARŞILAŞTIRMALI NİTEL ANALİZİN SİYASİ REJİMLER ÇALIŞMALARINDA BİR ARAŞTIRMA YAKLAŞIMI VE VERİ ANALİZİ TEKNİĞİ OLARAK UYGULANMASI	27
Dr. Öğretim Üyesi Mehtap SÖYLER.....	27

BÖLÜM 3

COVID-19 SÜRECİNDE ÖĞRENCİ MOTİVASYONU, SAKARYA ÜNİVERSİTESİ YÜKSEKÖĞRETİM UZAKTAN EĞİTİM BİLGİ SİSTEMİ VE E-BİLGİ KALİTESİ ARASINDAKİ ETKİLEŞİM	55
Dr. Öğretim Üyesi Metin BAYRAM.....	55
Öğr. Gör. Dr. Selman HIZAL.....	55
Prof. Dr. Ahmet ZENGİN	55

BÖLÜM 4

ÇEVRE İLE İLGİLİ KARAR SÜREÇLERİNE KATILIM.....	81
Dr. Öğr. Üyesi Mesut KAYAER	81

BÖLÜM 5

GÖSTERGEBİLİMSEL YÖNTEM IŞIĞINDA PARTİ AMBLEMELERİNİN ÇÖZÜMLENMESİ VE SEÇMENLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: AK PARTİ VE CHP MODELİ.....	95
Melike KAYIRAL.....	95

BÖLÜM 6

TÜRKİYE'DE BANKACILIK SEKTÖRÜ KARLILIK ORANLARININ BORSA İSTANBUL BANKA ENDEKSİNE ETKİSİ: ZAMANLA DEĞİŞEN NEDENSELLİK ANALİZİ	109
Dr. Tunahan HACİİMAMOĞLU	109
Murat KARAKAYA.....	109

ÖNSÖZ

Yönetim ve siyasetin güncel sorunlarını, nitel ve nicel boyutlarıyla değerlendiren bu kitap, farklı yöntemsel uygulamalar, teknikler ve yaklaşımlar sonucunda ortaya çıkmıştır. Farklı disiplinlerde çalışmalar gerçekleştiren birçok yazarın dâhil olduğu ortak bir kitap projesi olan elinizdeki eser; siyaset, iktisat, işletme ve eğitim alanlarında gerçekleştirilmiş kavramsal, yöntemsel ve teknik yaklaşımları bir araya getirmektedir.

Bu kitap, lisans ve lisansüstü öğrenciler, akademik camia ve yönetim ve siyasette güncel sorunlara ilgi duyanlar arasında farklı yaklaşım ve teknikleri gündeme getirip tartışmayı da amaçlamaktadır. Dolayısıyla yöntemsel teknik ve yaklaşımlar çeşitli boyutlarıyla irdelemektedir. Amacımız bu konuda akademik ve entelektüel bir tartışmaya zemin hazırlamak ve sonraki çalışmalara ilham kaynağı olmaktır.

Son olarak değerli çalışmalarıyla kitap projesine katkılarda bulunan yazarlarımıza ve bu fırsatı sunan Baha Ahmet YILMAZ'a en derin teşekkürlerimizi sunarız.

Damla TAHTASAKAL

Aslı OKAY TOPRAK

GİRİŞ

Yönetim ve siyasette güncel sorunları nitel ve nicel yaklaşımdan ele alan bu kitap, bu soruları cevaplarken farklı yöntemsel uygulamaları, teknikleri ve yaklaşımları değerlendirmektedir. Mehtap Söyler, Melike Kayıral ve Mesut Kayaer siyaset biliminden uygulama yapmakta, kavramsal perspektif sunmakta ve yöntemsel teknik ve yaklaşımları ele almaktadır. Nicel yöntemsel yaklaşım ve teknikleri uygulayan Damla Tahtasakal, Aslı Okay Toprak, Metin Bayram, Selman Hızal, Ahmet Zengin, Tunahan Hacıimamoğlu, Murat Karakaya.. İktisat ve İşletme yönetim bilimlerinden Damla Tahtasakal ve Aslı Okay Toprak ile Tunahan Hacıimamoğlu ve Murat Karakaya Eğitim bilimlerinden Metin Bayram, Selman Hızal, Ahmet Zengin bilgi sistemi ve e-bilgi kalitesi bakımından eğitimin yönetimini araştırmaktadır.

Damla Tahtasakal ve Aslı Okay Toprak, ilaç endüstrisinde Ar-Ge harcaması ve rekabet gücü ilişkisini Türkiye örneğiyle ele almaktadır. İlaç endüstrisi insan sağlığını doğrudan etkilemesinin yanı sıra özellikle beklenmedik ve olağanüstü olarak görülen pandemi dönemlerinde ülkelere stratejik katkı sunmaktadır. Çünkü bu dönemlerde tüm insanlık önceki dönemlerde olduğundan daha fazla tıbbi ürüne ihtiyaç duymaktadır. Bu ihtiyaçtan kaynaklı talebi karşılayabilen ülkeler iktisadi büyümelerine katkı sağlamaktadır ve dolayısıyla uluslararası pazar alanında rekabet gücüne sahip olmaktadır. Ar- Ge harcaması ve rekabet gücü arasındaki ilişkiyi veriler ışığında nicel ve betimsel araştırma yöntemleri kullanılarak ortaya konulmuştur. Elde edilen bulgular neticesinde iki faktör arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu ortaya konulmuştur.

Nitel ve nicel yöntem arasında bir alternatif yol olarak 1980'li yıllarda geliştirilen karşılaştırmalı nitel analiz (KNA) yöntemini inceleyen Mehtap Söyler, bir araştırma yaklaşımı ve veri analizi tekniği olarak KNA uygulamalarını ele almıştır. Scopus veri tabanında siyasi rejimler üzerine 2020 yılı dahil yayınlanmış 24 KNA uygulamasını yöntemsel kriterler ışığında değerlendirmektedir. KNA'yı, nitel ve nicel yöntem arasında bir araştırma yaklaşımı olarak uygulamak idealdir. Ontoloji-yöntem uyumu, küme kuramsal hipotez oluşturma, vaka-içi analizle küme kuramsal açıklamaların güçlendirilmesi ve kuram geliştirme gibi "en iyi pratikler" kriterleri KNA uygulamasını bir araştırma yaklaşımı uygulaması haline getirir. Bu kriterlerin gözetilmesi en iyi pratiklere daha uygundur. KNA'yı bir veri analizi olarak uygulayan çalışmalarda "analitik an" ön plana çıkmıştır. Araştırma gerekçelerinde KNA'nın seçilmesi hakkında ya belli bir temellendirme yoktur ya da tekil öğelere açıklama yapılmadan yer verilmiş, başka öğelerle desteklenmemiştir.

KNA'nın analitik teknik olarak uygulanması zorunlu olarak bilimsel katkıyı azaltmaz. İster bir araştırma yaklaşımı ister bir analitik teknik olarak kullanılmış olsun, koşul seçiminde ve vaka seçiminde kuramsal temele sahip olmayan, vaka ve kuram bilgisi bakımından yetersiz bir KNA uygulamasının bilimsel katkısı azalacaktır. Ayrıca, KNA'yı bir analiz aracı olarak kullanan çalışmalar gelecek araştırmalar için veri sunmaları açısından, ampirik tipolojilerle vakaları gözden geçirmeyi, verilerin tutarlılığını gözden geçirmesi bakımından katkıda bulunurlar. KNA genel anlamda hem nitel hem nicel

verilerin kullanılabildiği bir veri analizi tekniği olarak araştırmanın şeffaflığına ve tekrar edilebilir olmasına katkı sağlamaktadır.

COVID-19 sürecinde üniversite öğrencilerinin sosyalleşememeleri ve fiziksel aktivitelerinden uzak kalmaları, gelecek kaygısı taşımaları ve sair nedenlerle akademik motivasyonları olumsuz etkilenmiştir. Metin Bayram, Selman Hızal ve Ahmet Zengin, öğrencinin akademik motivasyonunu, Sakarya Üniversitesi uzaktan eğitim sistemi kullanıcı arayüzü ve sanal sınıf platformunun eğitim e-bilgi kalitesi üzerindeki etkisi araştırılmaktadır. Veriler anket tekniği ile SAÜ öğrencilerinden toplanmıştır. Bu amaçla bir araştırma modeli tasarlanmış ve model Kısmi En Küçük Kareler Yapısal Eşitlik Modeli (KEKK-YEM) yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerin uzaktan eğitimin teknolojik yönü olan uzaktan eğitim platformu kullanıcı arayüzü kalitesi ve sanal sınıf platform kalitesi ile ilgili olumlu algıya sahip oldukları bulunmuştur. COVID-19 sürecinde öğrencilerin gelecek kaygısı duymaları ve kampüs ortamında sosyalleşme ve fiziksel ihtiyaçlarını giderememelerinin öğrencilerin ders içerikleri ile ilgili e-bilgi kalitesi algısını olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Sanal sınıf platformu kalitesi ile e-bilgi kalitesi ve uzaktan eğitim platformu kullanıcı arayüzü kalitesi arasında doğrudan olumlu bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Uzaktan eğitim platformu kullanıcı arayüzü kalitesi ile e-bilgi kalitesi arasında doğrudan güçlü bir ilişki olduğu bulunmuştur. Ayrıca uzaktan eğitim platformu kullanıcı arayüzü kalitesi aracılığıyla sanal sınıf platformu kalitesi ile e-bilgi kalitesi arasında dolaylı güçlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Mesut Kayaer, çevre ile ilgili karar süreçlerine katılıma dair kavramsal bir çerçeve sunmaktadır. Çevre sorunları, insanlık tarihinin her döneminde gündem olmuştur. Günümüzde, büyük oranda, insan faaliyetlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan küresel ısınma ve iklim değişikliğinin etkileri hissedilmeye başlamıştır. Özellikle kuraklık, su kıtlığı ve gıda krizleri büyük tedirginliklere sebep olmaya devam etmektedir. Bu bağlamda çevre sorunlarının farkına varılması bu sorunların çözümü adına çeşitli adımların atılmasına vesile olmuştur. Çevreye karşı duyarlı olunması gerektiği anlaşılmış ve böylece çevre bilincinin yerleşmesi sağlanmıştır. Bilgi ve bilinç düzeyinin artmasıyla birlikte çevrecilik, çevreci demokrasi ve çevre ile ilgili kararlarda söz sahibi olma isteği de ön plana çıkmıştır. Dolayısıyla halkın karar süreçlerine katılımının etkisinin ve öneminin farkına varılmıştır. Çevre ile ilgili karar süreçlerine katılım konusu hem ulusal mevzuatta hem de uluslararası düzenlemelerde önemli görülmüş ve çeşitli başvuru yolları, katılım süreçleri ve bilgi edinme hakları güvence altına alınmıştır. Literatür taraması yöntemi kullanılan bu çalışmanın amacı, çevresel demokrasi anlayışı kapsamında çevresel karar süreçlerine katılımın ve uygulamada bu süreçlerin etkinliği ve çeşitli başvuru yollarının incelenmesidir. Böylece etkin bir katılımın, süreçler ve kararlar üzerinde ne derece etkisi olduğu anlaşılabacaktır.

Melike Kayıral, göstergebilimsel yöntem ışığında parti amblemlerini çözümleyip amblemlerin seçmenler üzerindeki etkisini Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) ve Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) modellerinde analiz etmektedir. Yaşadığımız evrende her yerde ve her zaman karşılaştığımız göstergeler algımızı etkileyerek yaşamımıza yön vermektedir. Çağdaş demokrasinin temel unsurlarından biri olan siyasi partiler de kitlelere ulaşabilmek ve seçmenleri ikna edebilmek amacıyla siyasal iletişim uygulamalarına önemle yoğunlaşmaktadırlar. Siyasal partiler kendilerini her yerde temsil

edecek ve diğer partilerden ayıracak sembollerle öne çıkarlar. Partiler kullandıkları amblemlerle kimliklerini açığa çıkarırlar, kendilerini seçmenlere tanıtır ve kitlelerle somut iletişim kurarlar. Görsel iletişimde sembol ve amblemler zihinlerde iz bırakır. Siyasal partilerin program ve hedefleriyle entegre bir biçimde görsel unsurların oluşturulması, partinin ideolojisini hedef kitlelere aktarabilmesi açısından önemlidir. Dolayısıyla tasarımın profesyonelce şekillendirilmesi, hatırlanabilirlik ve hafızalarda yer edinme açısından kilit unsurdur. Bu bağlamda siyasal yaşamda önemli bir konuma sahip olan partilerin amblemlerinin çözümlenmesi önem arz etmektedir. Bu amaç doğrultusunda, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde temsil edilen ve önemli bir konuma sahip olan partilerden AK Parti ve CHP örneklem alınmış, kullandıkları amblemlerin anlamsal boyutları göstergebilimsel yöntem ışığında analiz edilmiştir. Amblemlerin üzerindeki göstergeler ve renkler anlamsal açıdan çözümlenmeye çalışılmış ve partilerin seçmen tabanları incelenmiştir. Bu çalışma aynı zamanda siyasal parti amblemlerinin seçmenler üzerindeki etkilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Tunahan Hacıımamoğlu ve Murat Karakaya çalışmalarında Türkiye'de bankacılık sektörü karlılığının aynı sektördeki hisse senedi fiyatları üzerindeki nedensellik ilişkilerini araştırmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda çalışmada Türkiye'nin 2003Ç1-2020Ç3 dönemi için bankacılık sektörü ortalama aktif karlılık oranları, ortalama öz sermaye karlılık oranları ve Borsa İstanbul banka endeksi çeyreklik verileri kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişki, Hacker ve Hatemi-J (2006) bootstrap nedensellik testi ve zamanla değişen nedensellik test yöntemleri ile incelenmiştir. Bootstrap nedensellik analiz sonuçlarında incelenen dönem itibarıyla ortalama aktif karlılık oranları ve ortalama öz sermaye karlılık oranlarından Borsa İstanbul banka endeksine doğru herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Diğer yandan zamanla değişen nedensellik analiz sonuçlarında ise dönemsel nedensellik ilişkilerin varlığına dair kanıtlara ulaşılmıştır.

BÖLÜM 1

İLAÇ ENDÜSTRİSİNDE AR-GE HARCAMASI VE REKABET GÜCÜ İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ¹

Damla TAHTASAKAL²
Dr. Öğretim Üyesi Aslı OKAY TOPRAK³

GİRİŞ

Rekabet gücü ülkelerin, endüstrilerin ve firmaların gerek ulusal gerekse uluslararası pazar alanında varlıklarını sürdürebilmeleri bakımından büyük bir önem arz etmektedir. Küreselleşen dünyada pazar alanında varolabilmek ve sektörel bazda rakiplere kıyasla rekabet gücünde üstünlük sağlayabilmek için ise hızlı bir şekilde gelişen teknolojik değişimlere adapte olmak ve taklitten uzak, inovatif üretim yapmak elzemdir. İnovatif üretimde ise esas olan Ar-Ge faaliyetleridir.

Ar-Ge faaliyetleri gelişmek ve sürdürülebilirliğini devam ettirmek isteyen her endüstri için değerlidir. Ancak içinde bulunduğumuz pandemi sürecinde, ilaç endüstrisinde Ar-Ge faaliyetlerinin konumu daha büyük ve hayati bir öneme sahip olduğu açıktır. Çünkü ilaç endüstrisinde üretimi gerçekleştirilen ilaçlar, insan sağlığını direkt olarak etkilemesinin yanı sıra patent uygulaması sayesinde elde edilen monopolcü güç ile ülke ekonomilerine büyük katkı sağlamaktadır. Bu yönleri ile ülkelerin uluslararası rekabet gücünde stratejik bir konuma sahip olan ilaç endüstrisinin gelişmesinde Ar-Ge faaliyetlerine daha yoğun bir şekilde yönelmek önem teşkil etmektedir.

Ar-Ge faaliyetleri için yapılan Ar-Ge harcamaları ve mikro düzey rekabet gücü arasındaki ilişkiyi ilaç endüstrisi kapsamında incelendiğinde aralarında pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (Das ve Das, 2015: 325). 2020 yılı ilk çeyreğinde resmi olarak pandemi halini almış olan Covid-19 gibi beklenmedik ve olağanüstü bir durum olarak nitelendirilen, dünyanın farklı birçok coğrafyasında etkisini gösteren ve tüm insanlığın sorunu haline gelen salgın hastalıklarda ilaç endüstrisinin üstlenmiş olduğu hayati görevin etkisi daha açık bir şekilde görülmektedir. Bu etki yalnızca insan sağlığını doğrudan etkilemekle kalmamaktadır. Bunun yanı sıra olağanüstü olan bu dönemlerde zorunlu olarak talep edilen ilaç veya ilaçların üretimini gerçekleştiren ülkelere sağlamış olduğu stratejik katkı vardır. Olağanüstü dönemlerde ilaç üretimini yapmaya devam eden

¹ Bu çalışma Damla Tahtasakal'ın 2021 yılında Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilen "İlaç Sanayide Ar-Ge Harcaması ve Rekabet Gücü İlişkisi: Türkiye Örneği" adlı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

² Marmara Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü doktora öğrencisi, İstanbul, Türkiye. damlatahtasakal0@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7769-7131.

³ Kırklareli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Kırklareli, Türkiye, a.okaytoprak@klu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6575-2471.

bu ülkeler ilaçta patent uygulaması sayesinde geçici bir süreliğine de olsa ülkenin monopolcü güce sahip olmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla bu monopolcü gücün etkisiyle ilaç endüstrisinin, ilaç keşfini gerçekleştirmiş ülkeye sağlamış olduğu stratejik katkı güçlenmektedir.

1. AR-GE VE REKABET GÜCÜ

Bu çalışmada Ar-Ge harcaması ve rekabet gücü arasındaki ilişkiyi Türkiye'nin ilaç endüstrisi üzerinden daha açık bir şekilde açıklayabilmek amacıyla Ar-Ge ve rekabet gücü olguları hem kavramsal hem de teorik çerçeve kapsamında bir arada ele alınacaktır.

1.1. Ar-Ge Merkezli İçsel Büyüme Modelleri

Ar-Ge faaliyeti işletmelerin, endüstrilerin ve firmaların mevcut mal veya hizmetlerinin oluşturulma süreçlerini sürdürülebilir kılmak ve geliştirerek yeni ürünler ortaya koymak adına yapılan uzun dönemli çalışmalar anlamına gelmektedir. OECD'nin Ar-Ge çalışmaları için teknik bir belge niteliğinde oluşturulmuş olan Frascati Kılavuzu (2002) kapsamında Ar-Ge, “insan, kültür ve toplumun bilgisinden oluşan bilgi dağarcığının arttırılması ve bu dağarcığın yeni uygulamalar tasarlamak üzere kullanılması için sistematik bir temelde yürütülen yaratıcı çalışmalar” olarak tanımlanmıştır (OECD, 2002: 30). Yani Ar-Ge çalışmaları, beşerî sermaye niteliğindeki bilginin arttırılması ile sağlanan gelişmeler neticesinde yapılan yenilik odaklı çalışmalardır.

Ar-Ge harcaması ve rekabet gücü ilişkisi kapsamında iktisat literatürüne bakıldığında Ar-Ge faaliyetlerini merkezi konuma koyarak iktisadi büyümenin sağlandığı ve bu büyümenin ülkelerin uluslararası pazar alanında rekabet gücünde avantaja sahip olduğunu ifade eden bazı görüşler vardır. Paul Romer'in 1990 yılında yayınlamış olduğu Endogeneous Technological Change adlı eseri ile de Ar-Ge merkezli büyüme modelinin kurucusu olarak kabul edilmektedir. Akabinde Grossman-Helpman (1990) ve Aghion-Howitt (1992) tarafından da Ar-Ge merkezli içsel büyüme modelleri desteklenmiştir.

Ar-Ge merkezli içsel büyüme modellerini destekleyen bu görüşler Ar-Ge faaliyetlerini teknolojik değişime dinamizm sağladığını ve teknolojik değişimi içsel bir faktör olarak kabul ederek iktisadi büyümenin tetikleyici unsuru olarak görmektedir. Bundaki temel sebep olarak Ar-Ge faaliyetleri sayesinde elde edilen bilgi ve inovasyonun önceden bir ihtiyacı karşılaması amacıyla üretilen mal ve/veya hizmetin kalitesinde bir artış sağlaması veya taklitten uzak inovatif üretimin yapılması ile açıklamaktadırlar.

1.2. Rekabet Gücü

Rekabet gücü, iktisadi ve beşerî birçok unsurdan oluştuğu için tanımı literatürde hala tartışılmaktadır. Bu nedenle günümüzde net ve tek bir tanımı yoktur. Ancak rekabet gücü bahsedildiğinde genellikle President's Commission on Industrial Competitiveness göre, “uluslararası alanda mal ve hizmet üretiminin yanı sıra ülke vatandaşlarının yaşam standardının da korunup geliştirebilmesini ve istihdam sağlanması” tanımı kullanılmaktadır (President's Commission on Industrial Competitiveness, 1985: 4).

Rekabet gücü kavramı, literatürde genellikle makro ve mikro düzey rekabet gücü çerçevesinde ele alınmaktadır. Mikro düzeyde işletme ve endüstri odaklı rekabet gücünün

yerel ve uluslararası alandaki incelemelerini yapılmakta iken, makro düzey rekabet gücünde ise ülkelerin uluslararası pazar alanındaki rekabet gücünün incelemesini yapmaktadır (Scoot ve Lodge, 1985: 20). Mikro düzey rekabet gücü ele alındığında Michael E. Porter'ın oluşturmuş olduğu Elmas Modeli dikkat çekmektedir.

M. E. Porter, ülkelerin rakip ülkelere kıyasla rekabet gücünde nasıl üstünlük sağladığını açıklamak amacı ile 1990 yılında The Competitive Advantage Of Nations isimli yayınında ülkelerin uluslararası rekabet gücünü belirleyen unsurları ele almıştır. On ülkeyi baz alarak hazırlanmış olan çalışmada Porter (1990), rekabet gücünü Elmas Modeli çerçevesinde açıklamıştır. Elmas modelinde ise rekabet gücünde üstünlüğü açıklamak için üretim faktörleri, talep koşulları, ilgili ve destekleyici unsurlar ve son olarak firma stratejisi olmak üzere dört farklı temel unsuru baz almış durumdadır (Porter, 1990: 78). Bu unsurların uluslararası ticarete önemli yer teşkil etmesinin sebebi, küresel pazar alanındaki rekabet avantajının kaynağının yerel faktörlerden kaynaklanmasıdır (Gürpınar ve Barca, 2007: 45).

2. VERİ VE METODOLOJİ

Ar-Ge harcaması ve rekabet gücü faktörleri arasındaki ilişkinin araştırıldığı bu çalışmada 2009-2019 yılları arasındaki dönemler için yıllık bazda veriler kullanılmıştır. Ar-Ge harcaması için Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) veri tabanı tarafından temin edilen cari ve yatırım Ar-Ge harcamalarının totali alınmış, rekabet gücü için 1991 yılında Thomas L. Vollrath tarafından ortaya konulan göreceli rekabet gücü indeks yöntemi yardımıyla Türkiye ilaç endüstrisinin dünya genelindeki diğer ülkelere karşı rekabet gücünü ele alabilmek için özel olarak indeksler oluşturulmuştur. Rekabet gücü için verilerin tamamı Trade Map veri tabanından temin edilmiştir.

Ar-Ge harcaması ve rekabet gücü arasındaki ilişkide Türkiye'nin ulusal para birimi olan Türk Lirası (₺) ile uluslararası düzeydeki rezerv para birimi olan Amerikan Doları (\$) olması ve bu para birimlerinin farklılık göstermesinden dolayı döviz kuru farkının etkin bir faktör olduğu düşünüldüğünden dolar-lira paritesine (US\$TRY) de yer verilmiştir. Parite verileri için Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) veri tabanından faydalanılmıştır.

Vollrath, A Theoretical Evaluation of Alternative Trade Intensity Measures of Revealed Comparative Advantage isimli yayınında 1965 yılında Béla Ballassa tarafından ortaya konulmuş olan açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler indeksine ithalat değerlerini ekleyerek geliştirmiştir. Bu kapsamda göreceli ihracat avantajı indeksine (RXA) ilaveten göreceli ithalat avantajı indeksi (RMA) ve göreceli rekabet üstünlüğü indeksini (RC) oluşturmuştur (Vollrath, 1991: 275).

$$RXA_{i\alpha} = (X_{i\alpha} / X_{in}) / (X_{r\alpha} / X_{rn})$$

RXA: göreceli ihracat rekabet gücü indeksi

X: ihracat değerleri

i: seçilen ülke

α : seçilen mal veya mal grubu

r: tüm dünya ülkeleri (i ülke muaf)

n: ticarete konu olan tüm malları (α malı muaf) temsil etmektedir.

$$RMA_{i\alpha} = (M_{i\alpha} / M_{in}) / (M_{r\alpha} / M_{rn})$$

RMA: göreceli ithalat avantajı indeksi

M: ithalat değerleri

i: seçilen ülke

α : seçilen mal veya mal grubu

r: tüm dünya ülkeleri (i ülke muaf)

n: ticarete konu olan tüm malları (α malı muaf) temsil etmektedir.

$$RC_{i\alpha} = \ln (RXA_{i\alpha}) - \ln (RMA_{i\alpha})$$

RC: göreceli rekabet gücü indeksi

$\ln (RXA)$: doğal logaritması alınmış göreceli ihracat avantajı indeksi

$\ln (RMA)$: doğal logaritması alınmış göreceli ithalat avantajı indeksi

2.1. Ampirik Bulgular

Vollrath'ın göreceli rekabet gücü indeks değerlerinin pozitif veya negatifliğine göre seçilen ülkenin uluslararası pazar alanındaki rekabet gücünde avantajlı veya dezavantajlı olduğuna karar verilmektedir. Konuyla ilgili olarak Türkiye'nin 2009-2019 yılları arasındaki dönemi için ilaç endüstrisinin uluslararası rekabet gücünün Vollrath yöntemi ile hesaplandığı Tablo 1 oluşturulmuştur. Yapılan hesaplamada doğal logaritması ($\ln$) alınan indeks değerlerinin negatif olması Türkiye'nin ilaç endüstrisinin uluslararası pazar alanındaki rekabet gücünde dezavantajlı durumda olduğunu göstermektedir.

Türkiye'nin ilaç endüstrisinin uluslararası rekabet gücü için kullanılan indeks yöntemlerinde, baz alınan dış ticaret değerleri uluslararası piyasanın rezerv para biriminin dolar (\$) olması nedeni ile veriler dolar para birimi türünde alınması gerekmektedir. Ancak Türkiye'nin ilaç endüstrisine yapılan Ar-Ge harcamaları lira (₺) türündedir. Fakat Ar-Ge harcaması ve rekabet gücü ilişkisini doğru bir şekilde

açıklayabilmek için tek tip para biriminin kullanılması gereklidir. Bu çalışma makro düzey rekabet gücünü baz aldığından lira (₺) para birimince yapılan Ar-Ge harcamaları dolar (\$) türünden hesaplanmıştır.

Yıllar içerisinde değişkenlik gösteren döviz kuru Türkiye'nin küresel pazar alanındaki rekabet gücünün hesaplanması açısından önem arz etmektedir. Dolar-lira paritesinin, Ar-Ge harcaması ve rekabet gücü ilişkisinde etkili bir faktör olduğu saptandığından, 2009-2019 yılı arasındaki dönem için dolar (\$) karşısında liranın (₺) değerini inceleyebilmek adına Tablo 2 ve tablodaki değişimleri daha kolay ifade edebilmek adına Şekil 1 oluşturulmuştur.

Tablo 1: Yıllara Göre Türkiye'nin İlaç Endüstrisinin Rekabet Gücü

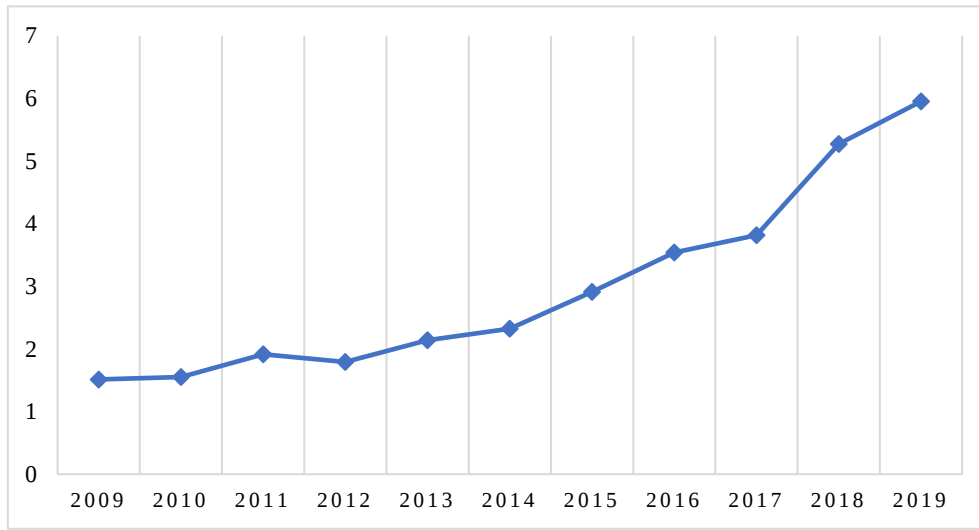
Yıllar	Vollrath İndeksi (RC)
2009	-1,972663528
2010	-1,598995936
2011	-1,539497571
2012	-1,349039143
2013	-1,184592736
2014	-1,25994729
2015	-1,208930363
2016	-1,265110865
2017	-1,189963185
2018	-1,006281199
2019	-1,054130159

Kaynak: Trade Map veri tabanından alınan veriler ile yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 2: Yıllara Göre Dolar-Lira Paritesi (USDTRY)

Yıllar	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Kur Değerleri	1,513	1,5535	1,9157	1,7912	2,1381	2,323	2,9128	3,5382	3,8173	5,2704	5,9509

Kaynak: TCMB.

Şekil 1: Yıllara Göre Dolar Lira Paritesi (USDTRY)

Kaynak: TCMB.

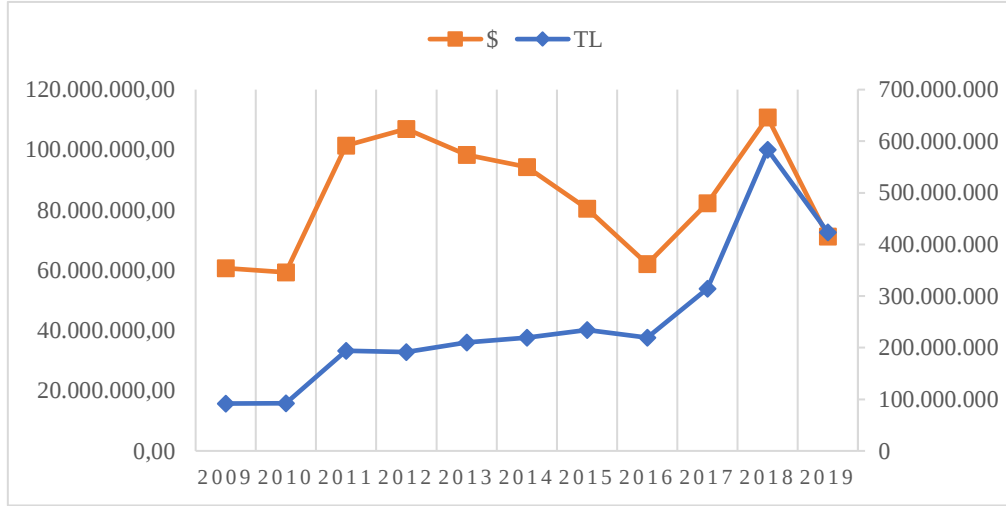
Dolar-lira paritesindeki farklılık yalnızca rekabet gücü hesaplaması için önemli değil, aynı zamanda Türkiye'nin ilaç endüstrisinin gelişmesi ve inovatif ilaç üretimi için gerekli olarak yapılan Ar-Ge harcama değerlerinin de diğer ülkeler ile kıyaslandığında dezavantajlı bir konumda kalmasına neden olmaktadır. Bu durum sebebiyle Türkiye'nin ilaç endüstrisi bazında yıllara göre yapmış olduğu Ar-Ge harcama değerleri hem ulusal para birimi olan lira (₺) türünde hem de uluslararası rezerv para birimi olan dolar (\$) türünde Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3: Yıllara Göre Türkiye İlaç Endüstrisinin Ar-Ge Harcama Değerleri

Yıllar	Ar-Ge Har. (₺)	Ar-Ge Har. (\$)
2009	91.753.326	60.643.308,66
2010	92.131.095	59.305.500,48
2011	194.227.005	101.386.963
2012	191.498.784	106.910.888,80
2013	210.298.985	98.357.880,83
2014	219.151.967	94.340.063,28
2015	234.260.852	80.424.626,48
2016	219.463.589	62.026.903,23
2017	314.078.865	82.277.752,60
2018	583.652.554	110.741.604,80
2019	423.801.484	71.216.367,94

Kaynak: TÜİK ve TCMB.

Farklı para birimlerinin Ar-Ge harcamalarındaki yansımasını daha kolay ifade edebilmek adına Şekil 2 oluşturulmuştur. Şekil 2'ye bakıldığında sol sütun aynı faktörün dolar (\$) türündeki, sağ sütun ise lira (₺) türündeki değerlerini vermektedir.

Şekil 2: Yıllara Göre Türkiye İlaç Sanayisinin Ar-Ge Harcama Değerleri

Kaynak: TÜİK ve TCMB.

Türkiye'nin ilaç endüstrisi kapsamında yapılmış olan Ar-Ge harcamaları ulusal piyasada belirlenen dönem aralığınca genel olarak bir önceki yıla kıyasla 2012, 2016 ve 2019 yılları haricinde yükselmekte söz konusudur. Özellikle 2018 yılında Türkiye 2009-2019 yılları arasındaki dönemde en yüksek seviyedeki ilaç Ar-Ge harcamasını gerçekleştirdiği görülmektedir.

Türkiye'nin ilaç endüstrisinde yapılan Ar-Ge harcamaları uluslararası ilaç pazar alanında incelendiğinde ise Şekil 2'de görüldüğü üzere ulusal piyasada olduğu gibi dengeli bir profil çizmemektedir. Ar-Ge harcama değerlerine lira (₺) cinsinden bakıldığında 2012, 2016 ve 2019 yılları haricinde devamlı olarak artarken, dolar (\$) cinsinden bakıldığında dalgalanmaların olduğu yani artış ve azalışların yıl bazında sık bir şekilde yaşanmakta olduğu görülmektedir. Türkiye'nin ilaç endüstrisi için yapılmış olan Ar-Ge harcamalarının yerel ve uluslararası perspektifte aynı dönem aralığı için bu şekilde farklılık göstermesi Şekil 1'de de gösterildiği üzere, dolar-lira paritesi arasındaki devamlı olarak artmakta olan kur farklılığından kaynaklanmakta olduğu görülmektedir. 2009 ve 2019 dönemleri bazında, dolar-lira kur değerleri incelendiğinde lira (₺), dolar (\$) karşısında yıllar içerisinde sosyo ekonomik çeşitli birçok sebepten kaynaklı olarak değer kaybetmiş durumdadır. Lirada (₺), dolara (\$) karşı yaşanan bu değer kaybı dolayısıyla Türkiye'nin ilaç endüstrisi bazında yapılan Ar-Ge harcamalarının ulusal olarak etkin bir şekilde artmış durumda olmasına rağmen küresel çapta aynı etkinlikte olmasını engellemiş durumdadır.

Türkiye'nin 2009-2019 yılları içerisindeki bu on yıllık dönemde arttırarak devam ettirdiği Ar-Ge harcamaları lira (₺) karşısında hızla değer kazanan dolar (\$) kuru nedeni ile uluslararası piyasada etkisi daha az olarak görülse de (bkz. Şekil 2), Tablo 4'te gösterildiği üzere ülkenin ilaç ihracat değerlerinin de aynı yılları takiben artış yaşanmasını sağlamıştır.

2009-2019 yılları arasında dönemde Türkiye'nin ilaç ithalat oranı, ilaç ihracat oranından her zaman daha fazla olmuştur. Bu konuda da döviz kuru etkin rol oynamaktadır. Ancak yıllar içerisinde değişiklik gösteren döviz kurunun yanı sıra

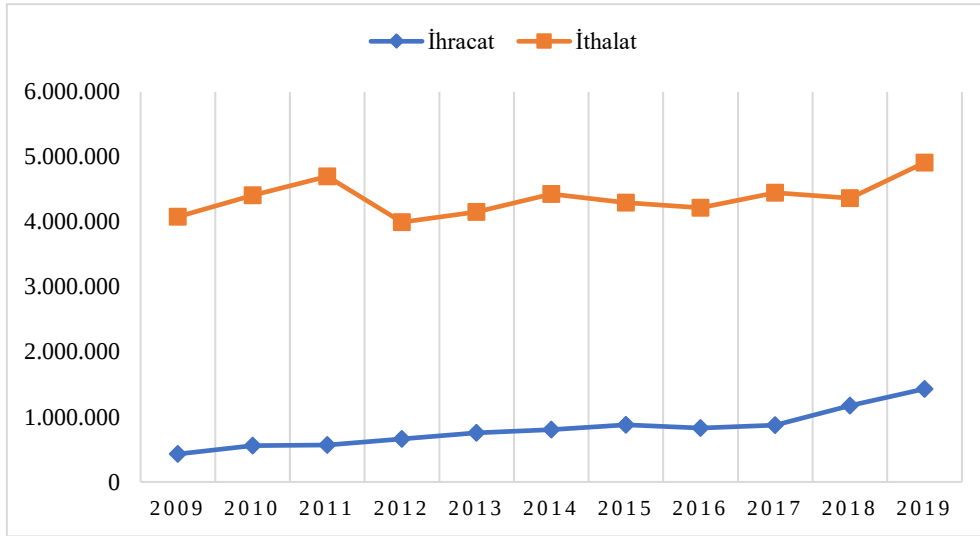
Türkiye'nin orijinal ilaç üretiminden ziyade, jenerik ilaç üretiminin daha yüksek olması da etkilidir.

Orijinal ilaç üretimi yapan ülkeler patent uygulaması ile yapmış oldukları Ar-Ge yoğun çalışmalarının ürünü olan yeni ilacı, uygulama kapsamında önceden belirlenmiş olan dönem aralığınca dış piyasaya karşı korumaktadır. Jenerik ilaç üretimini daha fazla yapan ülkelere biri konumunda olan Türkiye, orijinal ilaçların patent koruması bitinceye kadar üretimini gerçekleştirememektedir. Dolayısıyla bu durum Türkiye'nin ilaç dış ticaretini de etkilemektedir. Konuyla ilgili olarak verilerin derlenmiş olduğu Tablo 4 ve tablodaki değerleri daha iyi açıklayabilmek için Şekil 3 oluşturulmuştur.

Tablo 4: Yıllara Göre Türkiye'nin İlaç Dış Ticaret Değerleri (\$)

Yıllar	İhracat	İthalat
2009	429.061	4.080.491
2010	558.172	4.410.051
2011	566.797	4.697.445
2012	661.783	3.995.652
2013	754.085	4.151.045
2014	805.583	4.428.199
2015	878.147	4.296.440
2016	827.082	4.217.109
2017	875.310	4.449.096
2018	1.172.518	4.363.425
2019	1.430.427	4.911.311

Kaynak: Trade Map.

Şekil 3: Yıllara Göre Türkiye'nin İlaç Dış Ticaret Değerleri (\$)

Kaynak: Trade Map.

Ar-Ge çalışmaları her endüstri dalında olduğu gibi ilaç endüstrisi içinde büyük bir önem arz etmektedir. Ancak ilaç endüstrisi insan sağlığını doğrudan etkilemesinden dolayı Ar-Ge çalışmaları, diğer endüstri dallarına kıyasla burada daha da büyük önem teşkil etmektedir.

İlaç endüstrisinde yüksek teknolojiye Ar-Ge çalışmaları ile inovatif ilaçların üretilmesi için karşılanması gereken yüksek maliyetler söz konusudur. Dolayısıyla Ar-Ge çalışmaları için finansal sermaye oldukça önem arz etmektedir. Ancak Ar-Ge çalışmaları için finansal sermaye kendi başına yeterli değildir. Finansal sermayenin yanı sıra beşerî sermaye de büyük önem taşımaktadır. Çünkü bu alanda yalnızca bilgi seviyesi yüksek ve bu alanda uzmanlaşmış kişilerin istihdamı söz konusudur.

Dünya ülkelerinin ilaç endüstrilerine bakıldığında hem beşerî sermaye hem de finansal sermaye düzeyleri yüksek olan ülkeler inovatif ilaç üretimleri, yani orijinal ilaç üretimlerini sağlayabilmektedir. Bunu gerçekleştirebilen ülkeler genellikle teknoloji bakımından gelişmiş statüde bulunan ülkelerdir. Teknolojisi gelişmiş durumda olan bu ülkelerin sektör bazında bakıldığında, uluslararası ilaç pazarında gelişmekte olan ülkelere kıyasla rekabet gücünde avantajlı bir konumda olmaktadır. Bu durumun temelini ise ilaçta patent uygulaması oluşturmaktadır.

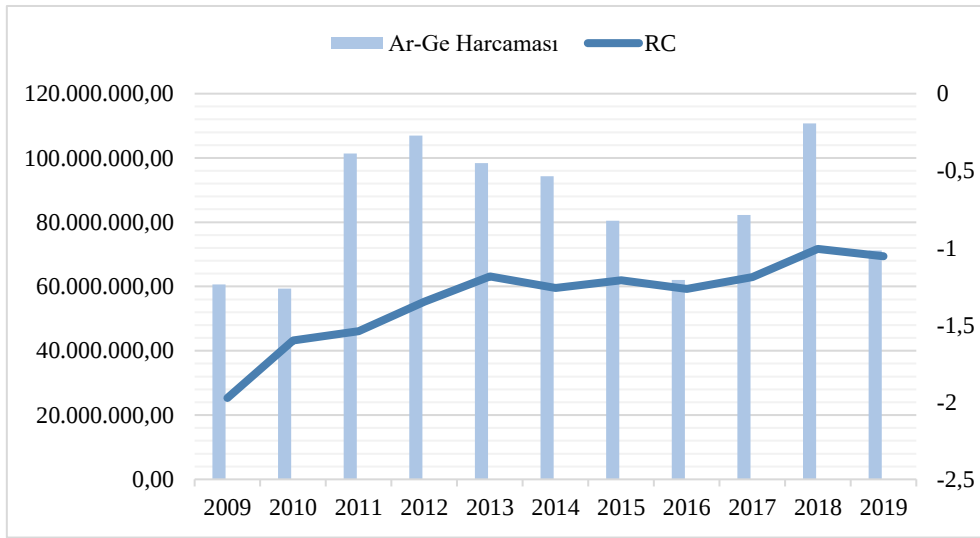
İlaçta patent uygulaması inovasyon odaklı ilaç üretimini teşvik etmekte ve uygulamada önceden belirlenen dönem aralığınca jeneriğinin üretimini yasaklamaktadır. Dolayısıyla inovatif ilacı üreten ülke geçici süreliğine monopol konumda olarak dünyaya üretimi gerçekleşen yeni ilacın ihracatını gerçekleştirmektedir. Bu nedenle ilaç endüstrisinde yapılan Ar-Ge çalışmaları, o ülkenin rekabet gücünde de avantajlı olmasını sağlamaktadır.

Gelişmekte olan ülkeler statüsünde yer alan Türkiye'nin inovatif ilaç üretimi için yapmış olduğu Ar-Ge harcama değerleri, Tablo 3'te ele alındığı üzere yılları takiben artmış olması* ve aynı yıllar için ülkenin rekabet gücünün artmış olması, Türkiye'nin ilaç

* Bu çalışmada 2009-2019 yılları arasında Türkiye ilaç Ar-Ge harcamalarının azaldığı yıllar 2012, 2016 ve 2019'dur. Dolayısıyla genellemeler yapıldığında bu üç yıl muaf tutulmaktadır.

endüstrisinin gelişme potansiyeli olduğunu göstermektedir. Ancak Türkiye'nin ilaç için Ar-Ge harcamalarını yılları takiben arttırması, Vollrath tarafından oluşturulmuş olan indeks yöntemleri ile Türkiye'nin rekabet gücü hesaplandığında (bkz. Tablo 1) ülkenin uluslararası ilaç pazarındaki rekabet gücünde avantajlı konuma sahip olması için yeterli olmadığı görülmektedir.

Şekil 4'e bakıldığında, Türkiye'nin ilaç endüstrisi için Ar-Ge harcaması ve rekabet gücü arasındaki ilişki daha açık bir şekilde gösterilmektedir. Türkiye'nin inovasyon odaklı ilaç üretimini yapması için her geçen yılda Ar-Ge çalışmaları için yapılan Ar-Ge harcamalarını arttırması, ülkenin dünya ilaç piyasasında uluslararası rekabet gücünü arttırmış durumdadır. Ancak bu artış ülkenin ilaç sanayisinin küresel çapta avantajlı bir konumda olmasını sağlayamamıştır.

Şekil 4: Yıllara Göre Türkiye'nin İlaç Endüstrisi Ar-Ge Harcaması ve Rekabet Gücü İlişkisi (\$)

Kaynak: TÜİK ve Trade Map veri tabanından alınan veriler ile yazar tarafından hazırlanmıştır.

Şekil 4'te Türkiye'nin ilaç endüstrisinin uluslararası rekabet gücü, Vollrath'ın hem ihracat hem de ithalat değerlerinin dahil olduğu göreceli rekabet gücü indeksi (RC) ile Ar-Ge harcamaları bir arada verilmiştir. Vollrath'ın RC indeksine göre, Türkiye'nin ilaç endüstrisinin küresel ilaç pazar alanındaki rekabet gücünde avantajlı bir konumda olabilmesi için RC indeksi sıfırdan büyük (pozitif değer) olmalıdır. Şekil 4'e bakıldığında ise Türkiye'nin ilaç endüstrisinin uluslararası rekabet gücünde dezavantajlı bir konumda olduğu açıktır. Rekabet gücünde 2013 yılına kadar hızlı artış yaşanmış, 2013 ve 2019 yılları arasında ise dalgalanmalar hakimdir. Şekillerde Ar-Ge harcamalarının arttığı yıllarda rekabet güçlerinde de artış olması dikkat çekmektedir.

Tablo 3'e bakıldığında Türkiye 2009-2019 yılları arasındaki dönemde lira (₺) türündeki Ar-Ge harcamalarının arttığı dönemlerde döviz kuru incelendiğinde lira (₺), dolar (\$) karşısında devamlı olarak değer kaybettiği görülmektedir. Bu nedenle Türkiye'nin lira (₺) cinsinden yapmış olduğu Ar-Ge harcamaları, dolar (\$) türünde incelendiğinde yıllar içerisinde devamlı olarak artış-azalış yaşanmaktadır (bkz. Şekil 2). Şekil 4'te bu durum oldukça net bir şekilde görülmektedir. Ancak liranın (₺) dolar (\$) karşısında devamlı olarak değer kaybetmiş olmasına rağmen, Ar-Ge harcamalarının arttığı dönemlerde göreceli rekabet gücü indeks oranına göre artmış durumdadır, Ar-Ge

harcamalarının azaldığı dönemlerde de rekabet gücü azalmış olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Ar-Ge harcaması ile rekabet gücü arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ancak bu noktada 2013 ve 2015 yılları istisnai bir durum sergilemektedir.

İlaç sanayi sektörü bazında Ar-Ge harcamaları ve rekabet gücü arasındaki ilişkiyi gösteren Şekil 4'e ait tespitleri desteklemek adına, daha detaylı argümanlara değinmek yerinde olacaktır. Bu kapsamda 2009-2019 yılları aralığınca ilaç Ar-Ge harcamasının alt kalemlerinden olan personel maliyetine yer verilecektir. İlaveten Ar-Ge faaliyetlerini besleyen finans kaynakları ve istihdamı gerçekleştiren işgücü sayısı da bu tespitlere dahil edilecektir. Gerekli noktada belirlenen dönem aralığında Türkiye'nin yapmış olduğu toplam ilaç ihracatı oranının, dünyanın toplam ilaç ihracatı içindeki payına yer verilecektir.*

Şekil 4'e bakıldığında 2009-2013 yılları arasındaki dönemde Türkiye'nin uluslararası rekabet gücünde devamlı bir doğrusal olmayan artış söz konusudur. Bu kapsamda ilk olarak bu yıllar aralığındaki finansal sermaye kaynağına bakılarak incelenmelidir. Tablo 5, yıllara göre ilaç endüstrisine ayrılan finansal kaynakları miktarlarını gösteren bir tablodur. Tabloda ticari, kamu ve yükseköğrenim olmak üzere üç farklı finansal kaynağa yer verilmiştir.* Bu kaynakların Ar-Ge faaliyetlerinin gerçekleştirmesi adına önem teşkil etmektedir.

Tablo 5: Yıllara ve Kaynağına Göre Ar-Ge Finansman Değerleri (₺)

Yıllar/Kaynak	Ticari	Kamu	Yükseköğrenim
2009	88.340.909	3.412.417	0
2010	75.683.151	16.447.944	0
2011	167.793.429	26.413.576	20.000
2012	176.273.841	14.883.665	341.278
2013	195.800.384	14.450.147	48.454
2014	189.167.280	29.158.210	0

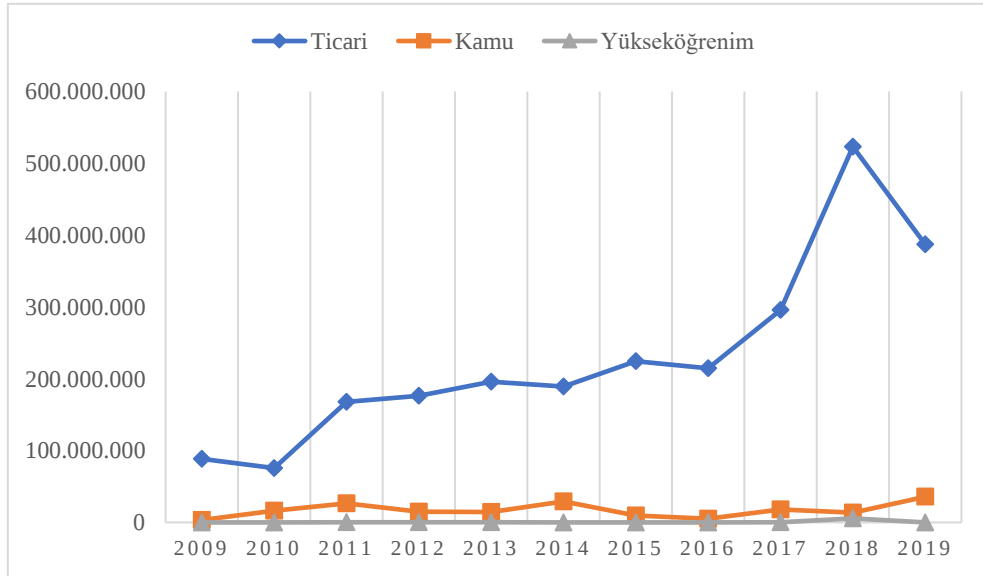
* Bu paragrafta bahsi geçen verilerin para birimi ₺ türünde olup, belirlenen yıllar arasındaki dönemlerde rekabet gücü farkı açıklandığında kur detayı aksi belirtilmediği sürece Tablo 2 ve Şekil 1'de olduğu gibi kabul edilmektedir.

* İlaç endüstrisindeki Ar-Ge finansman kaynaklarını gösteren bu tablo TÜİK'ten alınan veriler ile derlenmiştir. Derlemede *Diğer Yurtiçi ve Yurtdışı* başlıklarının Ar-Ge faaliyetleri için sağlanan finansmanda yarattığı kaynaklar, tabloda belirtilenlere kıyasla görece çok daha az miktarda olduğundan hazırlanan tabloda muaf tutulmuştur.

2015	224.535.844	9.581.008	0
2016	214.515.586	4.928.507	0
2017	295.708.069	18.022.440	171.530
2018	523.118.151	13.425.150	5.626.291
2019	387.322.374	35.695.950	0

Kaynak: TÜİK.

2009-2019 yılları arasındaki dönem aralığında oluşan Ar-Ge finans kaynaklarında en yüksek miktarın ticari kuruluşlar tarafından karşılanması ve akabinde kamu kuruluşlarının gelmesi dikkat çekmektedir. Finansal sermayede yükseköğrenim kuruluşlarının payının az olması, Türkiye’de ilaç endüstrisi bazında gerçekleştirilen üniversite-sanayi iş birliğinin üzerine daha fazla düşülmesi gerektiğinin göstergesi olabilmektedir. Tablo 5’te verilen finansal kaynak miktarlarının yıllara göre hareketliliğinin daha iyi bir şekilde analiz edilebilmesi adına Şekil 5 oluşturulmuştur.

Şekil 5: Yıllara ve Kaynağına Göre Ar-Ge Finansman Değerleri (₺)

Kaynak: TÜİK.

Şekil 5’e bakıldığında ilaç Ar-Ge faaliyetlerinin temeli olan finansal sermayeye en çok kaynak sağlayanın ticari kuruluşlar olduğu açıktır. 2009-2013 yılları arasındaki Türkiye’nin uluslararası rekabet gücünü açıklamada finansal sermayede artış olması yeterli değildir. Bunun yanı sıra Ar-Ge faaliyetlerinde istihdamı gerçekleştiren işgücü sayısı da önem arz eden bir faktördür. Tablo 6, yıllara göre ilaç Ar-Ge merkezlerinde istihdamı gerçekleşen işgücü sayısını vermektedir. Burada kilit rol oynayanlar

araştırmacı statüsündeki nitelikli personellerdir. Çünkü Ar-Ge çalışmalarının en maliyetli olan ve uluslararası rekabet gücünde avantaj sağlayacak olan orijinal ilaç keşfi araştırmacılar tarafından gerçekleştirilir. Bu nedenle araştırmacıların sayısındaki artış Türkiye'nin rekabet gücü pozitif yönde etkileyen faktördür.

Tablo 6: Yıllara ve Vasıflarına Göre Ar-Ge İşgücü Miktarı

Yıllar/İşgücü	Araştırmacı	Teknisyen ve Dengi Personel	Diğer Destek Personeli
2009	413	104	76
2010	431	102	39
2011	567	169	48
2012	632	169	50
2013	825	180	40
2014	828	188	46
2015	719	176	71
2016	810	101	94
2017	810	131	73
2018	1.157	208	93
2019	1.183	157	84

Kaynak: TÜİK.

Tablo 6'ya göre, 2009-2013 yılları arasındaki dönem aralığında araştırmacı sayısındaki devamlı artışa ilaveten aynı dönem aralığındaki finansal sermaye de artışın olması (bkz. Şekil 5) Türkiye ilaç endüstrisinin uluslararası rekabet gücünün artan seyir izlemesini sağlamıştır. Çünkü bu süreçte Türkiye'nin gerçekleştirmiş olduğu toplam ilaç ihracatının, dünya toplam ilaç ihracatındaki payının artması sağlamıştır.

Şekil 4'te 2013-2014 yılları arasındaki döneme bakıldığında Türkiye'nin ilaç sanayisinin uluslararası rekabet gücü indeks oranı düşmüştür. Bu düşüşü ise en iyi açıklayan faktör Ar-Ge finansmanındaki düşüş olmaktadır. Ar-Ge çalışmalarına en çok

finansman sağlayan ticari kuruluşların, bu süreçte finansal sermayeyi 2009-2013 yılları arasındaki dönem aralığına kıyasla daha düşük tutması ve kamunun sağlamış olduğu maddi desteğin yetersiz olmasından kaynaklanmaktadır. Finansal sermaye sorunun yaşanması, artan beşerî sermayenin önüne geçerek inovatif üretimi engellemiştir. Fakat ülke jenerik ilaç üretimi ile ilaç ihracat değerlerini arttırmayı başarmıştır (bkz. Şekil 3).

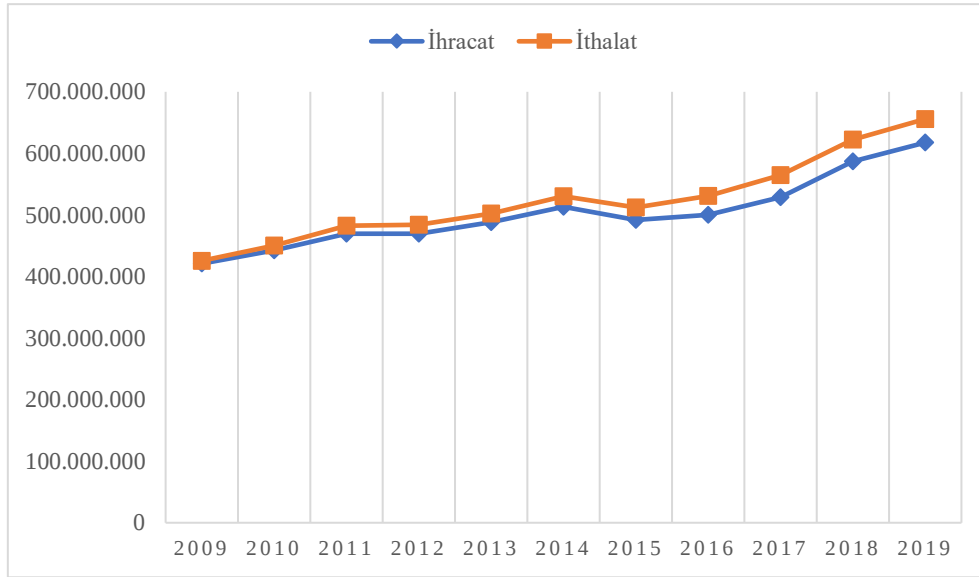
Şekil 4'te 2014-2015 yılları arasında Türkiye'nin ilaç endüstrisinin küresel pazar alanında rekabet gücünün arttığı gözlenmektedir. Bu artışı sağlayan iki unsur vardır. İlki Ar-Ge çalışmalarının sağlanmasının temel koşulu olan finansal sermaye kaynağındaki artışın olması, ikinci unsur olarak ise 2015 yılında dünyadaki toplam ilaç ihracat oranındaki düşüşten kaynaklanmaktadır. Konuyla ilgili olarak 2009-2019 yılları arasındaki dünyanın toplam ilaç dış ticaret değerleri derlendiği Tablo 7 oluşturulmuştur.

Küresel çapta ilaç ihracatında azalmanın gerçekleşmesi Türkiye'nin uluslararası rekabet gücü bakımından lehine bir durum oluşturmuştur. Dünya toplam ilaç ihracatındaki yıllara göre hareketliliği daha iyi saptayabilmek adına Şekil 6 oluşturulmuştur. Şekil 6'ya bakıldığında 2014-2015 yılları arasında ihracattaki düşüş dikkat çekmektedir. Bu düşüş Türkiye'nin aynı dönemde işgücündeki (özellikle araştırmacı istihdamı) azalışın (bkz. Tablo 6) tolere edilmesini sağlamıştır.

Tablo 7: Yıllara Göre Dünyanın İlaç Dış Ticaret Değerleri (\$)

Yıllar/Dış Ticaret	İhracat	İthalat
2009	420.939.283	425.531.139
2010	442.298.830	450.195.312
2011	469.491.694	482.264.738
2012	469.497.888	484.004.777
2013	488.194.977	502.390.591
2014	513.046.695	530.218.233
2015	491.701.365	511.962.591
2016	499.958.102	530.992.744
2017	528.641.372	564.784.925
2018	587.193.056	622.341.452
2019	617.499.109	655.808.213

Kaynak: Trade Map.

Şekil 6: Yıllara Göre Dünyanın İlaç Dış Ticaret Değerleri (\$)

Kaynak: Trade Map.

Şekil 4'te 2015-2016 yılları arasında Türkiye'nin ilaç endüstrisinin rekabet gücü bir önceki yıl aralığına göre düşüş olduğu gözlenmektedir. Bu düşüşün sebebi irdelendiğinde ilk olarak Tablo 5'te miktar olarak, Şekil 5'te şekil itibari ile daha net olarak görüldüğü üzere ilaç Ar-Ge faaliyetini besleyen finansal sermaye de eşanlı olarak hem ticari kuruluşların hem de kamu kuruluşlarının finans kaynağında azalma olduğu görülmektedir.

Finansal sermayedeki azalış nedeniyle, mevcut kaynağı daha verimli kullanmak amacıyla vassıfına göre istihdamı gerçekleştirilen işgücünde değişikliğe gidilmiştir. Tablo 6'da görüldüğü üzere 2015-2016 yılları arasında yaklaşık olarak ilaç Ar-Ge merkezlerindeki araştırmacı işgücü istihdamında gerçekleştirilen artış kadar teknisyen ve dengi personelde azalmaya gidilmiştir. Ancak bu durum Türkiye'nin toplam ilaç ihracatında artış gerçekleştirmesi sağlayamamıştır (bkz. Tablo 4). Tüm bunlara ilaveten aynı dönem aralığında dünyanın toplam ilaç ihracatının artmış olması (Tablo 7 ve Şekil 6) da Türkiye'nin uluslararası rekabet gücünde aleyhine bir durum halini almıştır.

Türkiye'nin ilaç endüstrisinin uluslararası rekabet gücünü incelemek amacıyla oluşturulan Şekil 4'te 2016-2018 yılları arasındaki yükseliş dikkat çekmektedir. Bu süreçte Şekil 5'te görüldüğü üzere ticari kuruluşların ve kamu kuruluşlarının finansal sermayeye sağladıkları kaynak miktarındaki artış ile Tablo 5'da miktar olarak daha net olarak görülen yükseköğrenim kurumlarının Ar-Ge maliyetlerini karşılamak adına sağlamış oldukları finansal sermaye miktarındaki artış dikkat çekmektedir.*

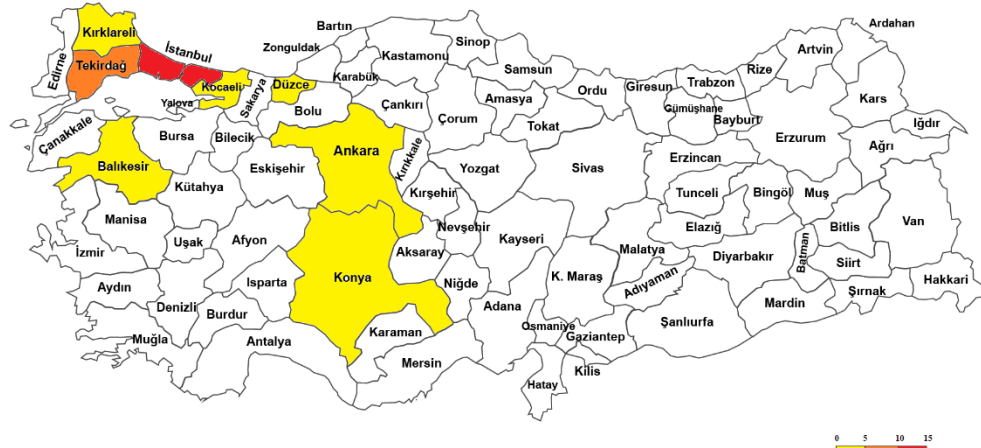
Ar-Ge finansmanında sağlanan eşanlı miktar artışlarına ilaveten aynı dönem için nitelikli ve uzman işgücünün istihdamında gerçekleştirilen toplam artış (bkz. Tablo 6) sayesinde Türkiye 2016-2018 arası yıllarda ilaç ihracatında artış gerçekleştirmiştir (bkz. Tablo 4).

* Tablo 5'te muaf tutulan Yurtdışı kuruluşlar tarafında sağlanan finansal sermaye 2016-2018 yılları arasında önemli rol oynamaktadır. Çünkü bu dönemde toplam 41 milyon 463 bin 466 lira (₺) yurtdışı Ar-Ge finansman kaynağı olarak gösterilmiştir.

2018-2019 yılları arasında Türkiye'nin uluslararası pazar alanındaki rekabet gücünde düşüş olması (bkz. Şekil 4) Ar-Ge faaliyetleri için finansal sermayede en çok paya sahip olan ticari kuruluşların kaynağındaki azalış (bkz. Tablo 5) ile insan işgücündeki araştırmacı istihdamı artmış olmasına rağmen, toplam istihdam edilen işgücünün eşzamanlı olarak azalmasından kaynaklanmaktadır (bkz. Tablo 6).

Genel olarak Türkiye'nin ilaç endüstrisinin uluslararası rekabet gücünde dezavantaja sahip olmasına rağmen Ar-Ge harcaması ve rekabet gücü arasında pozitif yönlü bir ilişki hakimdir. Ülkenin Ar-Ge harcamalarına bağlı olarak uluslararası rekabet gücünün değişkenlik gösterdiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu tespite ilaveten, ülkenin ilaçta Ar-Ge merkezlerinde gerçekleştirilen faaliyetler önem teşkil etmektedir. Bunlar temel olarak finansal ve beşerî sermayedir. İki temel koşulun eşanlı olarak sağlanamadığı yıllarda ülkenin rekabet gücünde azalış olması kaçınılmaz bir son olmuştur.

Ar-Ge merkezlerinde nitelikli ve uzman kişilerin istihdamının ne kadar önemli olduğu bu tez çalışmasında çoğu kez vurgulanmıştır. İnsan hayatı ile doğrudan ilişkili olan ilaç Ar-Ge merkezlerinde istihdam edilen personellerin bilgili ve donanımlı olmaları önemlidir. Bu ise temel ve uygulamalı olarak gerçekleştirilen eğitimler ile mümkün olmaktadır. Konuyla ilgili olarak Türkiye'deki illere göre ilaç Ar-Ge merkezlerini gösteren Şekil 7 oluşturulmuştur.

Şekil 7: Türkiye İlaç Ar-Ge Merkezlerinin Şehirlere Göre Dağılım Haritası

Kaynak: Albert Solino'dan alınan bilgiler ile yazar tarafından hazırlanmıştır.

Şekil 7, Türkiye'deki ilaç Ar-Ge merkezlerinin sayısının en yüksek olduğu ili İstanbul ve akabinde de Tekirdağ ili olarak görülmektedir. Türkiye genelindeki ilaç Ar-Ge merkezlerinin özellikle Marmara ve Trakya Bölgelerinde yığılma varken Doğu ve Güneydoğu Bölgelerinde ilaç Ar-Ge merkezlerinin olmayışı dikkat çekmektedir.

TÜİK güncel verilerine göre Türkiye nüfusu, 83 milyon 614 bin 362'dir (TÜİK, Erişim Tarihi 29.05.2021). İlaç Ar-Ge merkezleri Türk halkının sağlığını ve ülkenin iktisadi büyümesinin sürdürülebilir hale getirilmesi bakımından stratejik öneme sahiptir. Dolayısıyla Türkiye ilaç Ar-Ge merkezlerinin sayısının yetersiz kaldığı aşıkardır. Türkiye'deki ilaç Ar-Ge merkezlerinin sayısına ilaveten bu merkezlerdeki makine ve teçizatlarının ileri teknolojili olması da önemlidir.

SONUÇ

Ar-Ge harcaması ve rekabet gücü arasındaki ilişkiyi göstermek için küresel çapta en fazla Ar-Ge harcamasının yapıldığı ilaç endüstrisi baz alınmıştır. Çalışmaya örnek bir ülke olarak seçilen Türkiye'nin uluslararası pazar alanındaki rekabet gücü, Vollrath göreceli rekabet gücü indeks yöntemi (RC) ile hesaplanmıştır. Hesaplamalar neticesinde seçilmiş dönem aralığı olan 2009-2019 yılları arası on yıllık süreçte Türkiye'nin ilaç endüstrisinde uluslararası ölçekte rekabet gücünde dezavantajlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak bu durum Ar-Ge harcaması ve makro düzey rekabet gücü arasındaki ilişkiyi göstermek adına engel teşkil etmemektedir.

Çalışmam makro düzey rekabet gücünü ele aldığından uluslararası kabul gören rezerv para birimi olan Amerikan Doları (\$) ile Türkiye'nin ulusal para birimi olan Türk Lirasının (₺) farklılık göstermesi önemli bir detaydır. 2009-2019 yılları arasında dolar-lira paritesinde liranın (₺), dolar (\$) karşısında değerini belirlenen dönem aralığınca yılları takiben devamlı olarak kaybetmiş olması ülkenin rekabet gücünü negatif yönde etkilemektedir. Çünkü Türkiye'nin ilaç dış ticaret değerlerine bakıldığında inovatif ilaç üretimi için yapmış olduğu Ar-Ge harcama miktarlarının yetersiz düzeyde olmasına ilaveten bu şekilde ulusal para biriminin değer kaybı yaşaması, ilaç Ar-Ge harcamalarında önceki dönemine kıyasla artış olmasına rağmen uluslararası ölçeğe aynı şekilde yansımalarının önüne geçmektedir.

Türkiye'nin ilaç endüstrisi kapsamında yapmış olduğu Ar-Ge faaliyetleri neticesinde yılları takiben Ar-Ge harcamalarının artması ve ülkenin jeopolitik konumu, ilaç endüstrisinin geliştirme potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir. Uluslararası pazar alanında yapılan ticarete rekabet gücünde avantaj sağlamanın kaynağının yerel faktörlerden kaynaklandığı anlayışının benimsenmiş olduğu Porter'ın elmas modelinin ışığında, Türkiye'nin uluslararası düzeyde ilaç endüstrisinin pazar alanındaki rekabet gücünde dezavantajlı konumundan, avantajlı bir konuma geçebilmesi ve Türkiye'nin ilaç endüstrisinde dışa bağımlılığının azalması gerekmektedir. Dolayısıyla öncelikli olarak teknoloji yoğun ve yüksek maliyet gerektiren Ar-Ge çalışmalarına finansal sermaye kaynağı gerekmektedir. Bunun için de Türkiye gerek yerel gerek ise yabancı yatırımcıları sektöre çekebilmelidir. Diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de kamu ilaç sektöründe etkin bir rol oynamamaktadır. Ancak kamunun sektöre yatırımcı çekmek adına özendirici teşvikler sağlaması yerinde olacaktır. Bu noktada da sosyo ekonomik birçok farklı alanda yatırımcılara güven ortamı sağlanmalıdır.

Türkiye'nin ilaç endüstrisi dahilinde ele alınan Ar-Ge harcaması ve rekabet gücü ilişkisinde finansal sermayenin ne kadar etkili bir faktör olduğu nicel veriler ile ifade edilmiştir. Ancak finansal sermaye miktarında gerçekleşen artışlar ülkenin rekabet gücü için tek başına yeterli bir faktör olmamaktadır. Bunun yanı sıra beşerî işgücünün de etkili bir faktör olduğu saptanmıştır. Ar-Ge çalışmaları için beşerî sermaye tartışılmaz şekilde önem arz eden faktördür. Bu kapsamda Ar-Ge çalışmalarının arttırılabilmesi için çok sayıda bilgili ve donanımlı uzman kimselere ihtiyaç vardır. Dolayısıyla Ar-Ge çalışmalarını yürütecek olan bu kişilerin nitelikli eğitim alması oldukça önem arz etmektedir. Eğitimini

alan kimseler akabinde Ar-Ge merkezlerinde uygulamalı olarak eğitim almaları sağlanarak gelişmeleri desteklenmelidir. Türkiye'nin ilaç Ar-Ge merkezlerinin sayısı arttırılarak veya bu merkezlerdeki makine-teçhizatların teknolojiye adaptasyonu gerçekleştirilerek, alanında uzmanlaşmak isteyen bu eğitilmiş kişilerin önleri açılmalı ve işlerine özendirilmeleri elzemdir.

Kaynakça

- Aghion, P. Howitt, P. 1992. A Model of Growth Through Creative Destruction, *Econometrica*, 60 (2): 323-351.
- Albert Solino. 2020. Ar-Ge Merkezleri Listesi. Mevcut: <https://www.albertsolino.com/ar-ge-merkezleri-listesi/> [29.05.2021].
- Das, P. & Das S. 2015. Competitiveness And Its Impact On Research And Development In Indian Pharmaceutical Industry. *Decision*. 42 (3): 325-334.
- Grossman, G. M. ve Helpman, E. 1990. Comparative Advantage and Long-Run Growth, *The American Economic Review*, 80 (4), 796-815.
- Gürpınar, K. ve Barca, M. 2007. Türk Mobilya Sektörünün Uluslararası Rekabet Gücü Düzeyi ve Nedenleri, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2 (2): 41-61.
- OECD. 2002. Frascati Kılavuzu: Araştırma ve Deneysel Geliştirme Taramaları İçin Önerilen Standart Uygulama, (Çev. TÜBİTAK), Paris: OECD.
- Presidents Commission On Industrial Competitiveness. 1985. Report of the President's Commission on Industrial Competitiveness, Washington.
- Romer, P.M. 1990, Endogeneous Technological Change, *The Journal of Political Economy*, The University of Chicago Press, 98 (5): 71-102.
- Scoot, B. R. ve Lodge, C. 1985. US Competitiveness in the World Economy. Boston: Harvard Business School Press.
- Trade Map. List Of Exporters For The Selected Product In 2020-Product: 30 Pharmaceutical Products. Mevcut: https://www.trademap.org/Country_SelProduct.aspx?nvpm=1%7c%7c%7c%7c%7c30%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c1%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1 [28.05.2021].
- Trade Map. List Of Exporters For The Selected Product-Product: 300220 Vaccines For Human Medicine Mevcut: https://www.trademap.org/Country_SelProduct_TS.aspx?nvpm=1%7c%7c%7c%7c%7c300220%7c%7c%7c6%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1 [28.05.2021].
- Trade Map. List Of Importers For The Selected Product In 2020-Product: 30 Pharmaceutical Products Mevcut: https://www.trademap.org/Country_SelProduct.aspx?nvpm=1%7c%7c%7c%7c%7c30%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1 [28.05.2021].
- Trade Map. List Of Importers For The Selected Product-Product: 300220 Vaccines For Human Medicine. Mevcut: https://www.trademap.org/Country_SelProduct_TS.aspx?nvpm=1%7c%7c%7c%7c%7c300220%7c%7c%7c6%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1 [28.05.2021].

- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB). Geçmiş Tarihli Döviz Kurları Çevirici. Mevcut: <https://paracevirici.com/doviz-arsiv/merkez-bankasi/gecmis-tarihli-doviz-kurlari-cevirici> [04.04.2021].
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). Sanayi Hizmet Kuruluşları Araştırma Geliştirme Faaliyetleri İstatistikleri. Mevcut: <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=124&locale=tr> [28.05.2021].
- Vollrath, T.L. 1991. A Theoretical Evaluation of Alternative Trade Intensity Measures of Revealed Comparative Advantage. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 130: 265–279.

BÖLÜM 2

KARŞILAŞTIRMALI NİTEL ANALİZİN SİYASİ REJİMLER ÇALIŞMALARINDA BİR ARAŞTIRMA YAKLAŞIMI VE VERİ ANALİZİ TEKNİĞİ OLARAK UYGULANMASI

Dr. Öğretim Üyesi Mehtap SÖYLER⁴

GİRİŞ

Karşılaştırmalı nitel analiz (*qualitative comparative analysis (QCA)*), Charles Ragin'in (1987) "Karşılaştırma Yöntemi" başlıklı eseriyle bilimsel araştırma yöntemleri literatürüne kazandırdığı, vaka analizi odaklı bir analitik stratejidir. Ragin dizilimsel nedenselliğe (*configurational causation*) dayalı bu yöntemi nicel araştırmada yaygın olarak kullanılan çok-değişkenli istatistiksel yaklaşıma bir alternatif olarak geliştirmiş ve sistemleştirmiştir. Vakalar ve kuramlar arasında küme kuramıyla diyalog kurmaya rehberlik eden bir araştırma yaklaşımı olan karşılaştırmalı nitel analizi (KNA), nitel vaka analizi ile çok-değişkenli istatistiksel analiz arasında bir orta yoldur. Vaka analizleri, ülkeler hakkında ve bölge hakkında derin ve kapsamlı arka plan bilgisini gerektirir. İstatistik ve olasılık kuramına dayalı nicel analiz, örneğin demokrasi düzeyinde ülkeler-arası farkların nedenlerini araştırırken, araştırma evrenine genelleme yapma hedefi taşıması itibarıyla teamülen çok sayıda (çok-S, *large-N*) vakayı karşılaştırmaktadır. Analitik anlamda, hipotez testi ve genellemeye yönelen nicel araştırma için kapsamlı vaka bilgisi bir ön koşul değildir. Ana akım istatistiksel teknikler doğrusal ve toplamsal bir korelasyonel nedensellik anlayışını benimserken, KNA küme kuramsal bir nedensellik anlayışıyla Boole cebirini kullanarak, örneğin Avrupa'da Korsan Parti'ye oy vermenin koşullarını araştırırken, zaman ve mekanla sınırlanmış vakalardan oluşan dar bir olgu kümesini araştırarak karşılaştırma ve kuramsal katkı yapma fırsatı sunar (Ragin, 1984).

KNA'nın alâmetifarıkası, genellikle orta-düzeyde sayıda (orta-S, *medium-N*) vakanın incelenmesinde vakaların kendine has koşullarından kaynaklı heterojenliği göz önünde bulunduran vaka-içi analizle vakalar-arası karşılaştırmayı birleştirmesidir. Nitel yöntemin sunduğu avantajlardan karmaşık nedensellik örüntülerini, farklı analiz düzeylerinde rol oynayan çok sayıda aktörün etkileşimini inceleme özelliğini, vaka karşılaştırmasıyla birleştirir. KNA küme ilişkilerini, neden ve sonuç arasındaki gereklilik ve yeterlilik ilişkilerini ve bunların farklı birleşimlerini inceler. Dizilimsel nedensellikte,

⁴ İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, İzmir, Türkiye, mehtap.soyler@ikc.edu.tr, ORCID. 0000-0003-0243-3240.

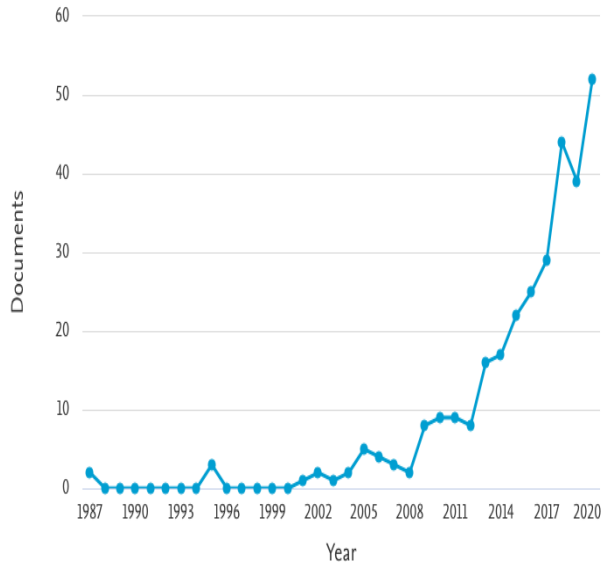
belli nedensel koşullar belli mantıksal bağlarla biraraya gelip dizilimler oluşturur. Nicel karşılaştırmadan farklı olarak, eş-sonuçluluk (*equifinality*), aynı sonuca götüren farklı dizilimlerin ya da nedensel izlekler, bu yöntemle tespit edilebilir. KNA'nın veri analizi tekniği olarak temel işlevi vakalara dair verileri doğruluk tablosuyla özetlemek, verilerin analitik tutarlılığını küme ilişkileri üzerinden değerlendirmek ve hipotezleri test etmektir. KNA'nın araştırma stratejisi olma özelliğini destekleyen işlevleri küme kuramı doğrultusunda araştırma kurgulamak, doğruluk tablosundaki veri tutarlılığını küme kuramsal ilişkilere odaklanarak hipotez testi yapmak, veri senteziyle tipolojiler oluşturmak, veri ve kuram arasında gidip gelerek yeni kuramsal açıklamalar geliştirilmiştir. KNA ile bir kuramın yeniden düzenlenmesi, düzeltilmesi veya yeni kuram geliştirilmesi ancak mantıksal minimizasyon sonrası elde edilen formülün vaka-içi analizle, örneğin süreç takibi yöntemiyle derinlemesine incelenmesiyle mümkündür (Berg-Schlosser, De Meur, Rihoux, ve Ragin, 2009).

1980'lerde uluslararası literatürde karşılaştırmalı sosyoloji alanında uygulamalarla ortaya çıkmış, 2000'li yıllardan itibaren siyaset bilimi, ekonomi, işletme ve antropoloji gibi farklı disiplinlerde uygulanması yaygınlaşmış bir yöntemdir. Carsten Schneider ve Claudius Wagemann'ın (2012) kaleme aldığı "Sosyal Bilimlerde Küme Kuramsal Yöntemler" başlıklı eser KNA'nın Boole cebri ve bulanık kümeyle uygulanmasına hız vermiştir. Yöntemsel standartlaşma amaçlı çalışmalar neticesinde yazılım programları geliştirilmiş ve KNA ile veri analizinin çok-S vakada da yapılması kolaylaşmıştır (bkz. Thiem ve Duşa, 2013). KNA'ya yönelik paylaşım platformu "Compass: Vakalar-arası Sistematik Analiz Yöntemi" araştırma yönelimi dizilimsellik mantık, eşsonuçluluk ve küme kuramsal ilişkiler olan ve bu hususlarda yöntemsel gelişime katkı sunmak isteyen araştırmacı ve uygulayıcıların bulunduğu uluslararası bir ağıdır. Yöntembilimsel tartışmaların, yazılımların ve güncellemelerinin, nitel ve nicel yöneme farklı yaklaşımların ve tekniklerin paylaşıldığı bir platform olarak da hizmet sunmaktadır (Compass, 2003).

KNA yayınlarından oluşan Compass bibliyografik veri tabanı, Ragin'in Mayer ve Drass (1984) ile yazdıkları dergi makalesini başlangıç kabul etmiştir. 1984-2011 arasında özellikle Siyaset Bilimi, Sosyoloji ve İşletme disiplinlerinden çıkan 313 yayın, KNA yönteminin artık küçük bir azınlığın ilgi alanı olmaktan çıkıp ana akım içinde yerini almaya başladığına işaret eder (Rihoux, vd., 2013). Güncel durumu karşılaştırmak için Scopus veri tabanında siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler alanlarında 1984-2020 arasında yayınlanan ve başlık, özet veya anahtar kelimelerinde KNA bulunan eserler incelenmiştir. Toplam 303 eserden 297'si dergi makalesi, 4'ü kitap bölümü, 2 tanesi konferans bildirisi (Scopus, 2021a).⁵ Grafik 1'de görüldüğü gibi, Schneider ve Wagemann'ın kitabının basıldığı 2012 yılından itibaren eser sayısı hızla artmıştır. 2012'de 8 olan eser sayısı 2013 yılında 16 esere çıkmıştır. Yayın sayısı 2018'de 44'ten 2019'da 39'a azalmış olsa da, 2020'de 52 eserle yine artmıştır.

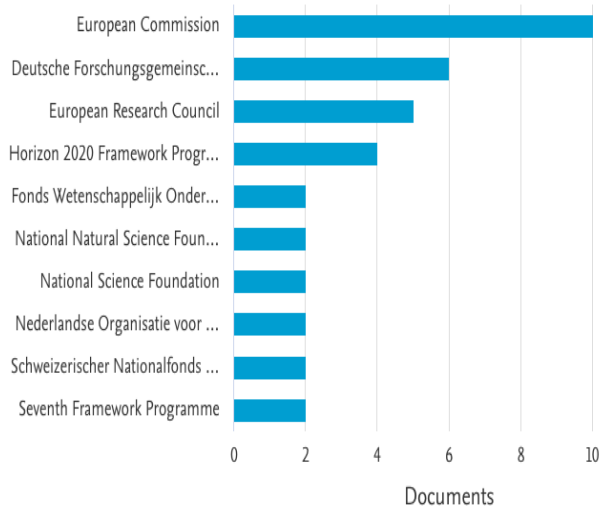
⁵ Scopus veri tabanında ileri taramada kullanılan sorgu komutu şudur: TITLE-ABS-KEY (qualitative AND comparative AND analysis OR QCA) AND SUBJTERM(3320). Yayın türü olarak kitap değerlendirmesi ve editör notu, yayın dili olarak İngilizce dışındaki diller çıkarılmıştır.

Documents by year

Documents by funding sponsor

Compare the document counts for up to 15 funding sponsors.

Grafik 1. KNA İçeren Eser Sayısı (1984-2020)

Grafik 2. Araştırmayı Destekleyen Kuruluşlar ve Desteklenen Eser Sayısı (1984-2020)

Karşılaştırmalı nitel analiznin daha geniş bir akademik topluluk tarafından benimsendiğine başka bir işaret, KNA içeren 303 eserden 81'inin 54 kuruluşun sağladığı fonla desteklenmiş olmasıdır.⁶ Grafik 2'de ilk 10 kuruluş ve destekledikleri eser sayısı (37) yer almaktadır. Bu araştırma yaklaşımı ve analiz tekniğinin araştırma destekleyen kurumlar tarafından kabul gördüğü gözlenmektedir. Bazı araştırmaların KNA'yı sistemleştirmeye yönelik yöntemsel çalışmalar olduğu eklenmelidir. Kurumlar sırasıyla şunlardır: Avrupa Birliği (*European Commission*), Alman Araştırma Cemiyeti (*Deutsche*

⁶ Compasss (COMPARative Methods for Systematic cross-caSe analySis) verilerine göre, 2014'e kadar toplam 750 KNA çalışması yapılmıştır (Compass, 2003; aktaran Marx vd., 2014, s. 116).

Forschungsgemeinschaft), Avrupa Araştırma Konseyi, AB Horizon 2020 Çerçeve Programı, ABD’de Ulusal Bilim Vakfı (*National Science Foundation*), Belçika’da Flandre Araştırma Fonu (*Fonds Wetenschappelijk Onderzoek*), Çin Ulusal Doğa Bilimleri Vakfı (*National Natural Science Foundation of China*), Hollanda Bilimsel Araştırma Örgütü (*Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek*), İsviçre Ulusal Bilimsel Araştırmayı Geliştirme Fonu (*Schweizerischer Nationalfonds zur Förderung der wissenschaftlichen Forschung*), AB 7. Çerçeve Programı (*Seventh Framework Programme*) (Scopus, 2021b).

Compassss veri tabanına⁷göre, 1984-2011 arasında yayınlanan, tüm disiplinleri kapsayan KNA uygulamalarını inceleyen Rihoux ve arkadaşları (2013), KNA teknikleri bakımından en çok orta-S araştırma kurgularının uygulandığını, klasik küme tekniğinin daha fazla uygulandığını, makro düzeyde analizlerin yapıldığını, KNA’nın nadiren başka tekniklerle birlikte uygulandığını göstermiştir. Møller ve Skaaning (2019, s. 83-87), Compass veri tabanı⁸ ve Google Akademik taramasına göre, 2017 yılına kadar demokratikleşme çalışmalarında KNA uygulamalarını değerlendirmiştir. Değerlendirme kriterleri ontoloji ve yöntem arasında uyum, nedensellik iddiası, nedensel çıkarımların vaka-içi analizle teyit edilmesi, sağlamlık testi, vaka ve koşul sayısının oranıdır. Genel olarak, bu uygulamalarda küme kuramsal önermeler ve KNA yöntemi arasında nadiren bir uyum sağlandığına, nadiren sağlamlık testinin yapıldığına ve vaka-içi analiz içermeyen analiz sonuçlarında nedensellik bağı kurulduğuna dikkati çekmişlerdir. Vaka ve koşul sayısının oranları bakımından KNA’nın genelde orta-S araştırma kurgularına dayandığını, ama vaka sayısının tek başına KNA seçimi için yeterli neden olmadığını öne sürmüşlerdir.

Bu çalışma, araştırma yaklaşımı ve veri analizi tekniği olarak KNA uygulamalarını incelemektedir. Scopus veri tabanında siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler alanlarında siyasi rejimler üzerine 2020 yılı dahil yayınlanmış dergi makalelerindeki KNA uygulamalarını yöntemsel kriterler ışığında değerlendirmektedir. Dergi makaleleri Scopus veri tabanından siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler alanlarına ait ASJC (All Science Journal Classification) kategorisi kullanılarak elde edilmiştir. İlk olarak, karşılaştırmalı nitel analizin tarihsel gelişimini, dayandığı nedensellik anlayışını, işlevlerini, karmaşık nedensel ilişkilerinin açıklanmasında sunduğu çıkarımsal avantajları tanıtmaktadır. İkinci olarak, KNA’nın bir araştırma yaklaşımı ve veri analizi tekniği olarak uygulamasında karşılaştırma kriterlerini, özellikle ontoloji ve yöntem uyumu kriterinin rolünü tartışmaktadır. Son olarak, Scopus veri tabanında siyasi rejimler alanında yayınlanmış dergi makalelerindeki 24 KNA uygulamasını küme kuramsal hipotezlerin açıkça belirtilmesi, KNA uygulamasının neden seçildiğinin gerekçelendirmesi, en iyi uygulamaların mevcut olup olmaması, koşul seçimi, koşulların analiz düzeyi, koşul/vaka sayısı oranı kriterlerine göre incelemektedir.

⁷ Veri tabanı kaynağına <https://compassss.org/bibdata.htm> (Rihoux vd., 2013, s. 183; dn. 5, 6) ve veri tabanına artık ulaşamamaktadır.

⁸ <https://compassss.org/bibdata.htm> (Møller ve Skaaning, 2019, ss. 85, 92; d.51). Yenilenmiş ve güncellenmiş veri tabanı şu adrestedir: <https://compassss.org/bibliography/>. Yeni Compassss veri tabanı geriye dönük olarak da güncellendiğinden, kullanılması halinde tekrar edilebilirliği sorunlu olabilir. Bu çalışmanın tekrar edilebilirliğini temin etmek için Scopus veri tabanı tercih edilmiştir.

1. KARŞILAŞTIRMALI NİTEL ANALİZİN YÖNTEMSEL GELİŞİMİ

Sosyal bilimlerde nitel çıkarımda en eski ve en sık uygulanan yöntem John Stuart Mill'in başyapıtı "Bir Mantık Sistemi"nde (1843) yer alan farklılık ve benzerlik yöntemleridir. Fakat Mill'in yöntemleri üç bakımdan kısıtlıdır: karmaşık nedensellik ve eş-sonuçluluk, az-S vakanın incelenmesi, sınırlı çeşitlilik sorunu (*limited diversity*). Mill'in yöntemlerindeki gibi, tek koşulun yeterliliği üzerinden az-S vaka hakkında çıkarım yapmak nadiren mümkündür. KNA'nın analitik bir araç olarak avantajı karmaşık toplumsal olguları anlamaya ve açıklamaya çalışırken kaçınılması imkânsız olan karmaşık nedensellik sorunuyla başa çıkmamıza yardım etmesidir. Bu yöntem eş-sonuçluluk terimiyle ifade edilen aynı sonuca götüren farklı nedensel izlekleri araştırmanın yanında, her vakanın açığa çıkardığı nedensel izlekte nedenlerin birbirinden farklı birleşimini araştırır. Nedenlerin çeşitliliği ve heterojenliğini açıklamak için küme kuramına dayalı nedensellik anlayışını benimser. KNA eş-sonuçluluk ve dizilimsel nedensellik olarak karşımıza çıkan karmaşık nedenselliği orta-S vakaya dayalı araştırma kurgusunda açıklamaya yarar. Mill'in yöntemlerinin kısıtları arasında sınırlı çeşitlilik terimi koşul sayısının genelde incelenen vaka sayısından daha fazla olmasını ifade eder. Doğruluk tablosu bu sorunun açıkça tespit edilmesi ve çözülmesi için de bir araçtır (Schneider ve Wagemann, 2010, s. 387).

Ragin 1970'lerde nitel vaka analizlerinin sonuçlarını istatistiksel yöntemlerle, etkileşim terimi üzerinden sistemleştirmeye, kuramsal hipotezler geliştirerek genellemeler yapmaya çabalamıştır. Uzun yıllar süren çabaların boşa çıkmasından sonra yeni bir araştırma yaklaşımı geliştirmek için, küme kuramı okumalarına yönelmiştir. 1987'de yeni yaklaşımı geliştirirken Barrington Moore'un (1966) başyapıtı "Demokrasi ve Diktatörlüğün Toplumsal Kökenleri" başlıklı eserden sıkça yararlanmıştır (Marx, Rihoux, ve Ragin, 2014, ss. 116–119). "Burjuva olmazsa demokrasi olmaz" (Moore, 1966, s. 418) cümlesiyle özdeşleşen bu eser rejim farkını üç tarihsel izlekle açıklar. İngiltere, Fransa ve ABD'de demokrasiye giden kapitalist yolda aristokrasi güçlü burjuvaziyle ittifak kurmuştur. Kırsal sınıfın, köylünün siyasi gücü olmaması nedeniyle, burjuvazinin demokratikleşme isteğine karşı çıksa da başarısız olmuştur (1966, ss. 430–431). Almanya ve Japonya'da faşist otoriter bir devlete götüren kapitalizme karşı tepki yolunda, köylü sınıfa karşı burjuvazi ve aristokrasi muhafazakâr bir ittifak yapmıştır (1966, s. 437) Köylünün aristokrasi ve burjuvaziden güçlü ve bağımsız olduğu Çin ve Rusya'nın izlediği komünist yolda, köylünün sosyal bir devrimle merkezi kırsal bürokrasiye karşı isyanından komünist rejimler ortaya çıkmıştır. Hindistan bunlar arasında hiçbir yolu izlememiş, sapkın bir vakadır (*outlier*) (Moore, 1966, ss. 459, 467).

Moore, yedi vakada köylü, aristokrasi ve burjuvazinin toplumsal gücünü karşılaştırmış ve üç farklı yolun üç farklı rejime götürdüğünü iddia etmiştir. Ragin'in uzun yıllar istatistiksel dille nedensel çıkarımları sistemleştirme çabası başarısız olsa da bu çalışmalar sayesinde istatistik ve olasılık kuramına dayalı ülkeler-arası karşılaştırmalı nicel analizle küme kuramsal KNA arasındaki şu farkları tespit etmiştir: açıklanmak istenen nedensellik türü, araştırma kurgusunda kullanılan terimler, araştırmada elde edilmek istenen sonuç, analizde gözlemlerin ve verilerin sunulmasında kullanılan araçlar. KNA küme ilişkilerini araştırmayı amaçladığından, bağımlı değişken terimi yerine "koşul"; bağımlı değişken yerine "sonuç" terimi kullanılır. Küme mantığıyla ifade edersek,

demokrasi, faşizm ve komünizm rejimler kümesinin alt kümesidir. Yedi vaka, araştırılan üç koşul (köylü, aristokrasi ve burjuvazinin toplumsal gücü) kümesine üyeliklerine bağlı olarak alt kümelerin üyeleridir. Nicel yöntemde kuram testi, tekil bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkendeki değişime etkisini (*net effects*), genellikle ortalama etkisini ölçer. Açıklanmak istenen, tekil bağımsız değişkenin bağımlı değişkendeki değişimi ne ölçüde tahmin ettiğidir. KNA ise koşulların gerekli ve yeterli şartlar üzerinden dizilimleri (*configuration*) hakkında çıkarımlar yapar. Küme mantığıyla, üç yolun her birinde koşullar farklı şekilde birleşmiş ve her nedenler dizilimi üç rejim için yeterli olmuştur. Bu terminolojik farkların temelinde küme kuramının kavramsallaştırma ile bağı yer alır. Korelasyonel yaklaşımda veri setinde her satırda vaka için bağımsız değişkenlerin ve bağımlı değişkenin değerleri sayısal olarak gösterilir. Korelasyon verileri temel analitik araç olan korelasyon matrisinde özetlenir. KNA'da küme ilişkileri doğruluk tablosunda gösterilir. Her satırda vakanın tekil şartlara üyeliği, sonucun değeri ve kaç vakanın aynı değerlerde hem koşullara hem de sonuca üye olduğu gösterilir (Ragin, 2014, ss. xxii-xxvi).

Toplumsal hayatın karmaşıklığı bir sonucun tek bir nedenle açıklamaya imkân vermemektedir. Küme kuramsal veya mantıksal açıklamalar koşulların veya şartların sonucu üretmeye gereklilik ve yeterliliğini inceler. Gerek-şart eleyicidir, yani o olmazsa sonuç da olmaz. Fakat gerek-şartın olması sonucu garantilemez. Yeter-şartlar ise teyit edicidir, yani sonucu garanti ederler. Fakat onlar olmadan da sonucun başka koşullar tarafından meydana getirilmesi mümkündür. Aleman (2009, s. 142), sendikalar, devlet ve işverenlerden oluşan üçlü işbirliklerinin toplumsal sözleşmeler (*social pacts*) oluşturma koşullarını incelemiştir. KNA sonuçları yeni demokrasilerde işe alma düzenlemelerinin yüksek düzeyde olmasının toplumsal sözleşmelerin oluşmasını garantilediğini, yeterli bir şart olduğuna işaret etmiştir. Sol hükümetler ve kitlesel işçi örgütleri toplumsal sözleşmeler için ne yeterli ne de gerekli şartlardır.

Gerek-şart sonucun üst kümesidir. Venn şemasıyla tarif etmek gerekirse, koşul kümesinin çemberi sonuç kümesini kapsar. Sonuç (demokrasi) kümesine üye olan tüm vakalar koşul (burjuva) kümesine de üyedir. Fakat, koşul kümesinde olup sonuç kümesinde olmayan vakalar olabilir. Koşul kümesinin dışında kalan kısımda ise ne koşula ne de sonuca üyeliği olan vakalar bulunur. Yeter-şart ise sonucun alt-kümesidir. Sonuç kümesi koşul kümesini tamamen kapsar. Koşul (yüksek düzeyde işe alma düzenlemeleri) kümesinin üyesi olan tüm vakalar aynı zamanda sonuç (toplumsal sözleşmeler) kümesinin de üyesidir. Fakat sonuç kümesi üst küme olduğundan, Y kümesinde olmayan ama sonuç kümesine üye olan vakalar bulunabilir. Başka koşullar sonucun alt kümesi olabilir. Sonuç ve koşul kümesinin boyutu birbirine çok kadar yaklaşırsa, koşul bir gerek-yeter şart haline gelir. Eğer VEYA ile birbirine bağlanan koşulların birleşimi sonuca götürüyorsa ve kuram tarafından da destekleniyorsa, vaka bilgisiyle teyit ediliyorsa, VEYA ile bağlanan koşulların tümünün bir gerek-şart etkisi yaptığı öne sürülebilir (Schneider ve Wagemann, 2012, s. 74).

KNA'nın özelliği karmaşık nedenselliği incelemektir. Karmaşık nedensellik, her vakada birden çok koşulun birleşerek sonuca neden olması ve bu koşulların nedensel rolünün birbirinden farklı olmasını (dizilimsel nedensellik) ve birden çok koşulun

dizilimin aynı sonuca yol açmasıdır (eşsonuçluluk). INUS⁹ şartlar sonuç için tek başlarına gerekli veya yeterli olmayan, diğer koşullarla birleşerek sonuca yol açan şartlardır. INUS sonuç için gerekli değil ama yeterli olan bir şartın yeterli olmayan ama gerekli parçasıdır. INUS şart bir olguyu açıklamada birleşik nedensellik ve eş-sonuçluluğun bir arada olduğuna işaret eder (Mackie, 1965). Sonucun nedenleri birden fazla nedensel dizilim veya nedensel paket ile ifade edilir. Her nedensel paket sonucu ortaya çıkarmak için yeterlidir. Nedensel dizilimin parçaları olan INUS koşulların her biri yeterli olan nedensel paketin gerekli parçasıdır. Moore'un eserinde, aristokrasinin güçlü burjuvaziyle ittifakı ve kırsal sınıfın zayıflığı kapitalist demokrasi nedensel izleriğinde birer INUS şarttır.

Eş-sonuçluluk, KNA'nın esas özelliklerindendir. Morse (2020), KNA uygulamasında, eski otoriter rejimin mirasını taşıyan partilerin demokratik seçimlerde rekabetçi olma (DR) koşullarını gösteren üç izlek tespit etmiştir: kaynak avantajları (K) ve rekabetçi ortamın (R) birleşimi; kaynak avantajları (K) ve partinin kendini reforme etmesi (P); karışık mirasa sahip olan partiler (KM) ve rekabetçi ortamın (R) birleşimi. Bu üç dizilimde yer alan her koşul INUS şarta birer örnektir. Korelasyonel nedensellikte sonuçla neden arasında simetrik ilişkiler vardır. Sonuçla koşullar arasında asimetrik ilişkiler, bir sonucun koşullarının yokluğunun onun meydana gelmemesini zorunlu kılmamasıdır. Otoriter mirası taşıyan partilerin seçimlerde başarısız olmasının nedenleri yukarıda verilen koşulların tersi değildir. Belki sadece ek bir koşulun varlığı da belli bir sonucun ortaya çıkmasını engellemiş olabilir.

KNA uygulamasında amaç farklı koşulların sonuca nedensel katkısını bulmaktır. Karşılaştırılan her vakada sonucu ortaya çıkaran farklı koşulların dizilimi Boole cebiri minimizasyonu, düzenliliği temsil eden en kısa mantıksal dizilim notasyonla ifade edilir (Ragin, 1987: s. 93). KNA'da açıklanması istenen sonucun koşulları yukarıda belirtildiği gibi metin halinde ya da Boole cebiriyle ifade edilir. Gerek-şartın birleşimi VE mantıksal bağlacıyla, yeter-şartın birleşimi ise VEYA mantıksal bağlacıyla ifade edilir; gerek-şart "*" ile, yeter-şart "+" ile gösterilir. Demokratik rekabet sonucu için dizilimleri Boole cebiriyle ve sembollerıyla ifade edelim: K VE R'nin birleşimi DR'ye yol açar ($K \vee R \rightarrow DR$), K VE P'nin birleşimi DR'ye yol açar ($K \vee P \rightarrow DR$), KM VE R'nin birleşimi DR'ye yol açar ($KM \vee R \rightarrow DR$). Eş-sonuçluluk, yani farklı dizilimlerin sonuç için yeterli olması "+" ile şu notasyonla belirtilir: $(K \vee R) + (K \vee P) + (KM \vee R) \rightarrow DR$.

Karşılaştırmalı vaka analizi ile uygulandığında kuramsal faydası artar. Morse (2020, s. 1491), dört koşulun hangi dizilimler içinde birleşerek otoriter rejimin mirasını taşıyan partilerin demokratik seçimlerde rekabetçi olduklarını 46 seçimde KNA ile karşılaştırmıştır. Bu dizilim ve genellemelerin, vaka-içi analizle desteklenmediği takdirde, keşifsel kalacağını belirtir. KNA'da doğruluk tablosunun ortaya çıkardığı nedensel izlekler ya da dizilimler kuram geliştirmek için yeterli değildir. Dizilimsel nedensellikte tekil koşulların sonuca yol açmada görece ağırlığı ve farklı dizilimlerin sonucu ortaya çıkarmadaki ağırlığı göz önünde bulundurulur. Örneğin, bir dilim 4 vakada görülürken başka bir dizilim 7 vakada görülebilir. Belli dizilimlerin toplam vaka sayısından kaçını açıkladığına "kapsam" (*coverage*), bir dizilimin daima belli bir sonucu açıklama oranına "tutarlılık" (*consistency*) denmektedir. Olası tüm farklı dizilimlerin doğruluk tablosunda

⁹ INUS (*Insufficient but Necessary part of a condition which is itself Unnecessary but Sufficient for the result*): Sonuç için gerekli değil ama yeterli olan bir şartın yeterli olmayan ama gerekli bir parçası.

olması ideal olmakla birlikte, zorunlu değildir. Doğruluk tablosunda her vakanın koşullara üyeliği hakkında bilgi veren kodlamalar kuramsal dayanağa sahip olmalıdır. Doğruluk tablosunda hazırlanmadan önce, bir koşulun var ya da yok olarak kodlanması kuramsal temele dayandırılmalıdır. Nitel veya nicel verilerin kullanılması veya koşulların sayısal verilerle kodlanması gerekçelendirilmelidir (Ragin, 2013).

KNA’da korelasyonel yaklaşımda kullanılan ölçüm terimi yerine kalibrasyon terimi kullanılmasının nedeni, kavramların sayısal veriye dönüştürülmesinin küme üyeliğine bağlı olmasıdır. Örneğin, otoriter rejimin mirasına sahip partilerin demokratik seçimlerde rekabetçi olması araştırılıyorsa hem demokratik rejime hem demokratik seçimlerde partilerin rekabetine hem de otoriter rejim mirasını taşıyan partilere dair kuramsal hipotezlerin literatürde detaylı taranmış olması gerekir. Bu tür partilerin demokratik rekabetçiliği üzerine bir kavramsallaştırma yapıldıktan ve literatürden KNA uygulamasında incelenecek koşullar/şartlar belirlendikten sonra bir vakanın her koşula ne kadar üye olduğu kalibre edilerek doğruluk tablosunda veriye dönüştürülür. Sonra, vakaların sonuç kümesine üyeliği matematiksel mantık kuralları uyarınca ölçülür. Kavramın bileşenlerine göre küme üyelik değerinin kalibrasyonu “üye” ve “üye değil” gibi ikili ölçekte yapılabilirdiği gibi bulanık küme (*fuzzy set*) yöntemiyle “kümeye daha çok dahil” veya “kümeye daha az dahil” gibi sürekli ölçekte de yapılabilir. KNA’nın nominal ölçekte sınıflandırma olduğu yönünde bir yanlış anlama söz konusudur. Oysa, KNA’da bir küme nasıl kavramsallaştırılıyorsa, ona üyelik o kavramsallaştırmaya dayalı olmak zorundadır. Ayrıca, doğruluk tablosunda hem sonucun gerçekleştiği olumlu vakalara (*positive cases*) hem de sonucun gerçekleşmediği olumsuz vakalara (*negative cases*) götüren farklı koşul dizilimleri analiz edilir (Ragin, 2014, ss. xxi-xxviii). Tablo 1’deki doğruluk tablosu örneğinde 6. ve 7. satırlar sonucun gerçekleşmediği dizilimleri gösterir.

Tablo 1’deki hipotetik doğruluk tablosunda görüldüğü gibi sütunlar, soldan sağa doğru sırayla, satır sayısı, her koşulun harfle kısaltılmış simgesi, sonuç, tutarlılık, kapsanan vaka sayısı ve son olarak vaka isimleri yer alır. Her satırda belli nedensel dizilimler bulunur. Koşul sayısı (k) arttıkça bu satırların sayısı üstel artar, tüm farklı birleşimlerin (satırların) sayısı 2^k olacaktır. Dört koşullu bir analizde, koşulların farklı dizilimini gösteren toplam 16 satır olacaktır. Her satırda, soldan sağa doğru sırayla satır sayısı, dizilimdeki her şartın aldığı değer, dizilim için açıklanan sonuç değeri, her dizilimin kapsadığı vaka sayısı, tutarlık değeri, yani o dizilime sahip her vakanın tek sonuç mu yoksa karma sonuç mu verdiğine dair bilgi verilir. Satırda son olarak her dizilimde kapsanan vakaların isimleri bulunur. Analizin ilk aşamasında tutarlılık düzeyi kontrol edilir. Seviyenin düşük olmasının nedeni, ayrı vakaların olduğu dizilimler ya da gözden kaçırılan bir koşul olabilir. İkinci aşamada, analiz sonucunda koşulların sonucu ortaya çıkarmadaki rolünü gereklilik ve yeterlilik ilişkileriyle ifade eden uzun bir satır çıkacaktır. Mantıksal minimizasyonla, bu küme kuramsal açıklamayı içeren bu uzun ifade mümkün olan en kısa şekilde, verilerdeki düzenliliği özetleyen minimal formüle dönüştürülür. Bu işlemi yerine getirme amaçlı algoritmalara dayanan yazılım programları kullanılmaktadır. Altını çizmek gerekirse, minimizasyon sonucu KNA’nın sunduğu son kuramsal katkı olup süreç takibi gibi vaka-içi analizle teste sınanmalıdır.

Satır	A	B	C	D	Sonuç	Tutarlılık	Kapsam	Vakalar
1	1	1	1	0	1	0.92	6	Avustralya, ABD, Hollanda, Birleşik Krallık, İspanya, İsveç
2	1	1	1	1	1	0.90	4	İrlanda, Belçika, Kanada, Litvanya
3	1	0	1	0	1	0.81	7	Danimarka, Romanya, Bulgaristan, İtalya, Estonya, Slovenya, Çekya
4	0	0	1	1	1	0.75	2	Almanya, Yeni Zelanda
5	1	0	1	1	1	0.68	3	Finlandiya, Japonya, Portekiz
6	0	0	0	0	0	0.53	1	Yunanistan
7	0	1	0	0	0	0.49	4	Polonya, Norveç, Macaristan, Avusturya
8-16	Mantıksal artıklar							

Tablo 1. Doğruluk tablosu örneği (hipotetik)

2. ARAŞTIRMA YAKLAŞIMI VE VERİ ANALİZİ TEKNİĞİ OLARAK KARŞILAŞTIRMALI NİTEL ANALİZ

Karşılaştırmalı nitel analiz hem bir araştırma yaklaşımı hem bir veri analizi tekniği olarak uygulanabilir. KNA'nın bir araştırma yaklaşımı olarak uygulanmasında neden-sonuç ilişkisinde küme kuramsal ve dizilimsel epistemolojik yaklaşımın araştırmada belirgin olması önemli bir kriterdir. Ayrıca, KNA'yı diğer karşılaştırma yöntemlerinden ayıran husus, araştırma kurgusunda rol oynayan araştırma sorusunda karşılaştırmının değişken odaklı değil, vaka odaklı olmasıdır; vaka seçiminin nasıl yapılacağına, araştırma hedefi olarak neyin bilgisine ulaşmak istenildiğine dair temel sorularda belli bir mantıksal yaklaşımın hâkim olmasıdır. KNA analizi yapmadan önce küme kuramsal hipotezlerin literatürde mevcut olması ya da hipotezlerin küme kuramına dayandırılması zorunlu değildir. KNA'yı analiz tekniği olarak uygulayan araştırmacılar koşulları seçerken yararlanılan literatürün korelasyonel mi ya da küme kuramsal nedensellik anlayışını benimseyip benimsemediğini, açıklanmak istenen sonucun hangi nedensellik anlayışına uygun olduğunu gerekçelendirmez.

En iyi KNA uygulamaları “gelecek vaat eden” konularda, hakkında pek çok çalışma mevcut olmakla birlikte kuramsal hipotezlerin biraraya getirilerek test edilmemiş, daha güçlü hipotezlere dönüştürülmemiş olduğu araştırma soruları üzerine yapılmaktadır. Araştırılan koşullar hakkında, yani hipotezlere dayanak oluşturacak literatürle ve vakalarla ilgili ne kadar çok şey biliniyorsa o kadar iyidir. Vaka seçimi ve kalibrasyon KNA'nın başarılı uygulanması için kritiktir. Bu yüzden, analize hem kuram hem de vaka bilgisi açısından yeterli hazırlık yapılmadan, ham verilerin kalibre edilmesiyle ilgili kuramsal açıklama veya gerekçelendirme yapılmadan başlanmamalıdır (Tomini ve Wagemann, 2018).

KNA dışında küme kuramına dayalı ampirik karşılaştırma, Mill'in yöntemleri, tipolojik kuramlar ve ardışıklık analiziyle yapılır. Hepsisi küme kuramına dayandığı için

ortak pek çok yönleri vardır. Net çizgilerle ayırmak mümkün olmasa da, yukarıda belirtildiği gibi, aralarında farklar vardır. KNA vaka ile kuram arasında diyalog kurar ama vaka analizi değildir. Fakat KNA, diğer küme kuramına dayalı yöntemler gibi, vaka bilgisine de dayandığından, kurama nicel yöntemlerden daha yakındır. Tipolojik kuramlar da KNA gibi koşullardan meydana gelen bir nitelikler mekânı (*property space*) yaratır ve kavram geliştirme ikisinde de ön plandadır. KNA nitelikler mekânının yanında dizilimsel nedenselliği de inceler. KNA dizilimsel karşılaştırmada en gelişmiş yöntemdir (Ragin, 2008). Açıklayıcı tipolojilerin orta menzilli genellemeler yapmak için kullanılması heterojen gibi görünen neden ve vakaları büyük bir çerçevede birleştirir. Ardışıklık analizi vaka-içi analizde süreç takibidir. En iyi KNA uygulamaları, vaka-içi analizle süreç takibi yöntemi uygular. Vakaların kendine özgü koşullarının incelenmesi KNA'nın mantıksal indirgeme yöntemindeki eksikleri tamamlayıcı bir çözüm olur (Schneider ve Wagemann, 2012, ss. 305–312).

KNA'nın diğer tüm küme kuramsal yöntemlerden farkı doğruluk çizelgesi ve mantıksal minimizasyon kullanarak karmaşık nedensellik ilişkilerini incelemesidir. KNA'nın veri analizi tekniği olarak kullanılmasında hedef, doğruluk tablosunun oluşturulmasından sonra gereklilik ve yeterliliğin testi, yani analiz sonuçlarına ulaşmaktır. Ragin'in ifadesi gibi “analitik an” (*analytical moment*) koşulların her vakada hangi role ve ağırlığa sahip olduğunu keşfetmeye yönelmiştir. KNA ve tipolojik kuramlar arasındaki farklar matematiksel işlem ve mantıksal minimizasyondur. KNA matematiksel mantık ve küme kuramının dilini kullanan Boole cebriyle ya da bulanık küme alternatifiyle işlem yapar. KNA uygulamasında kullanılan yazılım programları, tüm nedensel bileşimleri süzerek bir satıra indirgeyen mantıksal minimizasyon için Boole cebrine dayalı minimizasyon algoritması kullanır. Nedensel dizilim satırı “nedensel formül” (*causal recipe*) olarak da ifade edilir (bkz. Thiem ve Duşa, 2013).

KNA'yı üç kalibrasyon türüyle uygulamak mümkündür: klasik küme KNA (kkKNA) (*crisp set QCA, csQCA*), bulanık küme KNA (bkKNA) (*fuzzy set QCA, fsQCA*), çok değerli (çdKNA) (*multivalued QCA, mvQCA*). Klasik küme yönteminde doğruluk tablosu oluştururken bir vakanın bir koşula veya sonuca üyelik değerini belirlemek için “küme içinde” ya da “küme dışında” değeri verilir. Her vakanın dizilimdeki koşul kümesi içinde mi yoksa dışında mı olduğuna göre, Boole cebri ile ikilik (*dichotomy*) ölçeğinde “küme içinde” (1) veya “küme dışında” (0) değerini alır. Doğruluk tablosunda belli vaka sayısı için sonuca götüren ya da götürmeyen nedensel birleşimler olacaktır. Bulanık küme KNA “kümenin tamamen dışında” (0), “kümenin biraz içinde” (0.25), “kümenin ne içinde ne dışında” (0.5), “kümenin daha çok içinde” (0.75), “kümenin tamamen içinde” (1) gibi daha çok ayrıma gidilmesine, ampirik verilerin ışığında detaylı incelemeye imkân verir. İstatistiksel yöntemde her varyasyonun eşit ölçüde anlamlı görülmesi gerektiği hakkındaki varsayıma ters düşen bu kodlamada nitel çıpa kullanılır (Ragin, 2000, s. 163).

Bulanık küme doğruluk tablosunu çok boyutlu bir vektör uzayı olarak düşünebiliriz. Çok boyutlu vektör uzayındaki köşelerin sayısı 2^k satır, sayısı kadar olacaktır. Nitelikler sahası her vakayı kümeye üyelik değerine göre belli bir köşeye yerleştirir. Doğruluk tablosundaki her satır bulanık küme koşulların yer aldığı vektör alanındaki köşeler hakkında ifadelerdir. Kapsam her köşeye, yani her nedensel dizilime, kaç vakanın yüksek düzeyde üye olduğunu gösterir; tutarlılık, her köşe için verilen ampirik kanıtın o vakanın sonuca üyelik derecesiyle ilgili tutarlı bilgi vermesidir (Ragin, 2008, ss. 124–135). Çok

değerli KNA çok değerli nominal verilerin analizi için faydalıdır. Aralık veya sıralı ölçeklerin belli eşikler verilerek klasik veya bulanık kümeye dönüştürülmesi gerekirken çdKNA çoklu nominal veri kullanılmasına imkân verir.

Eğer sonuç değerlerinin tümü koşulla eşitse veya daha azsa, sonuç koşulun alt kümesidir ya da koşul sonucun üst kümesidir. Dolayısıyla koşul sonuç için bir gerek-şarttır. Eğer sonuç değerlerinin tümü koşulla eşitse veya daha fazlaysa, koşulun sonucun alt kümesidir ya da sonuç koşulun bir üst kümesidir. Dolayısıyla koşul sonuç için bir yeter-şarttır. Üst küme/alt küme ilişkisini tespit etmek için uygulanan gerek-şart formülünde, koşul ve sonuca vakaların en az küme üyeliği değerlerini toplayarak sonuç değerlerinin toplamına bölmektedir. Yeter-şart formülünde ise, koşul ve sonuca vakaların en az küme üyeliği değerlerini toplayarak koşul değerlerinin toplamına bölmektedir.

Tutarlılık, koşula üye olan vakalarla sonuç arasında ne ölçüde küme kuramsal bir ilişki tespit edildiğini ortaya koyar. KNA analizlerinde ilk olarak genellikle gerek-şartın olup olmadığının tespiti yapılır. Gerek-şart formülü tekil şartları tespit ederken, yeter şart dizilimleri inceler. Yeter-şart için önerilen tutarlılık eşiği en az 0.75'tir. Tablo 1'de görüldüğü gibi, pek çok dizilimde tutarlılık 0.75 üzerinde olduğundan, KNA sonucu genellikle bu eşiği geçer. Yeter-şart için doğruluk tablosunda mantıksal minimizasyon analizi yapılır. Gerek-şartın tespitinde tam küme ilişkisi veren tutarlılık düzeyi 1'dir veya "neredeyse gerekli" olan, yani 1'e en yakın olan eşik 0.90 önerilir (Ragin 2008, s. 46; Schneider and Wagemann 2012, s. 278-279).

Çelişki (*contradiction*) ve mantıksal artıklar (*logical remainders*) KNA'da "analitik an" sonrasında dikkat edilmesi gereken önemli unsurlarıdır. Çelişkili dizilimler zorludur, çünkü sonuçla koşullar arasında uyumsuzluğun habercisidir. Çelişkinin nedeni bağlamla ilgiliyse, dizilimlerde yer alan vakalarda tarihsel bağlamın gözden geçirilmesi ve gözden kaçırılan bir koşul varsa eklenmesi çözüm olabilir. Neden tam olarak belirlenemezse, sonuç belirsiz hale geleceğinden tüm çelişkili dizilimlerde sonuç değeri (0) kodlanabilir. Tutarlılık adına daha az minimize edilebilir dizilime sahip olunur (Berg-Schlosser vd., 2009; Ragin, 1987). Tutarlılık değerleri tüm vakalarda küme değerlerinin sonuç için yeterli olma derecesini verir. Tutarlılık değerlerine göre, yeterli bulunma için bir eşik belirlenir ve yeterli olmayan dizilimler çıkarılır, minimizasyon işlemine dahil edilmez (Ragin, 2008, s. 135).

KNA'nın ayırıcı özelliği toplumsal olgulardaki karmaşık nedensel örüntüleri anlamada sunduğu avantajlardır. Vaka bilgisiyle koşulları inceleyen KNA'nın uzun erimli bir sürecin sonucu olan yapı ile sonuca edimleriyle daha yakın olan yapanın yani aktörün biraraya geldiği koşulları incelemesi aynı zamanda onun için bir zorluktur. KNA'nın kısıtlarından biri, koşul sayısının genelde incelenen vaka sayısından daha fazla olmasıdır. Sınırlı çeşitlilik, klasik küme KNA'da her koşul için evreni ikiye böler: beş koşullu bir KNA'da 32 (2^5) dizilim imkânı vardır. Fakat bütün mantıksal olanaklı 32 dizilimin hepsi ampirik vakalarda örneğini bulamaz. Tablo 1'de görüldüğü gibi, 8-16 numaralı satırlar mantıksal artık olarak vaka üyeliği olmayan dizilimlerdir. Sınırlı çeşitlilik sorununun aşılması için iki aşamalı bir prosedür önerilmektedir (Schneider ve Wagemann, 2012, s. 6. Bölüm). İki aşamalı KNA'da ilk aşama uzak koşulların yeter-şart olup olmadığını inceler. Uzak koşullar zamansal, mekânsal ya da nedensel anlamda sonuca uzak olduklarından, sonuca imkân veren koşullar ya da bağlamı meydana getiren koşullardır. Uzak koşullar genel arka planı, yapısal şartlardan oluşan çevresel koşulları gösteren etkenlerdir. İlk

aşamada sonuç için önemli bağlam koşulları tespit edilir. Sonra, sonuca etkisi bakımından önemli uzak koşullar sonuca yakın koşullarla birlikte analize dahil edilirler. Böylece, koşul sayısı kontrol edilir ve analizin sağlamlığı güçlendirilir (Schneider ve Wagemann, 2006, s. 762).

3. KNA UYGULAMALARINI İNCELEME KRİTERLERİ

Tablo 2, Scopus veri tabanında 2020 yılı dahil olmak üzere yayınlanan 24 KNA uygulaması içeren makaleyi değerlendirmektedir. Değerlendirme kriterleri şunlardır: KNA türü, araştırma kurgusunda hipotezlerin açıkça küme kuramıyla oluşturulması, KNA uygulamasının neden seçildiğinin gerekçelendirmesi, en iyi uygulamaların mevcut olup olmaması, koşul seçimi, koşulların analiz düzeyi, koşul/vaka sayısı oranı. Bu bölüm inceleme kriterlerini tanıtmaktadır, özellikle ontoloji-yöntem uyumuna odaklanmaktadır. Araştırma kurgusunda ontoloji-yöntem uyumu, yöntem seçmeden önce araştırılmak istenen soruya odaklanarak açıklanmak istenen olay, olgunun ontolojisi ve yöntem arasında uyum sağlanmasıdır (Hall, 2003). Schneider ve Wagemann'a (2012, s. 12) göre, iyi bir KNA uygulaması, araştırma kurgusunda neden küme ilişkilerinin araştırıldığını temellendirir, hipotezleri açık bir şekilde küme kuramı uyarınca belirler. Sonucun neden korelasyonel değil karmaşık nedensellik örüntülerini yansıttığını açıklar. Küme kuramsal çıkarımda nedensel dizilimlerin içerdiği mantıksal ilişkilere, asimetrik üst/alt küme ilişkilerine, gerekli veya yeterli şartları, INUS ve SUIN şartlara dair açıklama yapar. Vaka sayısı bu yöntemin seçilmesinde temel kriter değildir. Ragin orta düzeyde vaka sayısının yöntem seçimi için bir kriter olmadığını, sadece KNA uygulaması için ideal olduğunu belirtmiştir. Orta düzeyde vaka sayısı genelde 10 ile 50 arasında vakadır (Ragin, 2000, s. 25).

Bu çalışma, siyasi rejim literatüründeki KNA uygulamalarının çoğunun bu yöntemini neden seçtiklerini gerekçelendirdiklerini tespit etmiştir. Fakat, bu gerekçeler ancak analiz öncesi küme kuramsal hipotezlerin açıkça belirtilmesiyle veya en iyi pratiklerle desteklenirse daha anlamlı olmaktadır. Tablo 2'de yer alan gerekçeler arasında çoğunlukla birleşik nedenselliğin veya nedensel dizilimlerin veya izleklerin tespiti, nedensel etkenlerin ve mekanizmaların tespiti, bağlamın önemi, açıklanmak istenen olgunun asimetrik nedensellik içermesi bulunmaktadır. Fakat, ontoloji-yöntem uyumu kriteri için KNA'dan ne beklendiğine dair ifadeler yeterli değildir. Bu yüzden, küme kuramsal hipotezlerin açıkça ifade edilmiş olması ve/veya en iyi uygulamaların mevcut olması bu kriterlere eklenmelidir. Koşulların analiz düzeyi ve koşul/vaka sayısı oranı kriterleri bu kriterlerden sonra, ikincil öneme sahiptir. KNA türü ve koşul seçimi bir kriter olmaktan ziyade ne kadar sıklıkla tercih edildiklerine göre karşılaştırma amacıyla tabloya eklenmiştir.

KNA'yı vaka ve kuram arasında diyalog kuran bir araştırma yaklaşımı olarak uygulamak, özellikle vaka- içi analiz, onun kuramsal potansiyelini daha öne çıkarmaktadır. KNA uygulamalarında vakalara geri dönme, araştırmanın sağlamlığını ve sonuçların geçerliğini güçlendiren bir unsurdur. Vaka sayısı yükseldikçe vaka-içi analiz yapmak zorlaşmaktaysa da, vaka seçimi teknikleriyle, örneğin tipik vakaların seçilmesiyle

vaka-içi analiz yaparak bu zorluğu azaltmak mümkündür (Beach ve Rohlfing, 2018; Rohlfing ve Schneider, 2013; Schneider ve Rohlfing, 2016). KNA'yı bir veri analizi tekniği olarak kullanmak onun vaka araştırma özelliğini değil, karşılaştırma yapma ve mantıksal minimizasyon özelliğini öne çıkarmaktadır. Böylece, vakalar-arası küme ilişkilerindeki çeşitlilik incelenmiş olur. Veri analizi tekniği olarak KNA uygulamasında vaka-içi analiz yapmadan, küme kuramına dayalı hipotezler oluşturmada, literatürden koşullar seçerek, örneğin çok-S vakayı karşılaştırmak mümkündür. Ancak Ragin ile Schneider ve Wagemann'a göre, vaka ve kuram arasındaki diyalog KNA'nın korelasyonel yaklaşımdan farkını ve kazanımı vurgulayan en önemli noktadır. KNA'nın gelişimi için yapılan yöntembilimsel çalışmalara bu temel fark yön vermektedir (Schneider ve Wagemann, 2012, ss. 8-13; Wagemann ve Schneider, 2010).

Araştırma kurgusunda koşul sayısının vaka sayısına oranı araştırma sorusuna bağlıdır. İyi uygulamalarda genellikle az ve orta düzeyde koşul sayısı bulunmaktadır (yaklaşık 3-5 sayıda). Bu sayıdan fazla koşulun araştırılması elbette mümkündür. Fakat KNA'nın önemli bir farkı, karmaşık nedenselliğin araştırılmasıdır. KNA uygulaması hem koşullar hem de sonuç hakkında mevcut kuramlara hâkim olmayı gerektirdiğinden, koşullar çoğaldıkça karmaşık nedenselliğin KNA ile araştırılması zorlaşacaktır. Koşul/vaka sayısı oranı yaklaşık 0.25'i aşmamalıdır (Mello, 2021, Bölüm 2, s. 16-17). Koşulların analiz düzeyi bakımından makro düzey (sosyal, siyasi, ekonomik) sistem düzeyini, yapısal ve bağlamsal koşullardır. Örneğin, ekonomik gelişmişlik düzeyi, siyasi rejim değişikliği, parti sistemi, ülke ölçeğinde yolsuzluk algısı gibi bireylerin toplam değerleri makro koşullar arasındadır. Mezo düzey, etnik veya cinsiyet grupları ve siyasi partiler gibi grup ve kurumların olduğu koşullardır. Mikro düzey birey ve liderlerle ilgili koşullardır. Koşul seçimi için benimsenebilecek yaklaşımlar şunlardır: tek model, keşifsel model, birleştirilmiş model, iki aşamalı model, rakip koşullar. Tek model tüm analizde sabit bir koşullar kümesinin kullanılmasıdır. Birleştirilmiş modelde yine sabit bir koşullar kümesi kullanılır, fakat bu koşullar kuramsal temellere dayandırılarak farklı çalışmalardan birleştirilmiştir. Keşifsel model, birden çok modele dayalı koşulların belli bir araştırma sorusuna dair keşifsel bulgulara ulaşmak için incelenmesi için kullanılır. İki aşamalı model, yukarıda aktarıldığı gibi, uzak ve yakın koşullar arasındaki farka dayanır. Rakip model, rakip kuramların test edilmesi amacıyla birden çok modelde koşul seçimidir (Mello, 2021, Bölüm 2, s. 18-20).

İyi araştırma pratiği olarak, araştırmacılar ontoloji ve yöntem uyumunu açıklamak için küme kuramsal ilişkileri incelediklerini nasıl temellendirebilirler? İlk olarak, araştırma sorumuzla ilgili literatürde küme kuramsal hipotezlerin olup olmadığını kontrol edebiliriz. Fakat, literatürde belli bir araştırma sorusuna dair küme kuramsal hipotez olmaması araştırma sorusunun KNA'ya uygun olmadığı anlamına gelmez. Sosyal bilimlerde küme kuramı zımnen, üstü kapalı şekilde bulunmakla birlikte, açıkça küme kuramsal hipotezlerin kullanılması Sartori geleneğinde kavram ve kuram analizi yönteminin 2000'li yıllardan bu yana gelişmesiyle mümkün olmuştur (Collier ve Gerring, 2009; Goertz, 2006; bkz. Söyler, 2020). İkinci olarak, açıklayıcı tipolojiler veya tipolojik kuramların literatürde taranmasıyla da dolaylı yoldan ontoloji-yöntem uyumu gerekçelendirilebilir. Fakat yine, literatürde ilgili tipolojiler bulunmazsa küme kuramsal yaklaşımın benimsenmemesi gerektiği öne sürülemez. Üçüncü olarak, literatürden kanıtlarla incelenen olgu ve vakalarda bağlamın öneminin, karmaşık nedenselliğin rol oynadığının gösterilmesi gerekçelendirmede kullanılabilir. Son olarak, süreçlerin eş-

sonuçluluk, nedensel asimetri ve nedensel dizilimler içerdiğine dair beklentilerin literatüre dayanarak gösterilmesi küme kuramsal yaklaşımının seçilmesine temel sağlayabilir (bkz. Tomini ve Wagemann, 2018, ss. 694–695). KNA'yı bir araştırma yaklaşımı olarak değil, veri analizi tekniği olarak uygulamayı tercih edenler bu tür bir uyumun sağlanması konusunda ısrarcı değildirler. Madalyonun diğer yüzünde bilimsel ilerleme için bu uyum ne ölçüde zorunlu tutulmalı sorusu sorulabilir. Eğer ontoloji-yöntem uyumunu ispatlamaksızın ya da gerekçelendirmeksizin korelasyonel yöntemleri uygulamak mümkün olmasaydı, pek çok araştırma yapılmamış olurdu, dolayısıyla korelasyonel araştırmada yöntemsel sistemleşme ve istatistiksel yöntemle kazanılan kuramsal birikim bu ölçüde olmayabilirdi.

Ontoloji-yöntem uyumunun, KNA'yı bir araştırma yaklaşımı olarak uygulamanın nedeni KNA'nın kuram geliştirmeye katkısıyla ilgili olabilir. Yukarıda aktarıldığı gibi, kuram geliştirme için bu yöntemin araştırma yaklaşımı olarak benimsenmesi zorunludur. KNA sonuçlarına dayalı vaka-içi analizde süreç takibi yöntemi uygulanarak kuram geliştirmeye yarayabilir (bkz. Söyler, 2021). Fakat başka amaçlar için de KNA uygulanır. Birincisi, mevcut kuramsal hipotezlerin küme kuramsal ilişkileri teyit edip etmediği gözden geçirilebilir. Bu küme kuramsal literatürün gelişmesi için elzemdir. İkincisi, araştırmacılar KNA'yı her vakadaki koşulların verilerini özetleme, var olan kuramları yeniden düzenleme ve düzeltme gibi amaçlar için de kullanmaktadır. Üçüncüsü, araştırmacılar korelasyonel ve küme kuramsal yöntem kullanılarak yöntem sonuçlarını karşılaştırabilir. Son olarak, mevcut küme kuramsal hipotezlere dayanmayan, kuram testi yapmayan veya vaka-içi analizle kuram geliştirmeyen bir KNA açıklayıcı tipoloji yaratmasa da ampirik tipoloji üretmiş, mevcut vakaların tipolojisini yaratmış olacaktır. KNA vaka ve kuram bilgisi gerektirmesi, vaka ile kuram arasında ya da koşullar ve veriler arasında iletişimi talep etmesi, kalibrasyonun eşik tanımları yapmayı gerektirmesi nedeniyle ampirik tipolojiler kavramsallaştırmaya bir başlangıç olarak benzerlik ve farklılıkları karşılaştırmaya yarayacaktır (Kvist, 2007; Schneider ve Wagemann, 2012, s. 276).

5. SİYASİ REJİMLER ÇALIŞMALARINDA KNA UYGULAMALARI: ARAŞTIRMA YAKLAŞIMI ve ANALİZ TEKNİĞİ

Bu bölüm siyasi rejimler çalışmalarında KNA uygulamalarını mercek altına almaktadır. Scopus ASJC kategorileri üzerinden siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler alanlarında 2020 yılı dahil yayınlanmış dergi makaleleri arasından KNA tekniğini uygulayan makaleler değerlendirilmektedir. Ekteki tabloda koşullar makro, mezo ve mikro düzeyde kategorize edilmektedir. Scopus veri tabanında gelişmiş arama işlevi kullanılarak, başlık, özet ve anahtar kelimelerinde karşılaştırmalı nitel analiz veya KNA olan çalışmalar taranmıştır. Siyasi rejimler araştırma alanındaki yayınlar içinde başlık, özet ve anahtar kelimelerinde demokrasi, demokratikleşme, otoriteryanizm, otokrasi, otokratikleşme, siyasi rejim, hibrid rejim içeren,

	KNA Türü	Küme-kuramsal Hipotezler	KNA Uygulamasının Açıklaması	En iyi Uygulamalar	Koşul Seçimi	Koşulların Analiz Düzeyi	Koşul/Vak a Sayısı Oranı
Morse (2020)	bkKN A	+	literatürde küme-kuramsal hipotezlerin olmaması	-	birleştiril miş	1 makro + 3 mezo	4/46 (0.08)
Castillo-Ortiz (2019)	kkKN A	+	tipolojilere dayalı vaka seçimi	sapkın vaka analizi	birleştiril miş	4 makro	4/26 (0.15)
Mello (2012)	bkKN A	+	koşulların birleşik etkisi, birleşik nedenselliği tespit etmek	-	birleştiril miş	1 makro + 3 mezo	4/30 (0.13)
Aleman (2009)	bkKN A	+	küme-kuramsal nedensellik ilişkisini/ birleşik nedenselliği tespit etmek	-	birleştiril miş	3 makro + 1 mezo	4/78 (0.05)
Inguanzo (2020)	kkKN A	(+)	bağlamın önemi, literatürde küme-kuramsal hipotezlerin olması	sağlamlık testi	iki aşamalı	1. 3 makro + 1 mikro 2. 1 makro + 3 mezo + 1 mikro	4/56 (0.07) 5/56 (0.09)
Mello (2020)	bkKN A	(+)	bağlamın önemi, birleştirilmiş kuramsal çerçeve geliştirmek, vaka sayısı	sağlamlık testi	birleştiril miş	1 makro + 3 mezo + 1 mikro	5/51(0.09)
Breuer (2009)	kkKN A	(+)	nedensel etkenleri tespit etmek	vakalara geri dönme	birleştiril miş	4 makro + 3 mezo	7/49 (0.14)
Tomini ve Wagemann (2018)	bkKN A	(+)	süreçteki nedenlerin asimetrik özelliği, nedensel dizilimleri tespit etmek	-	iki aşamalı	4 makro + 2 mezo	6/59 (0.10)
Mochtak (2019)	bkKN A	-	bağlamın önemi	vakalara geri dönme	birleştiril miş	5 makro + 2 mezo	7/56 (0.12)
Yan (2018)	kkKN A	-	nedensel izlekleri tespit etmek	sağlamlık testi, vaka-içi analiz	rakip	3 makro + 1 mezo 3 makro + 1 mezo 3 makro + 1 mezo	4/28 (0.14) 4/28 (0.14) 4/28 (0.14)
Kuehn ve Trinkunas (2017)	bkKN A	-	nedensel dizilimleri tespit etmek	vaka-içi analiz	birleştiril miş	2 makro + 1 mezo + 3 mikro	6/22 (0.27)
Kuehn vd. (2017)	bkKN A	-	nedensel mekanizmaları tespit etmek, sistemleştirilmiş vakalar-arası analiz	-	tek model	4 makro + 1 mezo	5/57 (0.08)
Hartmann ve Kemmerzell (2010)	çdKN A	-	nedensel etkenleri tespit etmek, çok-değerli nominal veri analizi	-	birleştiril miş	3 makro + 1 mezo 3 makro + 1 mezo	4/48 (0.08) 4/37 (0.10)
Stockemer (2013)	bkKN A	-	regresyon analizi ve KNA tekniğini karşılaştırmak	-	keşifsel	6 makro + 1 mezo	7/54 (0.12)
Prihatini (2019)	bkKN A	-	regresyon analizi ve KNA tekniğini karşılaştırmak	-	birleştiril miş	6 makro + 1 mezo	7/47(0.14)
Karlas (2012)	kkKN A	-	korelasyonel ve küme-kuramsal analiz	-	birleştiril miş	2 makro + 2 mezo	4/27 (0.14)
Bîea (2012)	bkKN A	-	korelasyonel ve küme-kuramsal analiz	-	birleştiril miş	4 makro	4/28 (0.14)
Mochtak (2016)	bkKN A	-	bağlamın önemi	-	birleştiril miş	2 makro + 2 mezo	4/21 (0.19)
Fernández-García	kkKN A	-	vaka sayısı (orta düzey)	-	birleştiril miş	4 makro + 1 mezo	5/26 (0.19)

ve Luengo (2019)							
Fagerholm (2016)	kkKN A	-	birleşik nedenselliği ve eş-sonuçluluğu tespit etmek	-	birleştirilmiştir	5 mezo	5/19 (0.26)
Hao ve Gao (2016)	kkKN A	-	nedensel izlek ve mekanizmaları tespit etmek, vaka sayısı (orta düzey)	-	birleştirilmiştir	6 makro	6/14 (0.42)
Zulianello (2018)	bkKN A	-	bağlamın önemi, tipolojilere dayalı vaka seçimi	-	birleştirilmiştir	3 makro + 2 mezo	5/11 (0.45)
Ghergina (2009)	kkKN A	-	nedensel etkenleri tespit etmek, vaka sayısı (orta düzey)	-	birleştirilmiştir	7 makro + 2 mezo	9/20 (0.45)
Freyburg vd. (2011)	kkKN A	-	nedensel etkenleri tespit etmek, vaka sayısı (orta düzey)	-	birleştirilmiştir	5 makro + 1 mezo	6/12 (0.5)

2020 yılı dahil (erken yayımlar hariç) İngilizce dilinde yayınlanmış toplam 24 makale tespit edilerek KNA uygulamaları listesine ulaşılmıştır.¹⁰

Tablo 2’de görüldüğü gibi, siyasi rejimleri inceleyen 24 KNA uygulaması konu bakımından karşılaştırıldığında, demokrasi ve demokratikleşme makalelerinin sayısı (11) siyasi rejimleri genel olarak ele alan çalışmalarının (10) yakın olduğu, sadece 3 makalede otokrasiler veya otoriterleşme üzerine çalışma yapıldığı gözlenmiştir. Genel anlamda, KNA’nın bölgesel araştırmalara elverişli olduğu görülmektedir. KNA türü olarak da kkKNA ve BkKNA yaklaşık oranda tercih edilmektedir. 24 çalışma içinde 13 bulanık küme, 10 klasik küme bulunmaktadır. Sadece Hartmann ve Kemmerzell (2010) çdKNA uygulaması yapmıştır. Vaka sayısı bakımından makalelerin orta-S araştırma kurgusuna sahip olduğu görülmektedir. Tek istisna 78 vaka ile Aleman’ın (2009) makalesidir.

Tablo 2. Siyasi Rejim Çalışmalarında KNA Uygulamaları¹¹

Küme kuramsal hipotezler, KNA yönteminin seçiminin gerekçelendirilmesi ve en iyi pratikler kriterleri göz önünde bulundurulduğunda, 24 makaleden 11’i KNA’yı bir araştırma yaklaşımı olarak uygulamıştır. Bunlar arasından dört makale öne çıkmaktadır, çünkü küme kuramsal hipotezlere en iyi pratikler eklenmiştir (Castillo-Ortiz, 2019; Inguanzo, 2020; Mello 2020; Breuer 2009). Üç makale (Mochtak, 2019; Yan, 2018; Kuehn ve Trinkunas, 2017) küme kuramsal hipotezler geliştirmemiş olsalar da, vakalara geri dönme, vaka-içi analiz ve sağlamlık testi gibi en iyi pratikleri uygulamışlardır. Geriye kalan 13 makalede küme kuramsal hipotez ve en iyi pratiklerin uygulanmadığı görülmektedir. İki makale (Stockemer, 2013; Prihatini 2019) küme kuramsal ve korelasyonel yaklaşımları ayrı ayrı karşılaştırarak çoklu yöntem uygulamaktadır; iki makale (Karlas, 2012; Bîea, 2012) korelasyonel ve küme-kuramsal analizini birleştirerek çoklu yöntem uygulamaktadır. KNA’yı analiz tekniği olarak uygulayan çalışmalardan beş tanesinin (Fagerholm, 2016; Hao ve Gao, 2016; Zulianello, 2018; Ghergina, 2009; Freyburg vd., 2011) koşul/vaka sayısı oranında önerilen değeri aşmış olması dikkat

¹⁰ Scopus veri tabanında yapılan sorgu: TITLE-ABS-KEY (qualitative AND comparative AND analysis OR qca) AND SUBJTERMS (3320) AND TITLE-ABS-KEY (democracy OR democratization OR authoritarianism OR autocracy OR autocratization OR "political regimes" OR "Hybrid regimes")

¹¹ + özelliğin olduğunu gösterir; - özelliğin olmadığını gösterir; (+) özelliğin kısmen ya da zımnen olduğunu gösterir. Korelasyonel ve küme-kuramsal analizi birlikte uygulayan makaleler ile regresyon analiziyle KNA’yı karşılaştıran makalelerde, tablodaki özellikler sadece KNA ve küme-kuramsal analizi kapsar. Kalın koşul/vaka sayısı değerleri önerilen oranın (0.25) aşıldığını gösterir.

çekicidir. KNA'yı bir araştırma analizi olarak kullanmış, vaka-içi analizle sonuçları sınamış olan Kuehn ve Trinkunas (2017) 0.27 oranıyla, önerilen oranı biraz aşmıştır.

KNA uygulamaları koşulların analiz düzeyi bakımından karşılaştırıldığında, toplam olarak makro (87 koşul), mezo (44 koşul) ve mikro (6 koşul) düzeyler arasından mikro düzey en az incelenen düzeydir. Makro ve mezo düzeylerin sıklıkla bir arada kullanıldığını görürüz. KNA'yı bir araştırma yaklaşımı olarak uygulayan üç çalışma, tüm düzeylerdeki analizleri biraraya getirme avantajından yararlanmıştır (Inguanzo, 2020; Mello, 2020; Kuehn ve Trinkunas, 2017). Fagerholm (2016) sadece mezo düzeyde koşullar seçerken, Hao ve Gao (2016) sadece makro düzeyde koşullar seçmiştir. Mikro düzey bu listedeki KNA uygulamalarında oldukça az işlenmiştir. Koşulları seçme yaklaşımına gelince, çalışmaların büyük çoğunluğunda (19 makale) birleştirilmiş modelle koşul seçmiştir. İki uygulama koşulları iki aşamalı seçmiş (Inguanzo, 2020; Tomini ve Wagemann, 2018), birer uygulama koşul seçimini rakip modele (Yan, 2018), keşifsel modele (Stockemer, 2013) ve tek modele göre yapmıştır (Kuehn vd., 2017).

Tüm makaleler KNA sonuçlarını sunarken nedensel izleklerin açıklaması sırasında vakalara da kısmen değinmektedir. Fakat açık bir şekilde vakalara geri dönen ve kapsamlı bir analiz yapan uygulama nadirdir. Sadece iki çalışma (Mochtak 2019; Breuer 2009) açıkça vakalara geri dönmüştür. Ayrıca, Castillo-Ortiz (2019, ss. 509-510) incelenen vakalar arasından sapkın vaka açıklaması yapmıştır. KNA sonuçları tek başına kuram geliştirmeye yetmez. Analizden sonra vaka-içi analiz kuram geliştirme ve testinde nedenselliğin teyidi için zorunludur. İncelenen makalelerden sadece ikisi, Yan (2018) Kuehn ve Trinkunas (2017), vaka-içi analizle nedensel izleklerin açıklayıcılığını güçlendirmiştir. Sağlamlık testini uygulayan Yan (2018), Inguanzo (2020) ve Mello (2020) nedensel izleklerin açıklayıcılığını güçlendirmişlerdir.

Tablo 2'de araştırmanın gerekçelendirilmesi ve KNA işleviyle ilgili bilgiler yazarların ifadelerinden aktarılmıştır.¹² Hiçbir eser KNA'yı uygulamasını literatürden spesifik olarak küme kuramsal hipotezlere dayandırmamıştır. En çok tekrar edilen gerekçe KNA'nın karmaşık/birleşik neden-sonuç ilişkilerini, nedensel dizilimleri araştırması ve seçimin araştırılan olguda veya süreçte yer alan dizilimsel nedenselliğe ve bağlamın önemine dayandırılmasıdır. 24 makaleden 6 tanesinde yöntem seçimi hipotez ve koşul testi ile gerekçelendirilmektedir. KNA'yı araştırma yaklaşımı olarak uygulayan çalışmalar literatürden küme kuramsal hipotezler oluşturduktan sonra test yapmışlardır (Kuehn ve Trinkunas, 2017; Mochtak, 2019); KNA'yı analiz tekniği olarak uygulayan çalışmalar küme kuramsal hipotezler oluşturmadan, koşulları literatürden seçmişler ve analizi bir test olarak değerlendirmişlerdir (Bíea, 2012; Fernández-García ve Luengo, 2019; Gherghina, 2009; Hartmann ve Kemmerzell, 2010).

Dört çalışma hipotez oluşturma ve koşulların seçiminde açıkça küme kuramına dayanmaktadır (Aleman, 2009; Mello, 2012; Castillo-Ortiz, 2019; Morse 2020). Örneğin Castillo-Ortiz (2019, s. 504-505), Avrupa'da liberal demokrasilerde yargı yönetiminde çeşitliliği ve yargı kurullarının kurulmasını literatürden aldığı üç koşulla inceler: hukuk ailesi, otoriter geçmiş, AB normlarını uygulayarak Avrupalılaşıma baskısı. İki hipotez

¹² İki aşamalı KNA uygulamalarında koşul ve vaka sayısının oranının hesaplanmasında yazar(lar) iki aşamayı ayrı değerlendirdiyse ayrı hesaplama yapılmıştır. İlk aşamadan elde edilen önemli uzak koşullar ikinci aşamaya eklenmişse sadece ikinci aşamadaki vaka ve koşul sayısı oranlanarak tabloya aktarılmıştır.

geliştirir: “Romanist hukuk aileleri VE demokrasiye geçiş süreci VE yeni anayasanın kabulü yargı kurulunun (*judicial council*) uygulanmasının yeter-şartıdır”; “AB normlarını uygulayarak Avrupalılaşıma baskısı VE demokrasiye geçiş süreci VE yeni anayasanın kabulü” yargı kurulunun uygulanmasının yeter-şartıdır” (2019, s. 510). Demokrasilerin Irak Savaşı’na katılma koşullarını inceleyen Mello, literatürden tespit ettiği hipotezlerden dört koşulu küme kuramsal nedensel mekanizma içinde mantıksal ilişkilerle ifade etmiştir (Mello, 2012, ss. 427–430).

Koşulların seçiminde ve hipotezlerin oluşturulmasında dolaylı olarak küme kuramına dayandıran, ilgili literatüre atıf yapan dört çalışma bulunmaktadır (Breuer, 2009; Tomini ve Wagemann, 2018; Inguanzo, 2020; Mello 2020). Örneğin Inguanzo (2020, ss. 190–191), literatürde kadınların parlamentoya seçilme koşullarını küme kuramsal yaklaşımla inceleyen analizlere atıf vererek dolaylı bir şekilde ontoloji-yöntem uyumu sağlamıştır. “Asya’da kadınların siyasi cam tavanı aşarak yürütmenin lideri olmasının gerekli ve yeterli koşullarını” incelediğine dikkati çekmiştir. Tomini ve Wagemann (2019, ss. 694–695), demokrasinin çöküşü ve gerilemesindeki çeşitliliğin koşullarının karşılaştırmasında, KNA’nın seçilmesine gerekçe olarak araştırma sorusuyla ilgili süreçlerin eş-sonuçluluk, asimetri ve nedensel dizilimler içermesini vermiştir. Literatür taramasıyla incelenecek koşulların tespitinde vaka analizi yönteminden oluşan, tipolojik kurama örnek verilen eserlerin de yer alması dolayısıyla küme kuramsal yaklaşımı seçtiğini kısmen temellendirir. Vaka seçiminin tipolojik ayrımlara dayalı (Castillo-Ortiz, 2019, ss. 504–505; Zulianello, 2018, ss. 283–286) yapılması KNA’nın araştırma yaklaşımı olarak uygulandığına yeterli gerekçe değildir. Avrupa’da Korsan Parti’ye oy vermenin bağlamsal koşullarını 11 ülkede yapılan AB Parlamentosu seçimlerinde inceleyen Zulianello (2018, ss. 283–286, 290–295), niş parti ailesi olarak diğer parti tiplerinden ayrılmasına dayalı tipolojik ayrımla vaka seçimi yapmıştır. Castillo-Ortiz (2019, ss. 504–505, 509–510), Avrupa’da liberal demokrasilerde yargı yönetiminde çeşitliliği dizilimsel mantıkla açıklamak için vaka seçimini hukuk ailelerine dayalı bir tipolojik ayrıma dayandırmıştır (Castillo-Ortiz, 2019, ss. 515–516).

Uygulamaların çoğunluğunda, bazı koşullar korelasyonel yaklaşımların araştırma sonuçlarından seçilmiştir. Hatta, araştırmanın gerekçesinde literatürün tekil değişkenlere dair bulgular sunduğu ama bunların küme kuramsal bir yaklaşımla birleştirilmediği, birleştirici kuramsal bir çerçeve sunma amacı dile getirilmiştir. Irak Savaşı’na katılan 29 demokrasiden 51 liderin koalisyonundan çekilme(me) koşullarını araştıran Mello, mevcut çalışmaların uzun vade hakkında genelleme yaptığını, Soğuk Savaş sonrası dönemde spesifik bir çatışmayı açıklamadığını belirtir. Çoğu hipotezin tek koşulu ele aldığını, bunların hiçbirinin gerekli veya yeterli şart olarak öne sürülmediği veya ispatlanmadığını, literatürden seçtiği beş koşulun 51 vakada birleşimine dair hipotez testinin nedensel dizilimleri bulmaya yönelik olacağını belirtilmiştir (Mello, 2020, ss. 48–50).

Otoriter rejimin mirası partilerin demokratik seçimlerde rekabet edebilmelerinin koşullarını araştıran Morse, dört koşulun 46 seçimde dizilimini araştırmıştır (2020, s. 1481). Keşifsel çalışmada, dizilimlerin ve genellemelerin kuram oluşturmaya yetmeyeceğini, vaka-içi analiz olmadan nedensel süreci yansıtmayacağını ifade etmiştir (Morse, 2020, s. 1491). 28 yeni demokraside sivil kontrolün koşullarını 57 vakada inceleyen bir KNA uygulaması (Kuehn vd., 2017, ss. 428, 431) öne sürülen nedensel izleklerin tipik ve sapkın vaka analizleriyle sınanması gerektiğinin altını çizmiştir. Tipik

vakalar “analitik anın” sunduğu nedensel reçeteye (çözüme) ve sonuç kümesine üye olan vakalardır. Sapkın vakalar dizilimlerde “sivil demokratik kontrolün yokluğu” olumsuz sonucu kümesinde olan vakalardır. KNA sonuçlarının yeni demokrasiler dışındaki demokrasilere genişletilmesi. Kısaca, bulguların alternatif açıklamaların karşısında test edilmesi gereği eklenmiştir (Kuehn vd., 2017, ss. 445–446).

Tablo 2’de iki çalışma KNA ile vaka analizini birleştirmiştir. Latin Amerika’da 1982-2012 arasında başkanlık sistemiyle yönetilen ülkelerde liderlerin ordu ile çatışma koşullarını 22 başkanlık döneminde inceleyen Kuehn ve Trinkunas (Kuehn ve Trinkunas, 2017, ss. 874–875), Venezuela, Nikaragua, Kolombiya, Honduras dört vaka analizini yapmış olmasına rağmen, açıklayıcı gücün artırıldığına, ama araştırmanın kısıtları arasında sonuçların başka bölgelere genelleştirme yapılamayacağına dikkati çekmektedir. Bölgesel güç olan otokratik liderlerin komşu diktatörlüklere müdahale etme koşullarını inceleyen Yan (2018), otokratik merkezin coğrafi etki alanındaki ülkelerin dönemsel analizinden oluşan 28 vakada otokrasilerin müdahale et(me)mesinde koşullarını birleşik nedensellikte incelenmiştir. Rusya’nın Ukrayna’ya müdahalesi ve Suudi Arabistan’ın Bahreyn’e müdahalesi vaka analizi olarak mercek altına alınmıştır. KNA’ya vaka analizi tekniği olarak yaklaşan araştırmacılar da kısıtlara değinmiştir. İki çalışma ise vakalara geri dönerek bulgularını tartışmıştır. Latin Amerika’da hükümet girişimiyle yapılan referandumların başkanlık sistemlerinde gerçekleştirmesini sağlayan ve engelleyen faktörler incelenmiştir (Breuer, 2009, ss. 46–47). Batı Balkanlar’da seçim sürecinde siyasi şiddet yaşanmasını incelemek için 56 vakada yedi koşulu test eden Mochtak, bu ülkelerdeki farklı bağlamlarda bu koşulların nasıl biraraya geldiğini inceleyeceğini belirtmiştir (Mochtak, 2019, ss. 1344–1345).

KNA’yı bir veri analizi olarak uygulayan çalışmalarda “analitik an” ön plana çıkmaktadır. Araştırma gerekçelerinde KNA’nın yöntem olarak seçilmesi hakkında belli bir temellendirme yoktur ya da tekil öğelere açıklama yapılmadan yer verilmiş, desteklenmemiştir. Örneğin, literatürde hipotezlerin dizilimsel çıkarıma izin vermemesi, bağlamın önemi, vaka sayısı, nedensel dizilimler gibi tekil nedenlerle gerekçelenmiştir. Burada KNA’nın araştırma yaklaşımı olarak uygulandığında yöntemin bilimsel anlamda destekleneceği öne sürülmekle birlikte, analitik teknik olarak uygulandığında bilimsel katkı zorunlu olarak azalmaz. Araştırma yaklaşımı kriterlerinin gözetilmesiyle en iyi pratiklere daha uygun bir uygulama yapılmış olur. Örneğin, Batı Avrupa’da ekolojizmin sosyal demokrat partilerde yükselişini inceleyen bir çalışma, sonuçlar nedenselliği ispat etmese de sunulan kanıtların gelecek araştırmalara yol gösterebileceğini, gelecekte zamansal farkların incelenmesi ve vaka-içi derinlemesine çalışmalarla bu alana katkı sunulabileceği belirtilmiştir (Fagerholm, 2016, ss. 556–557, 564). Bağlamın önemi veya eş-sonuçluluğun tespiti gibi ifadeler gerekçelerde yer alsa da, bunlar tek başına yeterli değildir. Mochtak (2016, s. 279), Sırbistan’da seçim sürecinde şiddetin koşullarını 21 seçimde dört koşul üzerinden araştıran çalışmasında, Batı Balkanlar’da Yugoslavya’nın dağılmasından sonra gelişen bağlamın önemini vurgular. Orta-S vaka seçimi bu yöntemin uygulanması için yeterli gerekçe değildir. Hao ve Gao (2016), Doğu Asya’da demokrasiye götüren izlekleri açıklamada, AB’nin Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde demokratik yönetim kurallarının Ürdün- Fas ve Moldova-Ukrayna arasında ulusal düzeyde transferini inceleyen Ghergina (2009), 16 Batı Avrupa ülkesinde düzen karşıtı partilerin demokrasilerde başarılı olma koşullarını araştıran Fernández-García ve Luengo (2019, ss. 80, 85–89), KNA tekniğinin tercih edilmesini vaka sayısı ile gerekçelendirmiştir.

2011 tarihi ve öncesindeki çalışmalarda günümüzde KNA özelinde yerleşmiş terminolojinin (nedensel izlek, dizilim, koşullar, mekanizma, vb.) kullanılmamış olduğu gözlenmiştir. Breuer (2009) dışında hiçbir yazar KNA için özellikle bir gerekçelendirme yapmamıştır. Örneğin, Freyburg vd. (2001) demokratik yönetim kurallarının Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde transferini inceleyen bir çalışma nedensel etkenleri tespit etmeyi gerekçe olarak sunmuştur. 2007-2009 arasında AB Komisyonu yetkilileriyle yapılmış 199 yarı-yapılandırılmış mülakat verileriyle resmî belge ve raporları kullanmıştır. Veriler ülkeye özgü koşulların değil sektörlere özgü koşulların açıklayıcı olduğunu bulmuştur. KNA'yı veri analizi tekniği olarak kullanan başka bir çalışma post-komünist Avrupa'da farklı düzeylerde demokratikleşme gerçekleşmesinin arkasında yatan ulusal ve uluslararası faktörleri incelemiştir (Gherghina, 2009, s. 66). Afrika'daki parti kapatmanın yasal temele kavuşmasında ve uygulanmasında çeşitliliğin koşullarını araştıran bir çalışma, nedensel dizilimlerin çoklu (*multichotonomous*) nominal verinin kullanılarak bulunmasını amaçlamaktadır (Hartmann ve Kemmerzell, 2010, ss. 644-645). Bu yöntem seçimini nedensel etkenleri tespit etme amacını gerekçe olarak vermiştir.

Göze çarpan başka bir husus, KNA'yı analiz tekniği olarak uygulayan 13 makaleden dördünde korelasyonel ve küme kuramsal yöntemin birleştirilmesi ya da karşılaştırılmasıdır (Bîea, 2012; Karlas, 2012; Prihatini, 2019; Stockemer, 2013). Bîea, 33 ülkede vatandaşların hükümet harcamalarıyla ilgili tercihleri hakkında veriler içeren uluslararası anketi kullanarak medyan vatandaş göstergesi geliştirmiştir. Sonra bkKNA ile kamuoyu ve kamu politikası arasındaki uyumdaki farklılıkları açıklayan koşulları anket verilerine dayanarak incelemiştir (Bîea, 2012). Karlas (2012) 27 AB üyesi ülkede ulusal parlamentonun AB ile ilgili konularda kontrolünü sağlayan kurumsal düzenlemeleri incelemiştir. İki yöntemi de uygulamasının gerekçesi olarak bazı değişkenlerin normal dağılımda olmaması (koalisyon hükümetleri ve AB'ye üyelik zamanı) ve göreceli olarak yakın veya eş değerlerde olmasını göstermiştir. Her iki yöntemin sonuçlarını faydalı bulmuştur, çünkü ulusal parlamentoların güçlü kontrolü tercih temelli etkenler değil zaman temelli etkenlerin belli birleşimleriyle açıklanabilir. Ayrıca, açıklayıcı gücü olduğu tespit edilen komite gücü ve parti sistemi parçalanması nicel yöntemler tarafından test edilmemiştir (Karlas, 2012, ss. 1100, 1109).

Stockemer (2013) ve Prihatini (2019) korelasyonel ve küme kuramsal yaklaşımları karşılaştırmıştır. Asya ve Latin Amerika'da kadınların yasama organında temsiliyi araştıran Stockemer, yedi koşul ve değişkenle 54 vakayı incelenmeyerek iki yöntemin performansını karşılaştırmıştır (2013, ss. 87-88). Sonuç olarak, iki yöntemin de beklenen yararı sağlamadığını belirtmiştir. Amaç sonuç ve sonuç ile ilişkili çok sayıda koşulun sürekli ölçekte olduğu soruları araştırmak ise bulanık küme KNA'nın uygulanmasının faydalı olmadığını, amaç az sayıda ve ikili ölçekte kalibre edilebilecek koşulun sonuca etkisini araştırmak ise KNA sonucu daha yararlı olacaktır (Stockemer, 2013, ss. 96-97). Öte yandan, Asya parlamentolarında kadınların temsiliyi 47 ülkede araştıran Prihatini, içinde Stockemer'in (2013) de çalışmasının dahil olduğu literatürde daha önceden çok değişkenli regresyon analizine tabi tutulmuş yedi değişkeni ele alarak farklı bir zaman kesitinde iki yöntemle hem değişken hem koşul olarak test etmiştir. KNA sonuçlarının Asya'da kadınların parlamentodaki varlığını araştırmada faydalı olduğunu, kadınların temsiliyi birden çok koşulun birleşimiyle açıklanabileceğini öne sürmüştür (Prihatini, 2019, s. 214).

SONUÇ

Bu çalışma, Scopus veri tabanında siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler alanında taranan siyasi rejim çalışmalarında KNA uygulayan 24 eseri yöntemsel açıdan incelemiştir. Temel ayırt edici husus bu yöntemin bir araştırma yaklaşımını veya analiz aracı olarak kullanılmış olmasıdır. KNA'yı, nitel ve nicel yöntem arasında bir araştırma yaklaşımı olarak uygulamak idealdir. Araştırma yaklaşımı kriterlerinin gözetilmesiyle en iyi pratiklere daha uygun bir uygulama yapılmış olur. Fakat KNA'nın analitik teknik olarak uygulanması zorunlu olarak bilimsel katkıyı azaltmaz. KNA'yı bir veri analizi olarak uygulayan çalışmalarda "analitik an" ön plana çıkmıştır. Araştırma gerekçelerinde KNA'nın seçilmesi hakkında ya belli bir temellendirme yoktur ya da tekil ögelere açıklama yapılmadan yer verilmiş, başka ögelerle desteklenmemiştir. Fakat ister bir araştırma yaklaşımı ister bir analitik teknik olarak kullanılmış olsun, koşul seçiminde ve vaka seçiminde kuramsal temele sahip olmayan, vaka ve kuram bilgisi bakımından yetersiz bir KNA uygulamasının bilimsel katkısı azalacaktır. Ontoloji-yöntem uyumu, küme kuramsal hipotez oluşturma, en iyi pratikler bulguları sağlamlaştırarak KNA uygulamasını bir araştırma yaklaşımı uygulaması haline getirir. Diğer yandan, KNA'yı bir analiz aracı olarak kullanan çalışmalar gelecek araştırmalar için veri sunmaları açısından, ampirik tipolojilerle vakaları gözden geçirmeyi, verilerin tutarlılığını gözden geçirmesi bakımından katkıda bulunurlar. KNA genel anlamda hem nitel hem nicel verilerin kullanılabildiği bir veri analizi tekniği olarak araştırmanın şeffaflığına ve tekrar edilebilir olmasına katkı sağlamaktadır.

Araştırmacıların KNA uygulamasını seçme gerekçesi olarak ileri sıklıkla sürdükleri ögeler, KNA'nın karmaşık neden-sonuç ilişkilerini tespit etmesi, nedensel dizilimleri araştırması ve araştırılan olguda veya süreçte yer alan tipolojiler ve bağlamın önemidir. Fakat bu gerekçeler başka pratiklerle desteklenmeden bir uygulamanın araştırma yaklaşımı olarak KNA uyguladığını öne süremeyiz. Ontoloji-yöntem uyumuna yönelik küme kuramsal hipotezler ve en iyi pratiklerin ifadeleri temellendirmesi gerekir. Siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler alanında siyasi rejim çalışmalarında KNA uygulayan 24 eserden 11'inde ontoloji-yöntem uyumu sağlanmıştır. Araştırmacılar ontoloji ve yöntem uyumunu, küme kuramsal ilişkileri incelediklerini ya doğrudan küme kuramsal hipotezler kurarak ya da dolaylı olarak literatürden atıflarla temellendirmiştir. Bazı uygulamalar, gerekçelendirmeyi en iyi pratiklerle desteklemiştir. Vakalara geri dönen, vaka-içi anali yapan ve sağlamlık testleri uygulayarak en iyi pratik örnekleri veren yedi çalışma tespit edilmiştir.

İncelenen hiçbir eser hipotezleri ya da koşulları spesifik olarak küme kuramsal literatürden almamıştır. KNA'nın küme kuramsal hipotezlerle uygulanması en iyi pratik olmakla birlikte, literatürden seçilen koşulların bir kısmı korelasyonel analiz sonuçlarına dayanmaktadır. Bu açıdan, uygulamalarda hipotezlerin açıkça küme kuramıyla ifade edilmesi, koşullar ve sonuç arasında küme kuramsal ilişkilerin geniş bir literatür taramasıyla yapılarak tartışılması önem kazanmaktadır. Moore'un 1966 tarihli siyasi rejim karşılaştırması gibi açıklayıcı tipolojiler ve vaka-içi analizin birleşiminden oluşan yayınların literatürde etkisinin nedeni kuram geliştirmedeki rolleridir (Møller ve

Skaaning, 2019, s. 89-90). Ontoloji ve yöntem uyumu KNA'nın kuramsal katkısını artıracaktır. Fakat, KNA uygulamalarla sınıdıkça ve küme kuramsal hipotezler sınıdıkça nedensellik konusunda birikim artacaktır. Analiz aracı olarak KNA sınırlı da olsa, bu konudaki rolü nedeniyle yöntemsel gelişimin bir parçasıdır.

Siyasi rejim çalışmalarına yönelik genel bir değerlendirme yapılacak olursa, 24 makalede çok az çalışmanın otokrasiler veya otoriterleşme üzerine olduğu ortaya çıkmıştır. Bu konuda literatürde bir araştırma açığı bulunmaktadır. KNA makro, mezo ve mikro düzeylerde analizleri biraraya getirme avantajına sahiptir. Uygulamalarda makro ve mezo düzeyde koşulların yoğunlukla ele alındığını, mikro düzeyin ise nadiren analize dahil edildiği tespit edilmiştir. KNA ile analiz yapacak araştırmacıların bu yaklaşıma özgü terminolojiyi kullanmaları önerilmektedir. 2012'den bu yana bu terminolojinin çalışmalara yerleştiği tespit edilmiştir. KNA'nın orta-S vakanın ele alınmasına uygun özellikleriyle bölgesel araştırmalara elverişli olduğu görülmüştür. KNA türü olarak kkKNA ve BkKNA yaklaşık oranda tercih edilmiştir.

Tüm makaleler KNA sonuçlandıktan sonra vakalara geri dönülerek, vakalara dair bir tartışma kısmen de olsa yapmıştır. Fakat sadece beş çalışma açıkça vakalara geri dönerek ya da vaka-içi analiz yaparak en iyi pratikleri uygulamıştır. Siyasi rejimler çalışmalarında incelenen 24 çalışma arasında üç uygulamada vaka-içi analiz yapılmış olması yöntemin kuram geliştirme işlevinden çok az yararlanıldığını göstermiştir. Vaka-içi analiz, kuram geliştirme ve testinde nedenselliğin teyidi için koşuldur. İncelenen makalelerden sadece üçü vaka-içi analizle nedensel izleklerin açıklayıcılığını güçlendirmiştir. Koşul sayılarının vaka sayısına oranında önerilen değeri aşan altı çalışmanın beşi KNA'yı analiz tekniği olarak uygulamıştır. Bunlardan ikisinin eşik değere yakın olduğu düşünülürse, genel bir sorun teşkil etmemekle birlikte, koşul/vaka sayısı oranının araştırma kurgusunda dikkate alınması KNA'yı analiz aracı olarak kullanan çalışmalarda daha geçerli bir sorun olarak karşımıza çıkmıştır.

Veri analizi tekniği olarak KNA uygulamalarında, 14 makaleden dördünde korelasyonel ve küme kuramsal yöntem çeşitlendirmesi ya da karşılaştırması yapıldığı göze çarpmıştır. Yöntem karşılaştırması yapan iki çalışmanın kadınların parlamentoda temsilini açıklamayı amaçladığı gözlenmiştir. İki yöntem karşılaştırması farklı sonuçlar üretmiştir, biri ne KNA ne korelasyonel analizin pek açıklayıcı olmadığını iddia ederek KNA'yı diğerine göre daha az yararlı bulurken diğeri KNA sonuçlarını açıklayıcı bulmuştur. İki uygulamanın da KNA'yı bir analiz tekniği olarak kullandıkları eklenmelidir. Bu tür çalışmaların artması yöntemlerin gelişmesine katkı sağlayacaktır. Küme kuramsal ve korelasyonel yaklaşımı birlikte uygulayan veya karşılaştıran çalışmalar arttıkça, iki analizin birbirleriyle hangi yönlerden tamamlayıcı veya düzeltici oldukları hakkında daha fazla bilgiye sahip olmamız, dolayısıyla çoklu yöntem alternatiflerinin geliştirilebilmesi mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

- Aleman, J. (2009). The Politics of Tripartite Cooperation in New Democracies: A Multi-level Analysis. *International Political Science Review*, 30(2), 141–162.
- Beach, D., ve Rohlfing, I. (2018). Integrating Cross-case Analyses and Process Tracing in Set-Theoretic Research: Strategies and Parameters of Debate. *Sociological Methods and Research*, 47(1), 3–36.
- Berg-Schlosser, D., De Meur, G., Rihoux, B., ve Ragin, C. C. (2009). Qualitative Comparative Analysis (QCA) As an Approach. C. C. Ragin ve B. Rihoux (Ed.), *Configurational Comparative Method: Qualitative Comparative Analysis and Related Techniques* (ss. 1–18). Thousand Oaks, Londra: Sage Publications.
- Bîea, N. (2012). (In)congruence: A study of opinion-policy distance in 33 democracies. *CEU Political Science Journal*, 7(3), 290–324.
- Breuer, A. (2009). The use of government-initiated referendums in Latin America. Towards a theory of referendum causes. *Revista de Ciencia Política*, 29(1), 23–55.
- Castillo-Ortiz, P. (2019). The politics of implementation of the judicial council model in Europe. *European Political Science Review*, 11(4), 503–520.
- Collier, D., ve Gerring, J. (Ed.). (2009). *Concepts & Method in Social Science: The Tradition of Giovanni Sartori*. New York: Routledge.
- Compass: COMPARative Methods for Systematic cross-case analysis. (2003). <https://compass.org> (Erişim tarihi: 20 Mayıs 2019)
- Fagerholm, A. (2016). Social democratic parties and the rise of ecologism: A comparative analysis of Western Europe. *Comparative European Politics*, 14, 547–571.
- Fernández-García, B., ve Luengo, Ó. G. (2019). Electoral scenarios of success for anti-establishment political parties in Western Europe: a fuzzy-set Qualitative Comparative Analysis. *Journal of Contemporary European Studies*, 27(1), 77–95.
- Freyburg, T., Lavenex, S., Schimmelfennig, F., Skripkac, T., ve Wetzeld, A. (2011). Democracy promotion through functional cooperation? the case of the European neighbourhood policy. *Democratization*, 18(4), 1026–1054.
- Gherghina, S. (2009). The helping hand: The role of the EU in the democratization of post-communist Europe. *Romanian Journal of Political Science*, 9(2), 65–79.
- Goertz, G. (2006). *Social Science Concepts: A User's Guide*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Hall, P. A. (2003). Aligning ontology and methodology in comparative research. J. Mahoney ve D. Rueschemeyer (Ed.), *Comparative Historical Analysis in the Social Sciences* (ss. 373–404). Cambridge, Mass.: Cambridge University Press.
- Hao, S., ve Gao, Q. (2016). East Asian pathways toward democracy: A qualitative comparative analysis of “the third wave”. *Journal of East Asian Studies*, 16(2), 239–260.
- Hartmann, C., ve Kemmerzell, J. (2010). Understanding variations in party bans in Africa. *Democratization*, 17(4), 642–665.
- Inguanzo, I. (2020). Asian women's paths to office: a qualitative comparative analysis approach. *Contemporary Politics*, 26(2), 186–205.

- Karlas, J. (2012). National Parliamentary Control of EU Affairs: Institutional Design after Enlargement. *West European Politics*, 35(5), 1095–1113.
- Kuehn, D., Croissant, A., Kamberling, J., Lueders, H., ve Strecker, A. (2017). Conditions of civilian control in new democracies: An empirical analysis of 28 “third wave” democracies. *European Political Science Review*, 9(3), 425–447.
- Kuehn, D., ve Trinkunas, H. (2017). Conditions of military contestation in populist Latin America. *Democratization*, 24(5), 859–880.
- Kvist, J. (2007). Fuzzy set ideal type analysis. *Journal of Business Research*, 60(5), 474–481.
- Mackie, J. L. (1965). Causes and Conditions. *American Philosophical Quarterly*, 2, 245–64.
- Marx, A., Rihoux, B., ve Ragin, C. (2014). The origins, development, and application of Qualitative Comparative Analysis: The first 25 years. *European Political Science Review*, 6(1), 115–142.
- Mello, P.A. (2021). *Qualitative Comparative Analysis: An Introduction to Research Design and Application* (pre-copyediting version), Washington, DC: Georgetown University Press. https://www.researchgate.net/profile/Patrick-Mello/publication/348690497_Qualitative_Comparative_Analysis_An_Introduction_to_Research_Design_and_Application_Introduction_Chapter_1/links/60debbe692851ca9449f0851/Qualitative-Comparative-Analysis-An-Introduction-to-Research-Design-and-Application-Introduction-Chapter-1.pdf. (Erişim tarihi: 30 Mart 2021)
- Mello, P. A. (2012). Parliamentary peace or partisan politics Democracies participation in the Iraq War. *Journal of International Relations and Development*, 15(3), 420–453.
- Mello, P. A. (2020). Paths towards coalition defection: Democracies and withdrawal from the Iraq War. *European Journal of International Security*, 5(1), 45–76.
- Mill, J. S. (1843). *A System of Logic*. Toronto: University of Toronto Press.
- Mochtak, M. (2016). Explaining electoral violence in Serbia: fsQCA analysis of contentious behavior in the electoral arena. *Democracy and Security*, 12(4), 278–308.
- Mochtak, M. (2019). Electoral violence under different contexts. Evidence from the Western Balkans. *Nations and Nationalism*, 25(4), 1325–1361.
- Møller, J., ve Skaaning, S. E. (2019). Set-theoretic methods in democratization research: an evaluation of their uses and contributions. *Democratization*, 26(1), 78–96.
- Moore, B. (1966). *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World*. Boston: Beacon Press.
- Morse, Y. L. (2020). Rebuilding, rebranding, and competitive landscapes: a set-theoretic analysis of authoritarian successor parties. *Democratization*, 27(8), 1477–1495.
- Prihatini, E. S. (2019). Women’s representation in Asian parliaments: a QCA approach. *Contemporary Politics*, 25(2), 213–235.
- Ragin, C. C. (1984). What is Qualitative Comparative Analysis (QCA)? http://eprints.ncrm.ac.uk/250/1/What_is_QCA.pdf (Erişim tarihi: 20 Haziran 2019)
- Ragin, C. C. (1987). *The Comparative Method: Moving Beyond Qualitative and Quantitative Strategies*. Berkeley: The University of California Press.
- Ragin, C. C. (2000). *Fuzzy Set Social Science*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Ragin, C. C. (2008). *Redesigning Social Inquiry: Fuzzy Sets and Beyond*. Chicago ve Londra: The University of Chicago Press.
- Ragin, C. C. (2013). New Directions in the Logic of Social Inquiry. *Political Research Quarterly*, 66(1), 171–174.

- Ragin, C. C. (2014). *The comparative method: moving beyond qualitative and quantitative strategies*. Oakland, California: University of California Press.
- Ragin, C. C., Mayer, S. E., ve Drass, K. A. (1984). Assessing discrimination: A Boolean approach. *American Sociological Review*, 49(2), 221–234.
- Rihoux, B., Alamos, P., Bol, D., Marx, A., ve Rezsohazy, I. (2013). From Niche to Mainstream Method? A comprehensive mapping of QCA applications in journal articles from 1984 to 2011. *Political Research Quarterly*, 66(1), 175–184.
- Rohlfing, I., ve Schneider, C. Q. (2013). Improving Research On Necessary Conditions: Formalized Case Selection for Process Tracing after QCA. *Political Research Quarterly*, 66(1), 220–235.
- Schneider, C.Q., ve Rohlfing, I. (2016). Case Studies Nested in Fuzzy-Set QCA on Sufficiency: Formalizing Case Selection and Causal Inference. *Sociological Methods and Research*, 45(3), 526–568.
- Schneider, C.Q., ve Wagemann, C. (2006). Reducing complexity in Qualitative Comparative Analysis (QCA): Remote and proximate factors and the consolidation of democracy. *European Journal of Political Research*, 45(5), 751–786.
- Schneider, C.Q., ve Wagemann, C. (2010). Standards of good practice in qualitative comparative analysis (QCA) and fuzzy-sets. *Comparative Sociology*, 9(3), 397–418.
- Schneider, C. Q., ve Wagemann, C. (2012). *Set-Theoretic Methods for the Social Science. A Guide to Qualitative Comparative Analysis*. Cambridge, Mass.: Cambridge University Press.
- Scopus. (2021a). Scopus. <https://www.scopus.com> (Erişim tarihi: 10 Ocak 2020).
- Scopus. (2021b). Scopus analyze results. <https://www.scopus.com/term/analyzer.uri?sid=b9e851381d1f943eab72cb104df1d092&origin=resultslist&src=s&s=TITLE-ABS-KEY%28qualitative+comparative+analysis+OR+QCA%29+AND+SUBJTERMS+%283320%29&sort=plf-f&sdt=cl&sot=a&sl=75&count=303&analyzeResults=Analyze+res> (Erişim tarihi: 10 Ocak 2020).
- Söyler, M. (2020). Kavram ve Kuram Analizi Yöntemi: Sartori Geleneği. *Uluslararası İlişkiler*, 66(17), 93–115.
- Stockemer, D. (2013). Fuzzy set or fuzzy logic? Comparing the value of qualitative comparative analysis (fsQCA) versus regression analysis for the study of women's legislative representation. *European Political Science*, 12(1), 86–101.
- Thiem, A., ve Duşa, A. (2013). Boolean Minimization in Social Science Research: A Review of Current Software for Qualitative Comparative Analysis (QCA). *Science and Computer Review*, 31(4), 505–521.
- Tomini, L., ve Wagemann, C. (2018). Varieties of contemporary democratic breakdown and regression: A comparative analysis. *European Journal of Political Research*, 57(3), 687–716.
- Wagemann, C., ve Schneider, C. Q. (2010). Qualitative comparative analysis (QCA) and fuzzy-sets: Agenda for a research approach and a data analysis technique. *Comparative Sociology*, 9(3), 376–396.
- Yan, H. T. (2018). To survive is all: How the authoritarian core tackles neighboring dictatorships. *Democracy and Security*, 14(2), 128–158.

Zulianello, M. (2018). Mobilizing young voters? A cross-national analysis of contextual factors in pirate voting. *European Politics and Society*, 19(3), 282–298.

	Konu	Makro Düzey Koşullar	Mezo Düzey Koşullar	Mikro Düzey Koşullar
Morse (2020)	Demokratik seçimlerde otoriter rejimin mirası partilerin rekabetçi olma koşulları	Rekabetçi siyasi ortam	Otoriter Miras Partilerinin (OMP) geçmişten getirdiği yük; OMP'nin kaynakları; OMP'nin reform	
Castillo-Ortiz (2019)	Avrupa'da liberal demokrasilerde yargının yönetimi	Roma hukuku ailesi, Avrupalılaştırma (AB üyeliği süreci) baskısı; otoriter rejim mirası; eski/yeni anayasa		
Mello (2012)	Demokrasilerin Irak Savaşı'na katılma koşulları	Anayasal kısıtlar	Parlamentonun veto yetkisi; sağ yürütme; sağ parlamento	
Aleman (2009)	Yeni demokrasilerde üç taraflı işbirliğinin koşulları	İş gücü; ücret düzenlemesi; istihdam düzenlemesi	Sol hükümet	
Inguanzo (2020)	Asya'da kadınların en yüksek siyasi makama seçilme koşulları	1. Minimum siyasi özgürlük düzeyi; insani gelişim düzeyinin yüksek olması; insani gelişim düzeyinin yüksek olması 2. Silahlı çatışmanın olup olmaması	2. Pozisyonla elde edilen güç; Ana sol partinin desteği; toplumsal cinsiyet kotası	1. Komünist veya sosyalist iktidarda deneyim 2. siyasi hanedanın üyesi olmak
Mello (2020)	Irak Savaşı'na katılan demokrasilerin koalisyonlardan çekilmesi	Çatışmada ölen sivil ve asker sayısı	Yakında seçim olması; Sol partizanlık; hükümetin koalisyona bağlılığının düşük olması	Lider değişimi
Breuer (2009)	Latin Amerika'da hükümet girişimiyle yapılan referandumların başkanlık sistemlerindeki işlevleri	Toplumsal kargaşa; başkanlık krizi; parti sisteminin parçalanması; anayasal katılık	Bölünmüş hükümet; zorunlu referandum hükümlerinin yokluğu; yürütmenin doğrudan demokratik meşruiyetinin olmaması	
Tomini ve Wagemann (2018)	Demokrasinin çöküşü ve gerilemesindeki çeşitliliğin koşullarının karşılaştırılması	Ekonomik gelişme; ekonomik eşitsizlik; toplumsal istikrarsızlık; parti sisteminin oynaklığı	Etnik-dilsel fraksiyonlaşma; yürütme erkinin yoğunlaşması	
Mochtak (2019)	Batı Balkanlar'da seçim sürecinde şiddetin koşulları	Demokrasinin kalitesinin düşük seviyede olması; etnik çeşitlilik; kötü ekonomik performans; hukuk devleti prensibinin çiğnenmesi; nisbi olmayan seçim sistemi;	Seçim yönetimi kurulunun düşük kapasitesi; seçim rekabetinin kızgın olması	
Yan (2018)	Bölgesel güç olan otokratik liderlerin komşu diktatörlüklere müdahale etme koşulları	1. Nüfus yoğunluğu; rejim değişikliği; otokratik rejimde benzerlik 2. Nüfus yoğunluğu; rejim değişikliği; dinler arasında benzerlik 3. Nüfus yoğunluğu; rejim değişikliği; ekonomik gelişmede benzerlik	Etnik veya dinsel bir düşmanlığın olması	
Kuehn ve Trinkunas (2017)	Popülist Latin Amerika'da liderlerin orduyla çatışma koşulları	Doğal kaynak rantı: uluslararası çevre	Yürütme erkinin kısıtlanması	Başkanın ideolojisi; başkanın radikalleşme derecesi; halkı seferber etme kapasitesi
Kuehn vd. (2017)	Yeni demokrasilerde ordunun demokratik kontrolü	İç güvenlik tehdidinin gücü; uluslararası etki gücü; sivil toplumun gücü; demokratik güçlenme seviyesi	Sivil kontrolde otoriter kurumlar	

Hartmann ve Kemmerzell (2010)	Afrika'daki parti kapatmanın yasal temele kavuşmasında ve uygulanmasında çeşitliliğin koşulları	Kolonyal gelenek; eski rejim türü/siyasi rekabet; rejime geçiş biçimi Kolonyal gelenek; eski rejim türü/siyasi rekabet; mevcut rejim türü	Etnik şiddet Etnik şiddet	
Stockemer (2013)	Asya ve Latin Amerika'da kadınların yasama organında temsili	Demokratik rejimin süresi; nisbi seçim sistemi; kadınların seçme hakkı; kadınların işgücündeki oranı; eğitim	Toplumsal cinsiyet kotası	
Prihatini (2019)	Asya parlamentolarında kadınların temsili	Kişi başına düşen gayrı-safi milli hasıla; Müslüman nüfus; Kadın/erkek işgücüne katılım oranının yüksek olması; nisbi seçim sistemi; demokrasi düzeyi; yolsuzluk algısı	Toplumsal cinsiyet kotası	
Karlas (2012)	AB ile ilgili konularda Avrupa'da ulusal parlamentonun kontrolü için kurumsal düzenlemeler	AB'ye geç üyelik; parti sisteminde parçalanma	Azınlık hükümetleri; parlamento komitelerinin gücü	
Biea (2012)	Kamuoyu ve kamu politikası arasında uyumun koşulları	Ekonomik gelişme; gelir dağılımı; desentralizasyon düzeyi; seçim sistemi		
Mochtak (2016)	Sırbistan'da seçim sürecinde şiddetin koşulları	Demokrasinin kalitesi; sosyo-ekonomik çatışma	Gruplar arası çatışma; seçim rekabeti	
Fernández-García ve Luengo (2019)	Batı Avrupa demokrasilerinde düzen karşıtı partilerin başarılı olma koşulları	Demokrasinin işleyişiyle ilgili yüksek düzeyde tatminsizlik; Ekonomik durumla ilgili yüksek düzeyde tatminsizlik; siyasi partilere ve siyasetçilere karşı yüksek düzeyde güvensizlik; yüksek düzeyde nisbi seçim sistemi	Hükümette koalisyon ve birleşme	
Fagerholm (2016)	Batı Avrupa'da sosyal demokrat partilerde ekolojizmin yükselişinin koşulları		Yeşil Parti'nin kurulması; rakip partide ekolojik değişim; siyasi partinin düşüşü; örgütsel değişim; fikirlerin yayılımı	
Hao ve Gao (2016)	Doğu Asya'da demokratikleşmeye götüren izlekler	Ekonomik gelişme; kentleşme; kitlesel çatışma; Hristiyanlık; ABD ile ittifak; kurumsal bağı kopmuş otoriter rejim		
Zulianello (2018)	Avrupa'da Korsan Parti'ye oy vermenin bağlamsal koşulları	Makro-ekonomik konuların seçim tercihinde belirleyici olması; kamuoyunda siyasi partilere güven; internete güven	18-24 yaş arası gençlerin oylarını çekmeleri; 18-24 yaş arası gençlerin seçimlere katılımı	
Ghergina (2009)	Post-komünist Avrupa'nın demokratikleşmesinde AB'nin rolü	Kişi başına düşen gayrı-safi milli hasıla; Rusya ile başkentler arasında uzaklık; eski rejimin demokrasiye daha elverişli olması; güç transferi sırasında şiddet; parlamenter rejim; yurt içinde şiddetin düzeyi; etnik heterojenlik	Komünizm sonrası ilk seçimde kazanan partinin demokrasi yanlısı olması; AB'ye resmi ortaklık sözü;	
Freyburg vd. (2011)	Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde demokrasinin teşvik edilmesinin koşulları	Üyelik isteği; siyasi liberalleşme; AB ile karşılıklı bağımlılık; demokratik yönetim öğelerinin AB'de ya da uluslararası hukukta kanunlaştırılması; AB ile ilgili bölgesel işbirliğinin kurumsallaşması	Hükümetin kuralları kanunlaştırma için ödediği bedel	

Ek. Siyasi Rejim Çalışmalarında KNA Uygulamalarında İncelenen Koşullar ve Koşulların Analiz Düzeyleri

BÖLÜM 3

COVID-19 SÜRECİNDE ÖĞRENCİ MOTİVASYONU, SAKARYA ÜNİVERSİTESİ YÜKSEKÖĞRETİM UZAKTAN EĞİTİM BİLGİ SİSTEMİ VE E-BİLGİ KALİTESİ ARASINDAKİ ETKİLEŞİM

Dr. Öğretim Üyesi Metin BAYRAM¹³

Öğr. Gör. Dr. Selman HIZAL¹⁴

Prof. Dr. Ahmet ZENGİN¹⁵

GİRİŞ

Türkiye’de 2020 yılı başlarında ilk koronavirüs vakalarının görülmesi ve bu hastalığın pandemi olarak ilan edilmesiyle birlikte dünyanın hemen hemen her ülkesinde hastalıkla mücadele amacıyla kısıtlamalar başlatılarak bir kapanma dönemine girilmiştir. Hastalığın yayılmasında ana etken insanların toplu halde bulunduğu kapalı mekânların olması nedeniyle yüz yüze sınıf ortamındaki ilk, orta, lise ve yükseköğretime önce ara verilmiş ve sonrasında topluca uzaktan eğitim deneyimine geçilmek zorunda kalınmıştır. Kapanma döneminde insanların işinden, okulundan vb. uzaklaşmaları sosyolojik, psikolojik ve ekonomik yönden neredeyse tüm toplumu derinden etkilemiştir. Özellikle genç nüfus fiziksel ve sosyokültürel ihtiyaçlarını giderememişler ve sürecin uzamasıyla gelecek kaygısı da taşımaya başlamışlardır. Bu bağlamda COVID-19 sürecinde üniversite öğrencilerinin sosyalleşememeleri ve fiziksel aktivitelerinden uzak kalmaları, gelecek kaygısı taşımaları ve sair nedenlerle akademik motivasyonları olumsuz etkilenmiştir (Demir ve Özdaş, 2020; Saltuk ve Güngör, 2020; Yılmaz vd., 2020).

Literatürde uzaktan eğitim terimi yerine uzaktan öğretim veya uzaktan öğretme terimlerinin kullanıldığı görülmektedir (Eygü ve Kahraman, 2013). Uzaktan eğitim kavramı teknolojik gelişmelerin bir ürünü olarak karşımıza çıkmıştır (McBrien, Cheng ve Jones, 2009; Saltürk ve Güngör, 2020). Öğrenciler ile öğretmenlerin fiziki mekânlarının ayrı olması nedeniyle, bu öğretim modunda, destekleyici bazı elektronik ya da mekanik araç ve gereçlere ihtiyaç duyulmaktadır (Eygü ve Kahraman, 2013). Uzaktan eğitimin odak noktasını internet ağına bağlanmış bilgisayar sistemleri aracılığıyla her an ve her yerden eğitim-öğretim imkânı tanınması oluşturmaktadır (Cojocariu, Lazar, Nedeff ve

¹³ Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme, Sakarya, Türkiye, metinbayram@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9483-7850.

¹⁴ Sakarya Üniversitesi, Uzaktan Eğitim Araştırma ve Uygulama Merkezi, Sakarya, Türkiye, shizal@sakarya.edu.tr, 0000-0001-6345-0066.

¹⁵ Sakarya Üniversitesi, Bilgisayar ve Bilişim Fakültesi, Bilgisayar Mühendisliği, Sakarya, Türkiye, azengin@sakarya.edu.tr, 0000-0003-0384-4148.

Lazar, 2014; Saltürk ve Güngör, 2020). Bu itibarla COVID-19 pandemi sürecinde, alternatif başka bir eğitim yöntemi üretilmemesi nedeniyle uzaktan eğitimin bu üstün tarafı eğitimin devam ettirilmesinde sorun çözücü olarak devreye girmiştir (Saltürk ve Güngör, 2020). Bilişim altyapısı yeterli düzeyde olan Türkiye’deki üniversitelerin çoğu Mart 2020 döneminden itibaren dijital platformlar üzerinden uzaktan eğitim modunda yükseköğrenim hizmeti vermeye başlamış ve 2020-21 yılları itibarıyla da devam ettirmişlerdir.

Günümüzde öğrenmenin ve bilgiye hızlı ulaşabilmenin vermiş olduğu avantajlar sayesinde, artık her yaşta ve öğretim seviyesinde uzaktan eğitim imkânlarının kullanılması kaçınılmaz bir durumdur. Teknolojideki hızlı ilerlemeler sayesinde artık günümüzde herkesin ihtiyaçlarına ve öğrenme seviyesine göre eğitim alabilmesi de mümkün hale gelmiştir. Dünya’da ve ülkemizde özellikle COVID-19 pandemi sürecinin etkisiyle ilköğretim seviyesinden başlayarak yükseköğretim kurumlarının çoğu uzaktan eğitimle eğitim ve öğretim süreçlerini sürdürmektedir. Örgün eğitim süreçlerinden uzaktan eğitime bu hızlı geçiş sürecinde öğrenciler, eğitimciler, sistem yöneticileri ve diğer tüm paydaşların ihtiyaç analizlerinin yapılması ve sürekli olarak iyileştirme yapılması büyük önem kazanmıştır. Tüm paydaşları bir araya getiren ve onların bu süreçteki ihtiyaçlarının karşılanmasını büyük oranda gerçekleştiren elbette Öğrenci Bilgi Sistemi ve Uzaktan Eğitim platformudur. Bu platformların gerek yazılım gerekse de donanımsal altyapısının kaliteli olması gerekmektedir.

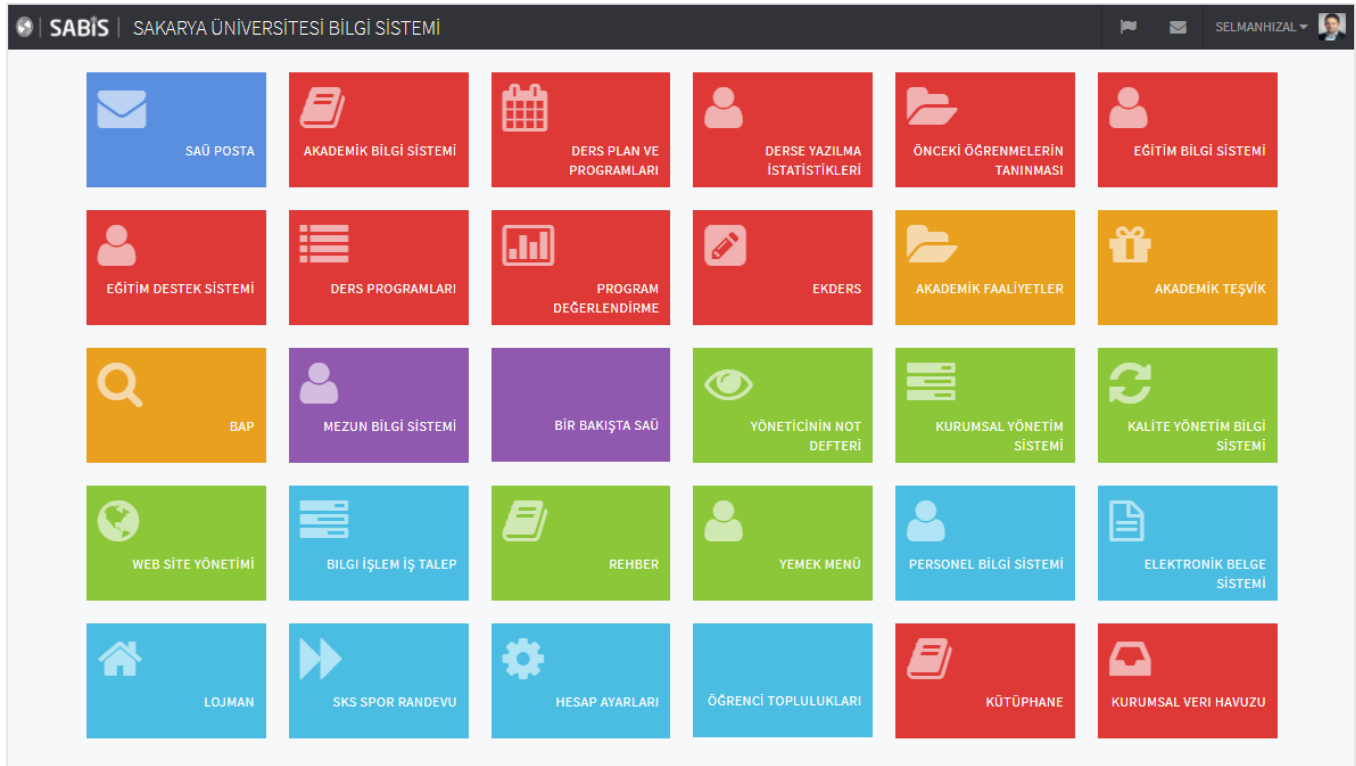
Sakarya Üniversitesi (SAÜ) 2000 yılından itibaren uzaktan eğitim çalışmalarında bugün bulunduğu nokta itibarıyla önlisans, lisans tamamlama ve yüksek lisans programlarında 2020-2021 öğretim yılındakayıtlı 5.760 öğrenci ile Türkiye’de bu konuda en önde gelen konumdadır (Sakarya Üniversitesi, 2021; Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi, 2021). SAÜ, uzaktan eğitim çalışmalarında Dünya’daki güncel çalışmaları göz önünde bulundurarak; kendi bünyesinde teknolojik altyapı, donanım, geliştirdiği yazılımlar, insan kaynakları yatırımları ve kalite anlayışı sayesinde her geçen yıl daha da büyüyerek devam etmektedir.

Sakarya Üniversitesi Uzaktan Eğitim Araştırma ve Uygulama Merkezi (UZEM), üniversite bünyesindeki “önlisans, lisans tamamlama, lisansüstü ve yetişkin eğitiminde e-öğrenme temelli ders ve programları geliştirmek ve üniversitede verilmekte olan dersleri e-öğrenme ile desteklemek, üniversite bünyesinde e-öğrenme yoluyla verilecek olan sertifika programlarının açılması, yürütülmesi ve koordinasyonunu sağlamak, kamu ve özel sektör kurumlarının eğitim programlarının e-öğrenmeye uyarlanması ve uzaktan eğitim sistemlerinin geliştirilmesine katkıda bulunmak, bilgi birikimini ilgili kurum ve kuruluşlara aktarmak, kurum ve kuruluşların uzaktan eğitim ihtiyaç ve isteklerine yardımcı” olmaktadır (Sakarya Üniversitesi Uzaktan Eğitim Araştırma ve Uygulama Merkezi Yönetmeliği, 2005).

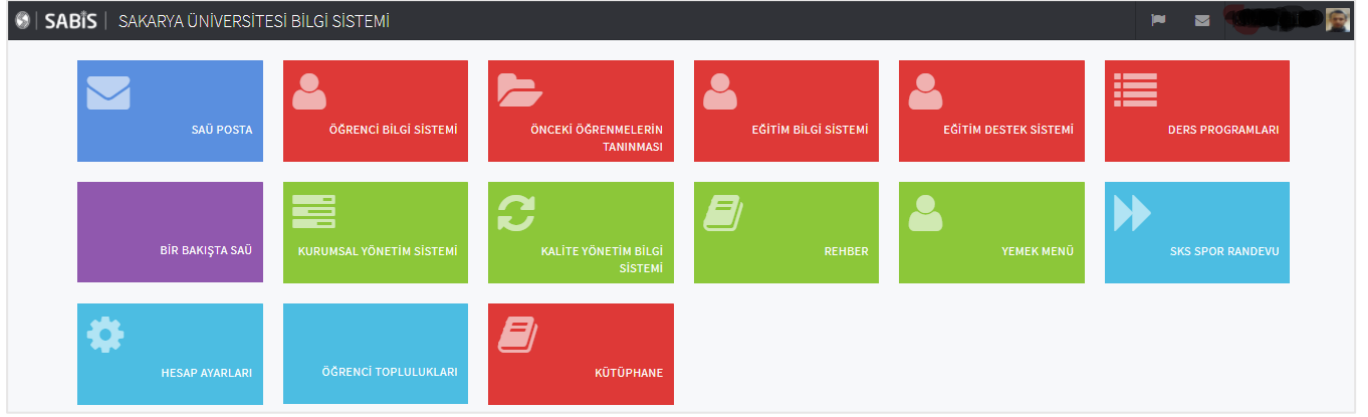
SAÜ 2000’li yıllarda sadece bir arayüz üzerinden sade bir sayfa ile sunulan ilk çevrimiçi dersinin yayınladığı sistemden, dünya çapında birçok gelişmiş sistemde olmayan ileri bir anlayış ile geliştirilmiş olan ve ilk versiyonu Akademik LMS olarak adlandırılan öğretim yönetim sistemi (Learning Management System - LMS) yazılımı 2009 yılına kadar kullanılmıştır. SAÜ UZEM tarafından uzaktan eğitim sistemi ihtiyaçlarına uygun olacak şekilde kendi bünyesinde sürekli güncelleştirilen yeni versiyon SAUPORT adı verilen bir LMS yazılımını ise 2016 yılına kadar uzaktan eğitim

öğrencilerine hizmet vermek için kullanmıştır. Ülkemizdeki özellikle yükseköğretim kuruluşlarının uzaktan eğitim ile ilgili her türlü ihtiyaç duyulan modülleri gerçekleştirmek üzere SAUPORT geliştirilmiştir. Ülkemizdeki yükseköğretim kurumlarını hedefleyerek geliştirilmiş olması nedeni ile pek çok farklı özelliği barındırmakta ve sürekli olarak ihtiyaçlar doğrultusunda geliştirilmiştir (Sakarya Üniversitesi Uzaktan Eğitim Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2021).

2016 yılında SAÜ bünyesinde birinci öğretim 51.779, ikinci öğretim 26.565, uzaktan öğretim 12.145 olmak üzere toplamda 89.580 öğrencisi bulunmaktaydı. Öğrenci sayılarındaki sürekli artışın olduğu üniversitedeki tüm öğrencilerin (örgün, uzaktan) uzaktan eğitimin sağladığı imkanlardan faydalanmasını sağlamak amacıyla o yıllardan itibaren yeni bir vizyon geliştirildi. Böylece SAUPORT bünyesinde bulunan uzaktan eğitim yazılım modülleri Sakarya Üniversitesi Öğrenci Bilgi Sistemi (SABİS) içerisine modüller olarak yerleştirme ve geliştirme çalışmalarına başlandı. Artık sadece uzaktan öğretim öğrencileri değil üniversite bünyesinde bulunan tüm öğrenciler ve akademisyenler tek bir platform üzerinden faydalanmaya başlamışlardır (Sakarya Üniversitesi Bilgi Sistemi, 2021). SABİS öğrenci ve akademik personel ve öğrenci modülleri Şekil 1 ve Şekil 2’de örnek olarak gösterilmektedir.

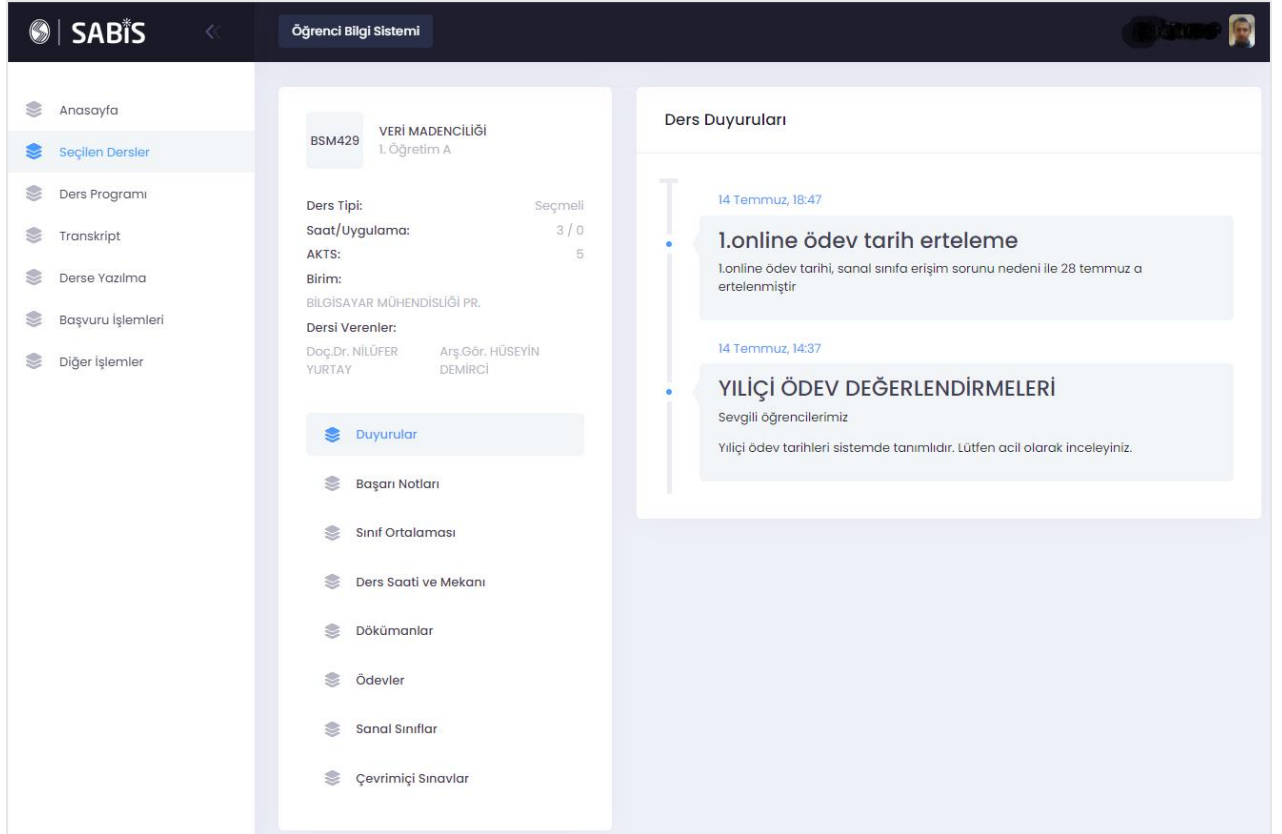

Şekil 1. SABİS Akademik Personel Modülleri

Şekil 2. SABİS Öğrenci Modülleri

Bir öğrenci dönem içerisinde seçmiş olduğu dersler ile ilgili işlemler için öğrenci bilgi sistemi modülüne girmektedir. Burada seçmiş olduğu dersler ana ekranda listelenmektedir. Herhangi bir dersin içerisine tıkladığında ise karşısına Şekil 3'teki uzaktan eğitim modüllerini görüntüleyebilmektedir. Buradan ders bilgilerine, öğretim üyesine, başarı notlarına, sınıf ortalamalarına, dokümanlara, ödev, çevrim içi sınavlar ve sanal sınıflara ulaşabilmektedir.

Şekil 3. SABİS Öğrenci Uzaktan Eğitim Ders Modülleri

Emniyet Genel Müdürlüğü ve Jandarma Genel Komutanlığı sorumluluk bölgesinde meydana gelen trafik kaza bilgilerini kapsamaktadır.

YILI	KAZA SAYISI	ÖLÜ SAYISI	YARALI SAYISI
1999	465.839	6.130	125.586
2000	500.663	5.566	136.406
2001	442.960	4.386	116.202
2002	439.958	4.169	116.045
2003	455.637	3.959	117.551
2004	537.352	4.427	136.437
2005	620.789	4.505	154.086
2006	728.755	4.633	169.080
2007	825.583	5.004	188.383
2008	929.304	4.228	183.841

Şekil 4. Trafik Güvenliği Dersinin Sanal Sınıf Ortamında İşlenişi

Öğrenci sanal sınıflar linkine tıkladığında 14 haftalık ve saati belli olan sanal sınıflara ulaşabilmektedir ve dersin öğretim üyesi ile buradan sanal sınıf ortamında bir araya gelerek derslerini işlemektedirler (Şekil 4).

SAÜ giderek büyüyen ölçekteki öğrenci sayısı ile artık daha büyük kitlelere uzaktan eğitim hizmeti sağlayabilmek için kendi bünyesindeki sunucular haricinde, 2017 yılından itibaren Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi (ULAKBİM) bünyesindeki bulut sistem sunucularını da kullanmaya başlamıştır. Sunuculardaki yük dağılımları tespit edilerek, özellikler internet üzerinden yapılacak olan sınavların ve sanal sınıf yoğunluklarına göre sunucuların işlemci kapasiteleri, ağ trafiği ve disk kapasitelerinde artışlar sağlanmıştır.

Dünya Sağlık Örgütü’nün (World Health Organization WHO) pandemi olarak tanımladığı COVID-19 sürecinde dünya’da tüm eğitim kurumları zorunlu olarak uzaktan eğitime ani bir evrilme dönemine girmiştir (Dünya Sağlık Örgütü, 2021). SAÜ uzaktan eğitim altyapısı ve imkânları ile tüm üniversiteye ve daha fazlasına uzaktan eğitim hizmeti verebilecek durumdaydı. Ülkemizde uzaktan eğitime hızlı geçişte altyapısı hazır olmayan birçok öğretim kurumu dışarıdan yazılım hizmeti satın almak zorunda kalmıştır. SAÜ ise bu dönemde 8 farklı üniversiteye uzaktan eğitim altyapı ve yazılım desteği sağlanmıştır.

Bu çalışmada COVID-19 sürecinde öğrencinin akademik motivasyonu, Sakarya Üniversitesi uzaktan eğitim sistemi kullanıcı arayüzü kalitesi ve sanal sınıf platformunun kalitesi ve uzaktan eğitim (e-bilgi) kalitesi arasındaki ilişkiler araştırılmaktadır.

2. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

2.1. COVID-19 Sürecinde Öğrenci Motivasyonu

Tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 pandemi süreci, Türkiye’de yüksek öğrenim gören öğrencilerin içsel motivasyonunu olumsuz etkilemiştir (Demir ve Özdaş, 2020; Saltuk ve Güngör, 2020; Yılmaz vd., 2020). Zaman zaman tam kapanma dönemlerine girilen bu süreçte gelecekte duyulan endişe, umutsuzluk ve psikolojik etkenler öğrenciler üzerinde olumsuz etkiler bırakmıştır (Çetin ve Anuk; 2020; Altınpulluk, 2021). Ayrıca, bu süreçte sosyalleşememe, fiziksel aktivitelerden uzak kalınması, dikkat dağınıklığı ve zamanı yönetememekle ilgili sorunlar öğrencilerin içsel motivasyonları üzerinde olumsuz etkileri olan diğer önemli faktörler olarak göze çarpmaktadır (Saltürk ve Güngör, 2020).

Uzaktan öğrenimin önünde en büyük engellerden birisi öğrencileri ilgi ve motivasyonunda yaşanan azalmadır (Saltürk ve Güngör, 2020). Aksu ve Tursun (2018) tarafından gerçekleştirilen araştırmanın sonuçları içsel motivasyonu daha yüksek olan öğrencilerin daha yüksek performansa sahip olduklarını göstermektedir. Uzaktan eğitim modunda ders alan üniversite öğrencileri üzerinde Eom ve Ashill (2016) tarafından yapılan çalışmada içsel motivasyonun öğrenme çıktıları üzerinde önemli bir etkisi olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

2.2. Sakarya Üniversitesi Öğrenci Bilgi Sistemi (SABİS)

Ülkemizdeki yükseköğretim kurumlarında öğrenci bilgi sistemi ve uzaktan eğitim platformları için genellikle yazılım firmalarından kiralama yöntemi veya yıllık lisans anlaşması kapsamında destekler alınmaktadır. Sakarya Üniversitesi ise 21 yıldır kendi bünyesinde bulunan Uzaktan Eğitim Araştırma ve Uygulama Merkezi (UZEM, 2021) ve Bilgisayar Araştırma ve Uygulama Merkezi (BAUM) ortak çalışmaları sayesinde uzaktan eğitim platformları ve öğrenci bilgi sisteminin hem yazılım hem de donanımsal alt yapılarını sağlamaktadır.

SAÜ bünyesinde önlisans, lisans tamamlama ve yüksek lisans seviyesinde uzaktan eğitim programlarına Sakarya Üniversitesi Uzaktan Eğitim Platformu (SAUPORT) ile 2016 yılına kadar eğitimler verilmekteydi. Bu programlar yükseköğretim bilgi yönetim sisteminden elde edilmiş olup, aşağıdaki Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1. SAÜ 2016-2017 Öğretim Yılı Bahar Dönemi Uzaktan Eğitim Programları (Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi, 2021)

Öğretim Türü	Enstitü/Fakülte/MYO	Program
Önlisans	Adapazarı Meslek Yüksek Okulu	Bilgisayar Programcılığı İnternet ve Ağ Teknolojileri Elektronik Teknolojisi Mekatronik İş Sağlığı ve Güvenliği
Lisans Tamamlama	İlahiyat Fakültesi	İlahiyat Lisans Tamamlama (İLİTAM)
Yüksek Lisans	Fen Bilimleri Enstitüsü	Yönetim Bilişim Sistemleri Mühendislik Yönetimi Bilişim Teknolojileri Kalite Yönetimi
	Sosyal Bilimler Enstitüsü	Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kamu Yönetimi Maliye İşletme Mahalli İdareler ve Şehircilik Finans ve İktisat Toplumsal Yapı ve Sosyal Değişim Analizleri Turizm İşletmeciliği Uluslararası İlişkiler ve Avrupa Birliği Middle East Studies
	Eğitim Bilimleri Enstitüsü	Eğitim Programları ve Öğretim Kariyer Psikolojik Danışmanlığı Önleyici Rehberlik Eğitim Yönetimi ve Denetimi

Uzaktan eğitim programlarında öğrenim gören öğrenciler derslerini SAUPORT platformu üzerinden senkron veya asenkron olacak şekilde birçok uzaktan eğitim modülü kullanarak gerçekleştirmektedir. Ardından bu imkanların tüm öğrenciler (örgün, uzaktan) tarafından kullanılması amacıyla, uzaktan eğitim modülleri (örn: dokümanlar, ödevler, sanal sınıflar, çevrimiçi sınavlar, anket) SABİS içerisine modüler olarak entegre edilmiştir. Öğrenciler ve akademisyenlerin uzaktan eğitim ve diğer akademik süreçlerin tamamına tek bir platform üzerinden erişim sağlaması kullanılabilirliği ve yönetsel faaliyetleri oldukça kolaylaştırmaktadır.

SABİS'in içerdiği uzaktan eğitim platformu kullanıcı arayüzü ve bu platform ile entegre olarak çalışan sanal sınıf platformu hakkındaki bilgiler aşağıda verilmektedir.

2.2.1. Uzaktan Eğitim Platformu Kullanıcı Arayüzü

SABİS bünyesinde bulunan uzaktan eğitim platformu daha önce hiç uzaktan eğitim ile eğitim almamış ya da teknolojik açıdan çok fazla yeterliliğe sahip olmayan öğrenciler için bile kısa sürede uyum sağlanabilen, kullanıcı dostu bir web ve mobil arayüze sahiptir. Kullanıcılar için her bir modülün tanıtımının yapıldığı videolu eğitimler ve kullanım kılavuzlarına ana sayfa üzerinden ulaşabilmektedirler. Aynı zamanda platform içerisinde yaşanan bir problem veya teknik aksaklıkların giderilebilmesi için sorun bildirimi ve destek modülleri bulunmaktadır.

Öğrenciler ve akademisyenler tek bir platform üzerinden etkileşime geçebilmektedirler. Bunun için kendilerine tanımlanan Google hesap bilgilerini kullanarak SABİS platformuna giriş yapmaları yeterlidir. Başarılı bir şekilde platforma giriş yapan öğrenciler kendileri için yetkilendirilmiş sayfalara ve modüllere ulaşabilmektedirler. Eğer öğrenci derse yazılma tarihleri arasındaysa, ders seçimi modülünü kullanarak işlemlerini gerçekleştirebilmektedir. Ders seçim işlemleri bittikten sonra danışman onayı verildiğinde artık öğrenci ilgili dönemde seçtiği dersler karşısında listelenmektedir. Öğrenci dilerse geçmiş dönemlere de kolaylıkla dönüş yapabilmekte ve eski dönemdeki tüm aktivitelerine, notlarına ulaşabilmektedir. Öğrenci dilediği takdirde ilgili ders programına, saatlerine ve anlık olarak transkriptine ulaşabilmektedir.

Öğrenci uzaktan eğitim modüllerine ulaşabilmek için seçilen derslerinin listelendiği ve her dersin adı, grubu, dönem içi ve dönem sonu not ağırlıklarının gösterildiği kartlardan seçim yapabilmektedir. Öğrenci seçtiği ders kartının içerisine girdiğinde karşısına ders tipi, saat/uygulama, Avrupa Kredi Transfer Sistemi (AKTS), birim, dersi veren öğretim üyesi ve ders duyurularının yer aldığı bir ekranla karşılaşmaktadırlar. Ayrıca burada başarı notları, sınıf ortalaması, ders saati ve mekânı, dokümanlar, ödevler, sanal sınıflar, çevrimiçi sınavlar, anket gibi uzaktan eğitim modüllerine ulaşabilmektedirler.

Dönem içerisindeki tüm notlandırılabilir aktiviteler (ödev, çevrimiçi sınav, proje vb.) öğretim üyeleri tarafından platform üzerinden tanımlanabilmektedir. Öğrencilerde tanımlanan aktivitelere internet tarayıcıları üzerinden ya da mobil cihazlarından kolaylıkla ulaşabilmektedir.

SABİS yazılımı ve donanım altyapısı tamamen SAÜ bünyesinde olması kampüs içerisinden erişim sağlayan kullanıcıların platform ara yüzüne hızlı ve güvenli bir şekilde ulaşmalarını kolaylaştırmaktadır. Ayrıca Sakarya Üniversitesi uzaktan eğitim sanal sınıf sunucuları, içerik sunucuları, video akış sunucuları, veri tabanı sunucuları ULAKBİM bünyesindeki bulut tabanlı sunucu sistemleri içerisinde de barındırılmaktadır. Böylece sadece üniversite altyapısı değil, dışarıdan da sunucu desteği sağlanmış olup, herhangi bir afet durumunda veya siber saldırı durumunda anlık olarak sunucu yedeklerinin karşılıklı olarak yedeklenmesi amaçlanmaktadır. Bu tür aksaklıkların yaşanması veya kampüs içindeki sunucuların hizmet veremeyeceği durumlarda acil olarak bekletilen sunuculardan da hizmet alınarak sistemin devamlılığı sağlanmaktadır.

2.2.2. Sanal Sınıf Platformu

Eğitimcilerin ve öğrencilerin bir araya gelebildiği sınıf ortamlarını, uzaktan eğitimde sanal sınıf platformları karşılamaktadır. Elbette birebir veya öğrenci ile aynı ortamda bulunarak derslerin verilmesi oldukça önemlidir. Fakat bu ortamın sanal bir ortamda aynı imkânlarla yakın olacak şekilde tasarlanması büyük bir ihtiyaçtır. Günümüzde açık kaynak kodlu veya ticari olacak şekilde birçok sanal sınıf platformu bulunmaktadır. Bu platformlar için lisans tipleri ve ücretlendirme modelleri Tablo 2.'de verilmiştir.

Tablo 2. Sanal Sınıf Platformları ve Karakteristik Özellikleri

Sanal Sınıf Platformu	Karakteristik Özellikleri
 Zoom (Zoom, 2021)	Ücretlendirme modelinde basit herkesin ücretsiz olarak kullanımına sunulan hizmetler bulunmaktadır. • 1'e 1 toplantı: Sınırsız • Toplantı sayısı: Sınırsız • Grup toplantısı süresi: Toplantı başına 40 dakika • Video konferans • Web Konferansı • Grup Mesajlaşma • Masaüstü ve Uygulama Paylaşımı • Yerel Kayıt Yeteneği Birebir toplantılarda limit olmamasına karşın, grup toplantılarında oturum süresi 40 dakika ile sınırlandırılmıştır. Farklı ihtiyaçlar için Pro, Business ve Enterprise şeklinde ücretlendirme modelleri bulunmaktadır.
 Webex Meetings by CISCO (Webex Meetings, 2021)	Ücretsiz olarak belirli özelliklere erişimi sınırlıdır, ancak satın almadan önce denemeniz için harika bir yoldur. • 50 dakikaya kadar toplantı uzunluğu • 100 katılımcıya kadar • Ekran paylaşımı • Kişisel toplantı odası • Ara odalar Webex Meetings kullanımı ücretsiz olsa da, ilk abonelik katmanı biraz pahalıdır. Başlangıç aboneliğinde, anlık 200 kişilik toplantılar gerçekleştirebilmekte ve kayıtlarınız için 10 GB'a kadar bulut depolama alanı elde edebilmektesiniz.
 Adobe Connect (Adobe Connect, 2021)	30 günlük deneme sürümünde 1 ev sahibi lisansı ile en fazla 25 katılımcıya kadar izin verilmektedir. Toplantılar, web seminerleri veya eğitimler için en az fiyattan yukarıya doğru olacak şekilde farklı lisanslama ve ücretlendirmeleri bulunmaktadır. Adobe Connect'in ilk yıllarında, müşteriler kendi sunucularına kurulum için belirlenen on-premise lisans ücretini verip ömür boyu kullanım hakkına sahiptiler. Fakat ilerleyen dönemlerde bu tür lisansların kötüye kullanımı göz önünde bulundurularak versiyon güncellemesi ile bu uygulamaya son verilmiştir. Dolayısıyla artık aylık veya yıllık olacak şekilde kiralama modelleri mevcuttur.
 Blackboard Collaborate (Blackboard Collaborate, 2021)	Ücretsiz bir deneme sürümü için işletmenize ait bilgileri içeren bir form doldurulması istenmektedir. Ardından sizin bölgenizdeki satış temsilcisi sizinle irtibata geçerek bir deneme sürümünü sizinle paylaşmaktadır. Bölüm ve kurumsal lisanslama şeklinde 2 ayrı satış modeli bulunmaktadır. Bölüm lisansı aşağıdakileri içermektedir. • Kullanım ve katılım raporlarını takip edilmesi

		• Oturum oluşturma ve zamanlama • Profesyonel eğitim mevcut • Sınırsız Sınıf • Oturumları ve kayıtları LMS içinde planlayın, yönetin ve birleştirin • LMS Entegrasyonu • Oturum başına maksimum katılımcı 500 • Depolama Sınırı (Saat) 1.750 • Depolama Sınırı (GB) 500 • Toplam Dakika 1.000.000 • Moderatör Erişimi Kurumsal lisansla ise bölüm lisansındaki tüm özellikler bulunmakla beraber depolama sınırı (saat, gb) ve toplam dakika müşterinin belirleyebileceği şekilde olabilmektedir.
	Microsoft Teams (Microsoft Teams, 2021)	Ücretsiz deneme sürümünde aşağıdaki gibi kısıtlanmış özellikler ile kullanılabilir. • Çevrimiçi toplantılar (arama ve video) • Katılımcı kapasitesi 100 katılımcı • Maksimum toplantı süresi 60 dakika • Ekran paylaşımı Dahil • Özelleştirilmiş arka planlar Dahil • Planlanmış toplantılar Dahil • Toplantı Kayıtları Dahil Değil • Depolama Alanı 10GB • Yönetimsel Araçlar Mevcut Değil İhtiyaçlara göre Microsoft 365 Business Basic, Microsoft 365 Business Standard, Office 365 E3 olacak şekilde lisanslandırma modeli ve ücretlendirmesi bulunmaktadır.
	Google Meet (Google Meet, 2021)	Google Meet'in ücretsiz sürümüne katılmak için tüm katılımcıların bir Google Hesabında oturum açması gerekir. Bir iş veya kişisel e-posta adresiyle bir Google Hesabı oluşturabilirsiniz. Google Hesabı olan herkes görüntülü toplantı oluşturabilir, 100'e kadar katılımcı davet edebilir ve toplantı başına 60 dakikaya kadar ücretsiz olarak buluşabilir. Google Workspace müşterileri için, bir toplantı oluşturduktan sonra, Google Hesabı olmasa bile herkesi katılmaya davet edebilirsiniz. Bağlantıyı veya toplantı kimliğini tüm toplantı katılımcılarıyla paylaşmanız yeterlidir. Google Workspace Individual ve Google Workspace Enterprise olarak iki türde lisanslama ve ücretlendirme modeli bulunmaktadır.
	BigBlueButton (BigBlueButton, 2021)	BigBlueButton, çevrimiçi uzaktan öğrenme için tasarlanmış tamamen açık kaynak kodlu ve ücretsiz bir sanal sınıf platformudur. Çevrimiçi öğrenmeyi geliştirmeye yardımcı olma konusunda tutkulu, kendini işine adanmış geliştiricilerden oluşan bir topluluk tarafından oluşturulmuştur. Web sitesinde bulunan deneme butonuna tıklayarak anlık olarak hemen bir ücretsiz deneme sürümü toplantısı başlatabilir ve tüm fonksiyonları test edebilirsiniz. Fakat artan talep nedeniyle bazen toplantı kayıtları geçici olarak devre dışı bırakılmakta ve bu sunucuda bir toplantının maksimum süresi 60 dakikaya düşürülmektedir. Bugüne kadar, temel ürünün bir düzineden fazla sürümü yayınlandı ve her yeni sürümde yeni özelliklerin, testlerin ve belgelerin geliştirilmesinin yanı sıra gönüllü topluluktan destek gördü.

BigBlueButton; Atutor, Canvas, Chamilo, Drupal, Docebo, Fedena, Foswiki, IServ, Jenzabar, LTI, Moodle, Nextcloud, RedMine, OpenOlat, Sakai, Schoology, Tiki Wiki CMS, WordPress gibi birçok uzaktan eğitim sistemine kolaylıkla entegre edilebilmektedir.

Tablo 2’de verilen sanal sınıf platformlarından ihtiyaçlara ve ücretlendirme modellerine bağlı olarak bir tercih yapılmalıdır. Elbette yüksek fiyatlı olan platformlar daha çok özellik ve kullanıcı dostu arayüzlere sahip olsalarda, ekonomik olması ve açık kaynak kodlu olması nedeniyle ülkemizde birçok üniversitede artık BigBlueButton sanal sınıf platformu tercih edilmektedir.

SAÜ kendi sunucularında barındırılan Adobe Connect platformuna sahiptir. Ayrıca SAÜ Google WorkspaceforEducation, eğitimcilere sağlanan kaynakları, Google Cloud'da sunulan güçlü çözümleri ve Google Meet sanal sınıf platformunu kullanmaktadır. SAÜ bir diğer güçlü alternatif olarak ise yine kendi sunucularında ve ULAKBİM bulut sunucularında kurulu olan BigBlueButton sanal sınıf platformlarını uzaktan eğitim için kullanmaktadır.

Gerçek sınıf ortamı ve sanal sınıf arasındaki karşılaştırmalı değerlendirmeler Tablo 3’de verilmektedir. Buna göre sanal sınıflarda neredeyse gerçek ortamdaki sınıftaki imkanların tamamı bulunduğu görülmektedir. Dahası zaman ve mekândan bağımsız olarak bu ortamın sağlanması gibi birçok avantajı da bulunmaktadır.

Tablo 3. Gerçek ve Sanal Sınıf Ortamı Değerlendirilmesi

Modül	Gerçek Sınıf	Sanal Sınıf
Ortam	Sınıf ortamında öğretim üyesi ve öğrenciler belirlenen zamanda ve mekânda bir araya gelmektedirler.	Görüntülü veya sesli olarak bağlantı kurulan sanal ortamda genellikle kamera veya ses açma yetkisi öğretim üyesindedir. Öğrencilerin isteği ve kabulü üzerinde kendilerine bu yetkiler öğretim üyesi tarafından atanabilmektedir. Dolayısı ile öğrencilerde anlık olarak derslere katılabilmekte ve kendi bilgisayar ekranlarını da diğer herkesin görebileceği şekilde paylaşabilmektedir. Buradaki dezavantajlardan birisi gerçek sınıf ortamında öğretim üyesi herkesi görebilmekte ve sınıf ortamına göre ders anlatımını seviyelendirebilmesine karşın sanal ortamda her öğrenciyi görmeyiz çok mümkün olmadığından bu gerçekleşmemektedir. Ayrıca öğrencilerin ne kadar dersi dinlediklerini anlayamamaktadır.
Sunum	Öğretim üyesi klasik siyah tahta, akıllı tahta veya projeksiyon cihazı kullanarak sunumunu sınıf ortamında gerçekleştirebilmektedir.	Öğretim üyesi tarafından hazırlanan PowerPoint sunumu, e-kitap, video, ses dosyası gibi zengin içeriklerin tamamını öğrencilerine sunum yaparken kullanabilmektedir.

Etkileşim	Öğrenci ve öğretim üyesi sınıf ortamında birbirlerini görerek ve konuşarak etkileşim halindedirler. Öğretim üyesi sınıfın motivasyonuna ve derse ilgisine göre ders anlatımını sürekli olarak dengeleyebilmektedir.	Öğrenciler ders esnasında, öğretim üyesinin dersi anlatışına göre alkış, beğendim, yoruldum vb etkileşimlerde bulunabilmekte ya da sanal olarak el kaldırarak söz hakkı istemektedirler. Ayrıca anlık çevrimiçi sohbet sayesinde öğrenciler kendi aralarında ya da öğretim üyesiyle sohbet edebilmektedirler.
Donanım veya altyapı gereksinimi	Öğrenciler kişisel not alabilecekleri not defterleri ve kitapları ile derse katılabilirler.	Öğrencilerin internet erişimi olan mobil veya masaüstü bilgisayarlara, kamera ve ses özelliklerinin düzgün çalışmasına ihtiyaç duymaktadırlar. Bunun yanı sıra öğrencilerin mutlaka iyi bir internet altyapısına sahip olmaları gerekmektedir.
Uygulamalı Eğitim	Uygulamalı Eğitimleri için hazırlanmış olan özel Laboratuvarlarda öğrencilerle bir araya gelinmektedir. Uygulamalar gerçek deney setleri üzerinde canlı olarak yapılmaktadır.	Ekran Paylaşımı sayesinde öğretim üyesi interaktif olarak sanal ortamda deneysel çalışmalar veya simülasyonlar yapabilmektedir.
Anket	Anketi uygulamak için demografik özelliklerine bağlı olacak şekilde kişilerle yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmesi gerekmektedir.	Teknolojinin ve iletişim ağlarının çok hızlı büyümesi sayesinde artık kitlesel olarak bile çevrim içi anketler düzenlenebilmektedir. Bu sayede zamandan ve finansal olarak anketi yapmak için harcanan maliyetlerden oldukça tasarruf edilmiş olmaktadır.
Destek	Genellikle yükseköğretim kurumlarında öğrencilere destek olmak amacıyla telefon hatları üzerinden görüşmeler sağlanmaktadır. Ya da öğrencilerden dilekçe ile sorun bildirimini yapmaları ve ardından cevap almaları beklenmektedir.	Günümüzde internet ortamından hizmet sağlayan tüm kuruluşlar ve özellikle yükseköğretimde uzaktan eğitim hizmeti sunan üniversiteler destek konusunda çok duyarlı olmalı ve sürekli olarak kalite ve iyileştirme çalışmaları gerçekleştirmelidir. Bu sayede sorunun kaynağı ve muhatabı kısa sürede birbiri ile irtibat haline geçebilir ve sorunun çözüm aşamaları da yönetilebilir olmaktadır.

SAÜ uzaktan eğitimlerde neredeyse tüm derslerde etkin bir şekilde BigBlueButton sanal sınıf platformunu kullanmaktadır. Bu platform öğretim üyeleri ve öğrencileri neredeyse gerçek bir sınıf ortamında olabilecek gibi hissettiren ve içerisinde (kamera, mikrofon, beyaz tahta, sunum, ekran paylaşımı, paylaşılan notlar, sohbet, anket, sorular) gibi birçok modülü barındırmaktadır. Kullanım kolaylığı açısından farklı yerleşim modelleri de uygulanabilmektedir. Öğrencilerde bu etkileşimli sanal sınıf içerisinde yetki verildiğinde sunum yapabilmekte ve ekranını diğer kişiler için paylaşabilmektedir. Kullanıcılar web tarayıcıları ya da mobil uygulamalar ile sanal sınıf platformuna katılabilmektedir. Bu platform kullanıcı dostu arayüz ve sade tasarımı sayesinde oldukça ilgi görmektedir.

2.3. E-Bilgi Kalitesi

SAÜ’de hemen hemen her fakülteye ait bir uzaktan eğitim stüdyosu ve içerik geliştirme için bir stüdyo elemanı bulunmaktadır. Öğretim üyeleri randevu olarak stüdyoda ders materyallerini, videolu ya da ses kayıt sisteminden faydalanarak sesli içerikler oluşturabilmektedirler. Kaliteye ve güncelliğe önem veren SAÜ; özellikle uzaktan eğitim programlarında bulunan derslerin sürekli olarak güncellenmesini sağlamaktadır.

Uzaktan eğitimle ilgili ilk araştırmalar içeriklerin ve bilişim altyapısının oluşturulması gibi uzaktan eğitimin teknik yönlerine yönelik olarak yapılmıştır (İbicioğlu ve Antalyalı, 2005). E-bilgi kalitesi kavramı, uzaktan eğitim sisteminin beğenilen karakteristik ve özelliklerini içermektedir (Efiloğlu Kurt, 2015). Efiloğlu Kurt (2015), e-bilgi kalitesini “Uzaktan eğitim güncel içerik ve bilgi sağlar.”, “Uzaktan eğitim bana düzenlenmiş bir içerik ve bilgi sağlar.”, “Uzaktan eğitim kapsamlı bilgi sağlar.” ve “Uzaktan eğitim ihtiyaçlarıma uygun bilgi sağlar.” ifadeleri ile ölçmüştür.

2.4. Hipotez ve Model Tasarımı

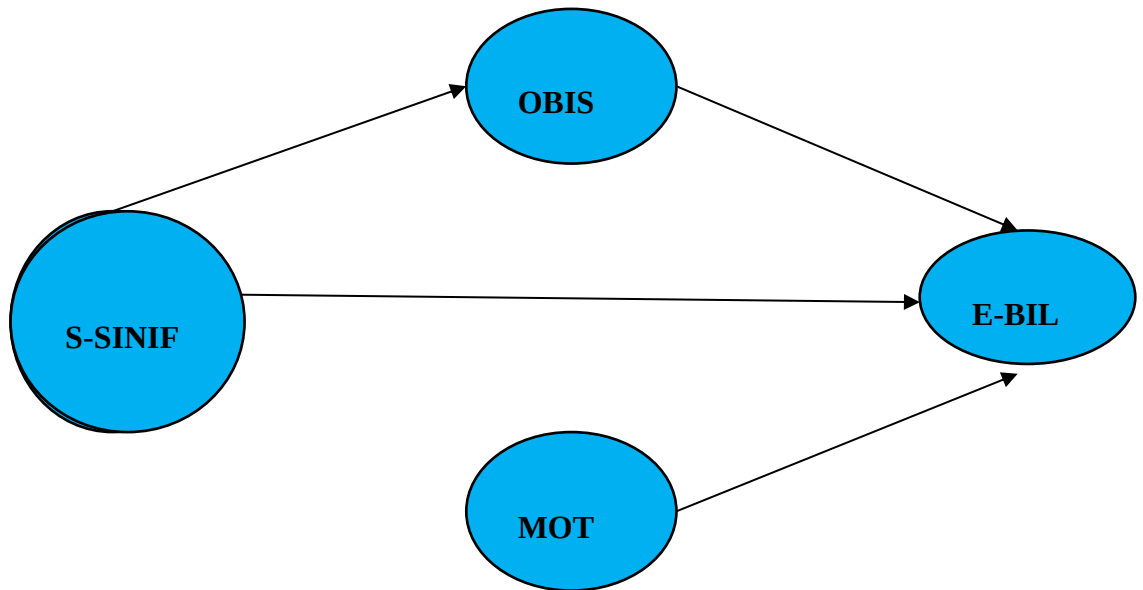
Literatür araştırmasından da yararlanılarak aşağıdaki hipotezler ve Şekil 5’teki model tasarlanmıştır.

Hipotez 1: Öğrencinin olumlu motivasyonu (MOT) E-bilgi kalitesini (E-BIL) olumlu yönde etkilemektedir.

Hipotez 2: Sanal Sınıf Platformu Kalitesi (S-SINIF) E-Bilgi Kalitesini (E-BIL) olumlu yönde etkilemektedir.

Hipotez 3: Sanal Sınıf Platformu Kalitesi (S-SINIF) Uzaktan Eğitim Platformu Kullanıcı Arayüzü Kalitesini (OBIS) olumlu yönde etkilemektedir.

Hipotez 4: Uzaktan Eğitim Platformu Kullanıcı Arayüzü Kalitesi (OBIS) E-Bilgi Kalitesini olumlu yönde etkilemektedir.

Not: E_BIL, E-Bilgi Kalitesi; MOT, İçsel Öğrenci Motivasyonu; OBIS, Uzaktan Eğitim Platformu Kullanıcı Arayüzü; S-SINIF, Sanal sınıf platform kalitesi

Şekil 5. Tasarlanan model

3. METODOLOJİ

3.1. Araştırmanın evreni ve veri toplama

Bu araştırma COVID-19 sürecinde yükseköğrenim faaliyetlerine uzaktan eğitim yöntemiyle sürdüren Sakarya Üniversitesinin lisans öğrencileri üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla bir online anket formu tasarlanmıştır. SAÜ’de 2021 yılı itibarıyla 40.109 lisans öğrencisi kayıtlı bulunmaktadır (Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi, 2021). Kolayda örnekleme yöntemiyle 439 öğrenciden araştırmaya katılım sağlanmıştır. Bu çalışma için örneklem büyüklüğü, %95 güven seviyesi ve %5 kabul edilebilir hata için (error margin) 381 öğrenci olarak hesaplanmıştır (Büyüköztürk vd., 2008). Dolayısıyla 439 öğrenciden elde edilen araştırma verisi tüm evreni temsil etme kabiliyetine sahiptir.

3.2. Ölçekler

Araştırma dört boyuttan oluşmaktadır. E-bilgi kalitesi (E-BIL) ve sanal sınıf platform kalitesi (S-SINIF) boyutları güvenilirlikleri daha önce Efiloğlu Kurt (2015) tarafından kanıtlanmış çalışmadan alınmıştır. Efiloğlu Kurt (2015) çalışmasında E-BIL boyutunun Cronbach's Alpha değerini 0.850 olarak bulunmuştur. Efiloğlu Kurt (2015) tarafından Cronbach's Alpha değeri 0.900 olan Algılanan Kullanım Kolaylığı ölçeği bu çalışmaya mahsus olarak S-SINIF olarak isimlendirilmiştir. İçsel öğrenci motivasyonu (MOT) ve Uzaktan Eğitim Platformu Kullanıcı Arayüzü (OBIS) boyutu diğer araştırmacıların çalışmalarından yararlanılarak yazarlar tarafından geliştirilmiştir. COVID-19 sürecinde öğrencilerin akademik motivasyon düzeyini ölçmek için tasarlanan içsel öğrenci motivasyonu (MOT) boyutu Saltürk& Güngör (2020) çalışmasından uyarlanarak yazarlar tarafından geliştirilmiştir. Üç maddeden oluşan Uzaktan Eğitim Platformu Kullanıcı Arayüzü (OBIS) boyutu Moon (2013) çalışmasındaki Tangible e-SQ boyutundan uyarlanarak yazarlar tarafından geliştirilmiştir. Araştırmada kullanılan boyut ve ilgili maddeler Tablo 4’de verilmektedir. Bu çalışmada 5’li Likert ölçeği kullanılmıştır. Katılımcıların söz konusu değişkenlerle ilgili algılarını “1=Kesinlikle Katılmıyorum”, “5=Kesinlikle Katılıyorum” aralığında cevaplamaları istenmiştir.

Tablo 4. Araştırmada Kullanılan Boyut ve İlgili Maddeleri

Kodu	Açıklama
E_BIL	E-Bilgi Kalitesi (Efiloğlu Kurt, 2015)
E_BIL1	Uzaktan eğitim güncel içerik ve bilgi sağlar.
E_BIL2	Uzaktan eğitim bana düzenlenmiş bir içerik ve bilgi sağlar.
E_BIL3	Uzaktan eğitim kapsamlı bilgi sağlar.
E_BIL4	Uzaktan eğitim ihtiyaçlarıma uygun bilgi sağlar
MOT	İçsel Öğrenci Motivasyonu (Saltürk& Güngör, 2020)
MOT1	Sosyalleşme ihtiyacını giderememek akademik motivasyonumu etkiledi.
MOT2	Geleceğe ilişkin duyduğum kaygı akademik motivasyonumu etkiledi.
MOT3	Fiziksel aktivite ihtiyacını giderememek akademik motivasyonumu etkiledi.
MOT4	Dikkat dağınıklığı akademik motivasyonumu etkiledi.
MOT5	Kendi zamanımı yönetmekle ilgili sorunlar akademik motivasyonumu etkiledi.
OBIS	Uzaktan Eğitim Platformu Kullanıcı Arayüzü (Moon, 2013)
OBIS1	Online eğitim sistemi estetik bir tasarıma sahiptir.
OBIS2	Online eğitim sisteminin kullanımı kolaydır.
OBIS3	Online Eğitim sisteminin görselliği çekicidir.
S-SINIF	Sanal Sınıf Platform Kalitesi (Efiloğlu Kurt, 2015)
S-SINIF1	Uzaktan eğitim sistemini kullanmak kolaydır.
S-SINIF2	Uzaktan eğitim sistemini öğrenmek kolaydır.
S-SINIF3	Uzaktan eğitim sistemine erişim kolaydır.
S-SINIF4	Uzaktan eğitim sistemini anlamak kolaydır.

3.3. Veri Analizi

Şekil 5'te sunulan model ve araştırmanın hipotezlerin testinde Kısmi En Küçük Kareler Yapısal Eşitlik Modeli (KEKK-YEM) yöntemi kullanılmıştır. Toplanan veriler Smart-PLS sürüm 3.2.7 yazılımına yüklenmiştir (Ringle, Wende ve Becker, 2015). Smart PLS Versiyon 3.2.7 programında, KEKK algoritması (PLS algorithm), önyükleme algoritması (bootstrappingalgorithm) ve körleme algoritması (blindfoldingalgorithm) ile veriler test edilmiştir. Bu çalışmadaki KEKK-YEM analizleri Sönmez Çakır'ın (2019) izlediği prosedür takip edilerek gerçekleştirilmiştir. Bu prosedürün birinci adımında *faktör analizi*, ikinci adımında *KEKK-YEM yol analizi* ve üçüncü adımda *hipotez testi* icra edilmiştir.

4. BULGULAR

Bulgular; demografik bulgular, KEKK-YEM analizi bulguları ve tanımlayıcı istatistikî analiz bulguları başlıkları altında tartışılacaktır.

4.1. Demografik Bulgular

Araştırmaya katılan SAÜ lisans öğrencilerinin demografik bulguları Tablo 5'deki gibi gerçekleşmiştir. Katılımcıların cinsiyetlere göre dağılımları neredeyse eşit (bay %49.7 ve bayan %50.3) bulunmuştur. En çok 19-24 yaş grubundan (%87.2), 4. Sınıf (%78.6) öğrencilerinden Mühendislik Fakültesi (%26.7) ve Siyasal Bilgiler Fakültesinden (%20.7) fakültelerinden katılım sağlanmıştır. Araştırmaya katılanlar yaklaşık üçte ikisi (%64.2) ailesi ve yakınlarından birinin COVID-19 hastalığına yakalandığını bildirmişlerdir.

Tablo 5. Katılımcı profili

Karakteristik	Frekans	Oran (%)
<i>Cinsiyeti</i>	439	100.0
Bay	218	49.7
Bayan	221	50.3
<i>Yaşı</i>	439	100.0
19-24 yaşları arası	383	87.2
25-34 yaşları arası	48	10.9
34 üstü	8	1.8
<i>Sınıfı</i>	439	100.0
1. Sınıf	4	0.9
2. Sınıf	26	5.9
3. Sınıf	64	14.6
4. Sınıf	345	78.6
<i>Fakültesi</i>	439	100.0
Bilgisayar ve Bilişim Sistemleri Mühendisliği	22	5.0
Eğitim	21	4.8
Fen Edebiyat	51	11.6
İlahiyat	6	1.4
İletişim	17	3.9
İşletme	65	14.8
Konservatuvar	9	2.1
Mühendislik	117	26.7
Sağlık Bilimleri	25	5.7
Sanat Tasarım ve Mimarlık	15	3.4
Siyasal Bilgiler	91	20.7
<i>1. derece yakınlarınızda veya komşularınızda COVID19 vakası yaşandı mı?</i>	439	100.0
Evet	282	64.2
Hayır	157	35.8

4.2. KEKK-YEM Analizi Bulguları

KEKK-YEM analizi bulguları *faktör analizi, yol analizi ve model kalitesi ve hipotez testi* olmak üzere üç başlık altında verilmektedir.

4.2.1. Faktör Analizi

Smart PLS yazılımında KEKK Algoritması (PLS Algorithm) çalıştırılmak suretiyle bulunan faktör yükleri, gösterge güvenilirliği, Cronbach alfa katsayısı, Rho_A katsayısı, bileşik güvenilirlik (CR), açıklanan ortalama varyans (AVE), R kare (R^2), T istatistiği ve varyans şişkinlik faktörleri (VIF) faktör analizi için ana kriterlerdir. Faktör analizi sonucunda Tablo 10'daki bulgulara ulaşılmıştır.

Faktör analizi için birinci şart gizil yapılara yüklenen faktör yüklerinin %70'i (0.700'ü) aşması gerekmektedir (Hair vd., 2012). İlk analiz sonucunda MOT5 ifadesinin faktör yükü 0.668 olarak bulunmuştur. Eşik değerin altında kalan MOT5 veri setinden

çıkarılarak analiz tekrarlanmıştır. İkinci analiz sonucunda tüm gösterge yükleri 0.700'ün üstünde bulunmuştur (Tablo 6). Dolayısıyla birinci şart sağlanmıştır.

Faktör analizi için ikinci şart gösterge güvenilirliğinin %40'i (0.400'ü) aşması gerekmektedir (Sönmez Çakır, 2019). Gösterge güvenilirliği bir önceki adımda bulunan faktör yüklerinin kareleri alınmak suretiyle hesaplanmaktadır. Hesaplama sonucunda gösterge güvenilirlikleri 0.530 ile 0.843 aralığında yer almıştır (Tablo 6). Dolayısıyla tüm faktör yüklerinin kareleri 0.400'ün üstünde bulunduğundan ikinci şart sağlanmıştır.

Faktör analizi için üçüncü şart ölçüm modelinin içsel tutarlılığını gösteren Cronbach's Alpha katsayısının her bir gizil yapı için %50'nin (0.500'ün) üstünde olması gerekmektedir (Sönmez Çakır, 2019). Analiz bulguları gizil yapıların Cronbach's Alpha katsayıların 0.818 ile 0.912 arasında olduğunu göstermiştir (Tablo 6). Dolayısıyla, gizil yapıların Cronbach's Alpha katsayıları eşik değer 0.500'ün çok üstünde bulunduğundan üçüncü şart sağlanmıştır.

Faktör analizi için dördüncü şart gizil yapıların güvenilirliğinin bir ölçüsü olarak Dijkstra ve Henseler (2015) tarafından tanıtılan rho_A katsayısının her bir gizil yapı için %70'in (0.700'ün) üstünde olması gerekmektedir. Analiz bulguları gizil yapıların rho_A katsayılarının 0.822 ile 0.918 arasında değiştiğini göstermiştir (Tablo 6). Dolayısıyla gizil yapıların rho_A katsayıları 0.700'ün üstünde bulunduğundan dördüncü şart sağlanmıştır.

Faktör analizi için beşinci şart modelin güvenilirliği hakkında fikir veren birleşik güvenilirlik (CR) katsayısının her bir gizil yapı için %70'in (0.700'ün) üstünde olması gerekmektedir (Gefen vd., 2000). Analiz bulguları gizil yapıların CR katsayıların 0.878 ile 0.938 arasında değiştiğini göstermiştir (Tablo 6). Dolayısıyla gizil yapıların CR katsayıları 0.700'ün üstünde bulunduğundan dördüncü şart sağlanmıştır.

Faktör analizi için altıncı şart her bir gizil yapı için açıklanan ortalama varyansın (AVE) %50'nin (0.500'ün) üstünde olması gerekmektedir (Fornell&Larcker, 1981). Analiz bulguları gizil yapıların AVE değerlerinin 0.643 ile 0.790 arasında değiştiğini göstermiştir (Tablo 6). Dolayısıyla gizil yapıların AVE değerleri 0.500'ün üstünde bulunduğundan altıncı şart sağlanmıştır.

Yedinci şart olarak gizil yapıların birbirlerini ne ölçüde açıkladığını gösteren belirlenme katsayısının (R^2) %26'nın (0.260'nın) üstünde olması gerekmektedir (Henseler vd., 2009). Tablo 6'da görüleceği üzere, E-BIL gizil yapısına ait R^2 değeri 0.283 ve OBIS gizil yapısına ait R^2 değeri 0.459 bulunmuştur. Dolayısıyla E-BIL ve OBIS gizil yapılarının R^2 değerleri 0.260'nın üstünde bulunduğundan yedinci şart sağlanmıştır.

Faktör analizi için sekizinci şart gizil değişkenlerin göstergeleri arasında çoklu bağlantı problemini araştırmaktır. Bunun için göstergelerin varyans şişkinlik faktörleri (VIF) değerlerinin 5.000'in altında olması gerekmektedir (Hair vd., 2011). Modelde yer alan göstergelerin VIF değerleri 1.559 ile 3.879 arasında bulunmuştur (Tablo 6). Dolayısıyla VIF değerleri 5.000 altında bulunduğundan sekizinci şart da sağlanmıştır.

Dokuzuncu şart her bir gizil yapıyı oluşturan göstergelerin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığının anlaşılabilmesi için T testi sonuçlarının 1.960'tan büyük olması gerekmektedir. Tablo 6'da görüleceği üzere MOT4 göstergesinin T testi 1.707 olarak bulunmuş ve MOT4 göstergesi bundan sonra yapılacak analizler için veri setinden çıkarılmıştır. Diğer on dört göstergenin T testi sonuçları ise 1.960'tan büyük bulunarak

gizil yapıyı oluşturan göstergelerin istatistiksel olarak anlamlı olması şartı da böylece sağlanmıştır.

Tablo 6. Faktör analizi bulguları

Gizil Boyut	Gösterge	Faktör yükü	Gösterge Güvenirliği	Cronbach's Alpha	rho_A	CR	AVE	R ²	T-İstatistik	VIF
		≥0.700	≥0.400	≥0.500	≥0.700	≥0.700	≥0.500	≥0.260	≥1.960	≤5.000
E-BİL	E-BİL1	0.875	0.766	0.912	0.919	0.938	0.790	0.281	23.166	2.355
	E-BİL2	0.877	0.769						21.036	2.678
	E-BİL3	0.901	0.812						26.713	3.879
	E-BİL4	0.903	0.815						23.057	3.848
MOT	MOT1	0.836	0.699	0.832	0.878	0.879	0.593		2.869	1.832
	MOT2	0.756	0.572						2.179	1.639
	MOT3	0.824	0.679						2.930	2.034
	MOT4**	0.754	0.569						1.708	1.870
	MOT5*	0.668	0.446						3.027	1.559
OBIS	OBIS1	0.866	0.750	0.818	0.822	0.892	0.733	0.459	27.089	2.100
	OBIS2	0.838	0.702						21.452	1.559
	OBIS3	0.864	0.746						28.393	2.122
S-SINIF	S-SINIF1	0.898	0.806	0.903	0.910	0.933	0.776		25.023	2.779
	S-SINIF2	0.918	0.843						26.775	3.847
	S-SINIF3	0.814	0.663						19.399	1.958
	S-SINIF4	0.891	0.794						24.296	3.247

NOT: *Düşük faktör yüküne sahip olduğundan, **T-İstatistiği eşik değerin altında kaldığından bundan sonraki analizlerde veri setinden çıkarılmıştır.

Faktör analizi sonucunda gözlenen dört değişkenin MOT, E-BİL, OBIS, S-SINIF olarak isimlendirilen dört gizil yapıyı temsil ettiği bulgusuna varılmış ve bir sonraki adım KEKK-YEM yol analizi aşamasına geçilmiştir.

4.2.2. Yol Analizi ve Model Kalitesi

Smart PLS yazılımında; ayrışma geçerliliği, Standartlaştırılmış Ortalama Hataların Karekökü (SRMR), Normlandırılmış Uyum İndeksi (NFI), Goodness of Fitness (GoF) ve tahmin edicinin geçerliliği (Q²) KEKK-YEM yol analiz testi için ana kriterlerdir.

SMART PLS programında ayrışma geçerliliği, Fornell&Larcker (1981) kriteri ve Henseler, Ringle ve Sarstedt (2015) tarafından geliştirilen Heterotrait-Monotrait Oranı (HTMT) ile test edilmektedir. Fornell&Larcker (1981) göre ayrışma geçerliliğini sağlanabilmesi için gizil bir yapının AVE karekökünün diğer gizil yapılar arasındaki korelasyonlardan daha büyük olması şartı aranmaktadır. Tablo 7'de görüldüğü gibi modeldeki gizil yapıların AVE karekökleri diğer gizil yapıların korelasyon değerlerinden daha büyük bulunmuş ve Fornell&Larcker (1981) kriterine göre ayrışma geçerliliği sağlanmıştır. Henseler, Ringle ve Sarstedt'e (2015) göre ayrışma geçerliliğinin sağlanabilmesi için iki gizil yapı arasındaki HTMT oranının 0.900 altında olması gerekmektedir. Tablo 7'de görüldüğü gibi ikili gizil yapılar arasındaki HTMT oranları 0.045 ile 0.775 arasında bulunarak her iki kritere göre de ayrışma geçerliliği sağlanmıştır.

Tablo 7. Ölçeklerin ayırışma geçerliliğinin değerlendirilmesi

Kriter	BOYUT	E-BIL	MOT	OBIS	S-SINIF
Fornell-Larcker Kriteri	E-BIL	0.889			
	MOT	0.157	0.837		
	OBIS	0.487	0.015	0.856	
	S-SINIF	0.443	0.018	0.678	0.881
Heterotrait-Monotrait Oranı (HTMT)	E-BIL				
	MOT	0.180			
	OBIS	0.561	0.058		
	S-SINIF	0.479	0.045	0.775	

Not: E_BIL, E-Bilgi Kalitesi; MOT, İçsel Öğrenci Motivasyonu; OBIS, Uzaktan Eğitim Platformu Kullanıcı Arayüzü; S-SINIF, Sanal sınıf platform kalitesi.

Modelin iyi bir uyum iyiliğine sahip olabilmesi için SRMR değerinin 0.080'in altında (Hu & Bentler, 1999), NFI değerinin 0.900'ün üstünde (Byrne, 2010) ve GoF değerinin 0.360'ın üstünde (Tenenhaus vd., 2005) olması önerilmektedir. Analiz sonucunda SRMR değeri 0.066, NFI değeri 0.841 ve GoF değeri 0.530 olarak bulunmuştur (Tablo 8). Buna göre SRMR ve GoF indekslerine göre modelin iyi bir uyum iyiliğine sahip olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Tablo 8. Uyum iyilikleri

Kriter	Eşik değer	Bulunan değer	Sonuç
SRMR	≤ 0.080	0.066	İyi uyumlu
NFI	≥ 0.900	0.841	İyi uyumlu değil
GoF	≥ 0.360	0.530	İyi uyumlu

Çapraz-geçerlilik (CV)-ortak ve CV-gereksizlik endeksleri yapısal model kalitesini test etmek için kullanılan indekslerdir (Tenenhaus ve ark., 2005). SMARTPLS Versiyon 3.3.3 programında gizil değişkenlerin Q^2 değeri, körleme (blindfolding) prosedürü icra edilerek bulunmaktadır. Şayet Q^2 0.02-0.14 değerleri arasında ise gizil yapılar arasında küçük, 0.15-0.34 değerleri arasında ise gizil yapılar arasında orta ve 0.35'ten büyük ise gizil yapılar arasında büyük tahmin edicilik düzeyi bulunmaktadır Sönmez Çakır (2019). Şayet Q^2 negatif değer çıkıyorsa modelin tahmini uygunluğu olmadığını göstermektedir (Fornell ve Cha, 1994). Tablo 9'da görüldüğü gibi tüm gizil değişkenlerin CV-gereksizlik ve CV-ortak Q^2 endeksleri pozitif bulunduğundan tasarlanan model yeterli tahmin edicilik düzeyine sahiptir.

Tablo 9. Yapısal modelin kalitesi

Yapılar	CV-ortak	CV-gereksizlik	Sonuç
	(Q^2)	(Q^2)	
E-BIL	0.702	0.214	Kabul (Orta)
MOT	0.406		
OBIS	0.494	0.322	Kabul (Orta)
S-SINIF	0.568		

Not: E_BIL, E-Bilgi Kalitesi; MOT, İçsel Öğrenci Motivasyonu; OBIS, Uzaktan Eğitim Platformu Kullanıcı Arayüzü; S-SINIF, Sanal sınıf platform kalitesi.

Yukarıda verilen değerlerden tasarlanan modelin iyi bir uyum kalitesine sahip olduğu sonucuna ulaşılmış ve hipotez testi aşamasına geçilmiştir.

4.2.3. Hipotez Testi

Hipotez testi için SmartPLS versiyon 3.2.7. programında 5000 alt örnekli bir önyükleme (bootstrapping) prosedürü icra edilmiştir. Tablo 10'da görüleceği üzere, tüm hipotezler kabul edilmiştir. Daha açık bir ifadeyle;

Hipotez 1: Öğrencinin olumlu motivasyonu (MOT) E-bilgi kalitesini (E-BIL) doğrudan güçlü bir şekilde olumlu yönde etkilemektedir.

Hipotez 2: Sanal Sınıf Platformu Kalitesi (S-SINIF) E-Bilgi kalitesini (E-BIL) doğrudan olumlu yönde etkilemektedir.

Hipotez 3: Sanal Sınıf Platformu Kalitesi (S-SINIF) Uzaktan Eğitim Platformu Kullanıcı Arayüzü Kalitesini (OBIS) doğrudan güçlü bir şekilde olumlu yönde etkilemektedir.

Hipotez 4: Uzaktan Eğitim Platformu Kullanıcı Arayüzü Kalitesi (OBIS) E-Bilgi kalitesini doğrudan güçlü bir şekilde olumlu yönde etkilemektedir.

Tablo 10. Hipotez testi (doğrudan etkiler)

Hipotez No	Yol	Yol Katsayısı (β)	t-statistics	p-value	Kabul mü?
1	MOT -> E-BIL	**0.148	3.730	<0.001	EVET
2	S-SINIF -> E-BIL	*0.207	2.977	0.003	EVET
3	S-SINIF -> OBIS	**0.678	19.216	<0.001	EVET
4	OBIS -> E-BIL	**0.345	5.418	<0.001	EVET

Not: p<0.01*, p<0.001**, E_BIL, E-Bilgi Kalitesi; MOT, İçsel Öğrenci Motivasyonu; OBIS, Uzaktan Eğitim Platformu Kullanıcı Arayüzü; S-SINIF, Sanal sınıf platform kalitesi.

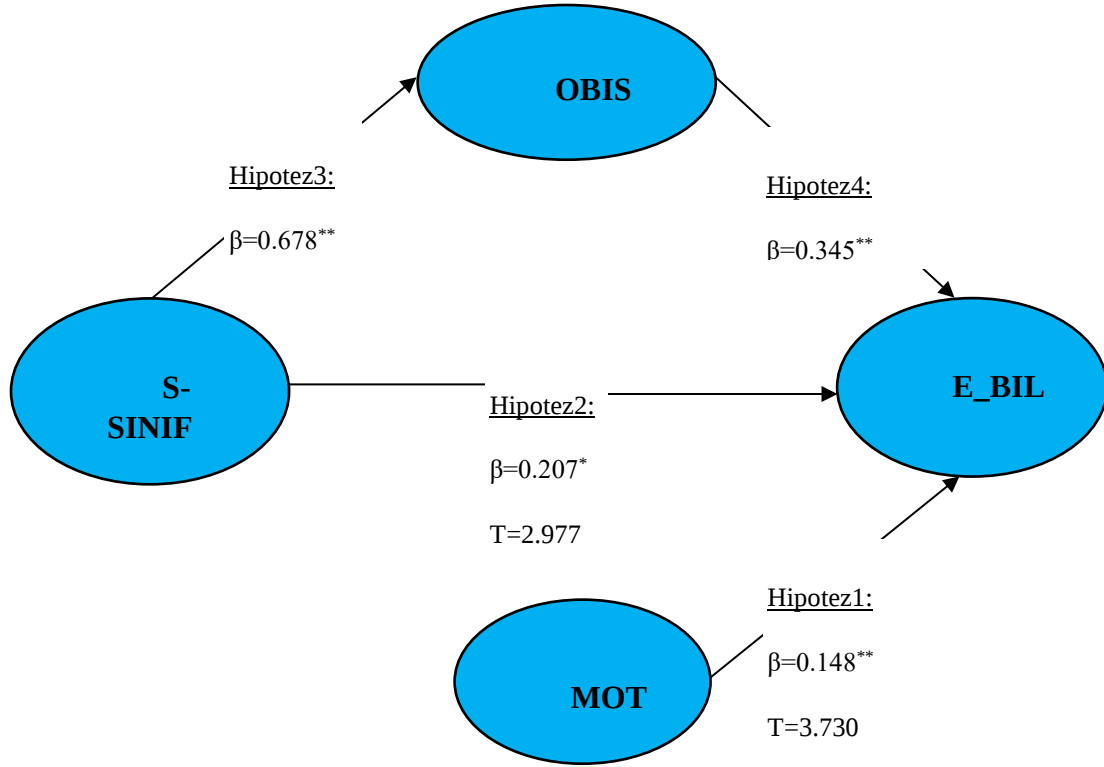
Ayrıca, Sanal Sınıf Platformu Kalitesi (S-SINIF) ile E-Bilgi kalitesi (E-BIL) arasındaki ilişkide Uzaktan Eğitim Platformu Kullanıcı Arayüzü Kalitesinin (OBIS) aracılık rolü incelenmiştir. Tablo 11'de görüldüğü gibi, Sanal Sınıf Platformu Kalitesi (S-SINIF) ile E-Bilgi kalitesi (E-BIL) arasında Uzaktan Eğitim Platformu Kullanıcı Arayüzü Kalitesi (OBIS) üzerinden dolaylı güçlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Tablo 11. Hipotez testi (Dolaylı etki)

Hipotez No	Yol	Yol Katsayısı (β)	t-statistics	p-value	Kabul mü?
2	S-SINIF -> OBIS -> E-BIL	**0.234	4.897	<0.001	EVET

Not: p<0.001**, E_BIL, E-Bilgi Kalitesi; MOT, İçsel Öğrenci Motivasyonu; OBIS, Uzaktan Eğitim Platformu Kullanıcı Arayüzü; S-SINIF, Sanal sınıf platform kalitesi.

Bu itibarla, yapısal eşitlik modeli bulguları Şekil 6'daki gibi gerçekleşmiştir.

Not: $p<0.01^*$, $p<0.001^{**}$; E_BIL, E-Bilgi Kalitesi; MOT, İçsel Öğrenci Motivasyonu; OBIS, Uzaktan Eğitim Platformu Kullanıcı Arayüzü; S-SINIF, Sanal sınıf platform kalitesi.

Şekil 6. Yapısal Eşitlik Modeli Bulguları

4.3. Tanımlayıcı İstatistiksel Analiz Bulguları

Araştırmanın ölçekleri ile ilgili öğrenci algılarının tanımlayıcı istatistiksel analiz bulguları Tablo 12, Tablo 13, Tablo 14 ve Tablo 15’de verilmektedir.

Tablo 12. E-Bilgi Kalitesi ölçeği tanımlayıcı istatistik analiz bulguları

Kodu	Katılımcı	Minimum	Maksimum	Ortalama	Std. Sapma
E-BIL1	438	1	5.00	3.55	1.298
E-BIL2	437	1	5.00	3.35	1.125
E-BIL3	439	1	5.00	3.09	1.327
E-BIL4	439	1	5.00	3.11	1.351
E-BIL	436	1.00	5.00	3.27	1.136

E-Bilgi Kalitesi boyut ortalaması Kararsızım seçeneğinin biraz üstünde (3.27) bulunmuştur. Öğrencilerin eğitim sisteminin çıktısı olan e-bilgi kalitesi ile ilgili en olumlu algıya 3.55 puanla E-BIL1 “Uzaktan eğitim güncel içerik ve bilgi sağlar” ifadesi olmuştur. Öğrencilerin en düşük algıya sahip olduğu ifadeler, 3.09 puanla “Uzaktan eğitim kapsamlı bilgi sağlar” ve 3.11 puanla “Uzaktan eğitim ihtiyaçlarıma uygun bilgi sağlar” olmuştur.

Tablo 13. İçsel öğrencinin motivasyonu (MOT) ölçeği tanımlayıcı istatistik analiz bulguları

Kodu	Katılımcı	Minimum	Maksimum	Ortalama	Std. Sapma
MOT1	438	1	5	4.19	1.207
MOT2	438	1	5	4.36	1.110
MOT3	439	1	5	4.17	1.166
MOT	437	1.00	5.00	4.24	0.976

Öğrenci motivasyonu boyutunun ortalaması “Katılıyorum” seçeneğinin de üstünde (4.24) bulunmuştur. Bu bulgudan COVID-19 sürecinde öğrencilerin sosyalleşme ve fiziksel aktivite ihtiyaçlarını giderememesinin öğrencilerin ciddi manada akademik motivasyonunu olumsuz etkilediği anlaşılmıştır. Bunlardan daha önemlisi öğrencilerin bu sürecin uzaması ile geleceğe ilişkin duydukları kaygı akademik motivasyonu en çok etkileyen ifade (4.36) olarak bulunmuştur.

Tablo 14. OBIS ölçeği tanımlayıcı istatistik analiz bulguları

Kodu	Katılımcı	Minimum	Maksimum	Ortalama	Std. Sapma
OBIS1	436	1	5	3.72	1.281
OBIS2	438	1	5	4.22	1.076
OBIS3	436	1	5	3.55	1.281
OBIS	432	1.00	5.00	3.82	1.044

Üç ifadeli Uzaktan Eğitim Platformu Kullanıcı Arayüzü kalitesi ile ilgili öğrenci algısı Katılıyorum seçeneği civarında (3.82) bulunmuştur. En yüksek algıya sahip olunan ifade 4.22 puanla “Online eğitim sisteminin kullanımı kolaydır (OBIS2)” ifadesi bulunmuştur. En düşük algı ise 3.55 puanla “Online Eğitim sisteminin görselliği çekicidir (OBIS3)” ifadesi olmuştur.

Tablo 15. S-SINIF ölçeği tanımlayıcı istatistik analiz bulguları

Kodu	Katılımcı	Minimum	Maksimum	Ortalama	Std. Sapma
S-SINIF1	437	1	5	4.25	1.008
S-SINIF2	435	1	5	4.29	0.958
S-SINIF3	437	1	5	4.17	1.073
S-SINIF4	437	1	5	4.32	0.952
S-SINIF	431	1.00	5.00	4.26	0.880

Dört ifadeli Sanal Sınıf Platform kalitesi ile ilgili öğrenci algısı Katılıyorum seçeneğinin de üstünde (4.26) bulunmuştur. Boyutu oluşturan tüm ifadelerle ilgili öğrenciler Katılıyorum seçeneğinin de üzerinde olumlu algıya sahip olduklarını bulunmuştur. En yüksek algıya sahip olunan ifade 4.29 puanla “Uzaktan eğitim sistemini öğrenmek kolaydır (S-SINIF2)” ifadesi bulunmuştur. En düşük algı ise 4.17 puanla “Uzaktan eğitim sistemine erişim kolaydır (S-SINIF3)” ifadesi olmuştur.

5. TARTIŞMALAR VE SONUÇ

COVID-19 küresel salgın sürecinde Sakarya Üniversitesi öğrencileri özelinde uzaktan eğitim moduylayükseköğrenim gören öğrencilerin içsel motivasyonu olumsuz etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır. Başta gelecek kaygısı olmak üzere sosyalleşme ve fiziksel ihtiyaçlarını giderememeleri yükseköğrenim öğrencilerinin akademik motivasyonunu olumsuz etkileyen en başta gelen ifadelerdir. Bu bulgular benzer sonuçlara ulaşan Saltuk ve Güngör (2020) çalışmasını da desteklemektedir.

Pandemi süreci ile uygulamalı dersler hariç uzaktan eğitim modunda verilen tüm teorik derslerin e-bilgi kalitesi ile ilgili öğrenci algıları ne olumlu ne de olumsuz bulunmuştur. Bu sonucun bulunmasında COVID-19 sürecinin aniden gelişerek ders içeriklerinin uzaktan eğitim moduna adaptasyonunun tam olarak gerçekleştirilememesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Kaldı ki Turan ve Gürol (2020) ders içeriklerinin uzaktan eğitim moduna uygun olmamasını sorunlu bir alan olarak nitelemektedir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin uzaktan eğitimin teknolojik yönü olan *uzaktan eğitim platformu kullanıcı arayüzü kalitesi* ve *sanal sınıf platform kalitesi* ile ilgili olumlu algıya sahip oldukları bulunmuştur. Bu bulgu Sakarya Üniversitesinin uzaktan eğitim bilişim altyapısının iyi ve yeterli düzeyde olduğunu ve SAÜ'nün bizzat kendisi tarafından geliştirilen SABİS sisteminin kullanıcı dostu arayüze sahip olduğunu göstermektedir. SAÜ uzaktan eğitim için kullanılan sunucuları, ayrıca ULAKBİM bulut sistemindeki sunucularının iş birliği içinde çalıştırılması ve internet altyapısının da yeterli miktarda olması ile araştırmaya katılan öğrencilerin olumlu yönde görüş bildirmelerine önemli derecede katkısı olmuştur.

COVID-19 sürecinde öğrencilerin gelecek kaygısı duymaları ve kampüs ortamında sosyalleşme ve fiziksel ihtiyaçlarını giderememelerinin öğrencilerin ders içerikleri ile ilgili e-bilgi kalitesi algısını olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Sanal sınıf platformu kalitesi ile hem e-bilgi kalitesi hem de uzaktan eğitim platformu kullanıcı arayüzü kalitesi arasında doğrudan olumlu bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Uzaktan eğitim platformu kullanıcı arayüzü kalitesi ile e-bilgi kalitesi arasında doğrudan güçlü bir ilişki olduğu bulunmuştur. Ayrıca uzaktan eğitim platformu kullanıcı ara yüzü kalitesi aracılığıyla sanal sınıf platformu kalitesi ile e-bilgi kalitesi arasında dolaylı güçlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

SAÜ uzaktan eğitim için birçok sanal sınıf platformuna entegre olarak çalışabilmektedir. Buna karşın çoğu uzaktan eğitim dersinde BigBlueButton sanal sınıf platformunu tercihen kullanılmaktadır. Alanında uzman sunucu ve platform yöneticileri tarafından sürekli sanal sınıf platformu yük dağılımları kontrol edilmekte ve gerekli görüldüğünde ekstra sunucular kurulmaktadır. Dolayısıyla herhangi bir bağlantı kopması, kamera, ses veya sunumun görünmemesi gibi bir sorunla karşılaşmamaktadır. Ayrıca sürekli olarak BigBlueButton güncellemeleri takip edilmekte ve gerekli iyileştirmeler yapılmaktadır. HTTPS protokolü ve SSL sertifikaları kullanılarak katılımcıların güvenli bir sanal sınıf oturumu gerçekleştirmesi sağlanmaktadır. Kullanıcılar sanal sınıf platformunda kaliteli bir ortam deneyimi yaşadıklarında bu memnuniyetleri SABİS platformu içinde olumlu yönde etki yaptığı görülmektedir.

Günümüzde kullanıcıların çoğu artık masaüstü bilgisayarlar yerine mobil cihazları tercih etmektedir. Dolayısıyla uzaktan eğitim platformlarının mobil cihazlara uyumlu, kullanıcıların rahatlıkla ve kolay erişebilecekleri şekilde tasarlanmalıdır. Hayatımıza sürekli yeni teknoloji ürünlerinin girmesiyle birlikte bu platformlarında sürekli olarak güncellenmesi ve geliştirilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde birçok kullanıcı tarafından platform işlevlerine erişilememesine ve buna bağlı birçok teknik sorunla karşı karşıya kalınmasına sebep olacaktır. Örneğin yakın zamanda Adobe'nin Flash Player desteğini tüm internet tarayıcıları için sonlandırmasından dolayı, Flash tabanlı içeriklere ve uygulamalara erişimde sorunlar yaşanmıştır. Buna karşın mobil cihazlara yönelik ve yeni teknolojilere sahip web yazılımları geliştirilmesi kaçınılmaz olmuştur. Web yazılımları geliştirilirken üçüncü parti yazılımlar sayesinde kullanıcı ara yüzünün kalitesi de ölçülebilmektedir. Ayrıca dönem sonlarında yapılan anket çalışmaları ya da sistem üzerinden alınan geribildirimler sayesinde sürekli olarak yazılım güncellemeleri ve geliştirmeleri yapılmaktadır.

Ülkemizde birçok üniversite uzaktan eğitim için dışarıdan hizmet alımı veya kiralama modeli kullanarak COVID-19 sürecinde eğitimlerini uzaktan vermeye çalışmıştır. Buradaki en büyük eksiklik öğrencilerin öğrenci bilgi sistemine ayrı, sanal sınıf platformlarına ayrı yerlerden giriş yapma zorunluluğunun olmasıdır. Dahası hizmet alınan firmanın güvenilirliği ve sağlayabileceği desteklerde tartışma konusudur.

Ülkemizde yükseköğretimlerde kullanılmak üzere büyük çaplı ve kaliteli bir öğrenci bilgi sistemi, uzaktan eğitim modüllerini kapsayacak şekilde tasarlanarak projelendirilmeleri önerilmektedir. Diğer bir öneri ise kendi sunucu altyapısı ya da insan kaynağı bulunmayan üniversitelere devlet tarafından ortak bir bulut sunucu sistem üzerinden servis ve destek sağlanabilmelidir.

Bilginin sürekli olarak arttığı günümüzde, kaliteli bilgi ve içeriklerin oluşturulması gerekmektedir. Ayrıca içerik havuzundan her kişiye özel olacak şekilde eğitim programları düzenlenmesi ve yapay zekâ gibi algoritmaların desteklendiği uzaktan eğitim platformlarının oluşturulması önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Adobe Connect. (2021). <https://www.adobe.com> Erişim Tarihi: (20.07.2021)
- Aksu, İ. & Tursun, M. (2018). Muhasebe eğitimi alan öğrencilerin motivasyon ve beklenti düzeylerinin akademik başarılarına etkisi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 9(2), 17-31.
- Altınpulluk, H. (2021). Türkiye'deki Öğretim Üyelerinin Covid-19 Küresel Salgın Sürecindeki Uzaktan Eğitim Uygulamalarına İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 41(1), 53-89.
- BigBlueButton. (2021). <https://bigbluebutton.org> Erişim Tarihi: (20.07.2021)
- BlackboardCollaborate. (2021). <https://www.blackboard.com> Erişim Tarihi: (20.07.2021)
- Büyükoztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2008). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Pegem akademi, Ankara.

- Byrne BM (2010) StructuralEquationModelingwith AMOS Basic Concepts, Applications, and Programming. Taylor and Francis
- Cojocariu, V. M.,Lazar, I., Nedeff, V., &Lazar, G. (2014). SWOT anlysis of e-learningeducationalservicesfromtheperspective of theirbeneficiaries. Procedia-SocialandBehavioralSciences, 116, 1999-2003.
- Çetin, C. &Anuk, Ö. (2020). Covid-19 pandemi sürecinde yalnızlık ve psikolojik dayanıklılık: Bir kamu üniversitesi öğrencileri örnekleme. Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 7(5), 170-189. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1128129> adresinden erişilmiştir
- Demir, F. &Özdaş, F. Covid-19 Sürecindeki Uzaktan Eğitime İlişkin Öğretmen Görüşlerinin İncelenmesi. Milli Eğitim Dergisi, 49(1), 273-292.
- Dijkstra, T. K.,&Henseler, J. (2015). ConsistentPartialLeastSquaresPathModeling. MIS Quarterly, 39(2): 297-316.
- Dünya Sağlık Örgütü (World HealthOrganisation WHO). Koronavirüs Hastalığı (COVID-19) Salgını. (2021). <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019> Erişim Tarihi: (20.07.2021)
- Efiloğlu Kurt, Ö. (2015). Üniversite Öğrencilerinin Uzaktan Eğitime Bakış Açılarının Teknoloji Kabul Modeli ve Bilgi Sistemleri Başarı Modeli Entegrasyonu ile Belirlenmesi. Journal of Alanya Faculty of Business/Alanya İisletme Fakültesi Dergisi, 7(3).
- Eom, S.B. &Ashill, N. (2016). TheDeterminants of Students' Perceived Learning OutcomesandSatisfaction in University Online Education: An Update. DecisionSciencesJournal of InnovativeEducation, 14(2), 215-235.
- Eygü, H. & Karaman, S. (2013). Uzaktan eğitim öğrencilerinin memnuniyet algıları üzerine bir araştırma. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 3(1), 36-59.
- Fornell, C. &Cha, J. (1994). Partialleastquares, in Bagozzi, R.P. (Ed.), Advanced Methods of Marketing Research, Blackwell, Cambridge.
- Fornel, C. &Larker, D. F. (1981). Evaluatingstructuralequationmodelswithunobservablevariablesandmeasurementerror. Journal of Marketing Research, 18(1), 39-50. Retrievedfrom https://www.jstor.org/stable/3151312?seq=2#page_scan_tab_contents
- Gefen, D. Straub, D. W. &Boudreau, M.-C. (2000). Structuralequationmodelingandregression: Guidelinesforresearchpractice. Communications of theAssociationfor Information Systems, 4, 1-79.
- Hair, J. F. Ringle, C. M.,&Sarstedt, M. (2011). PLS-SEM: Indeed a silverbullet. TheJournal of Marketing TheoryandPractice, 19(2), 139-152
- Hair, J.F. Sarstedt, M. Ringle, C.M. &Mena, J.A. (2012). An Assessment of theUse of PartialLeastSquaresStructuralEquationModeling in Marketing Research. Journal of the Academy of Marketing Science, 40, 414-433.
- Henseler, J. Ringle, C.M. &Sinkovics, R. (2009) TheUse of PartialLeastSquaresPathModeling in International Marketing. Advances in International Marketing, 20, 277-319.
- Henseler. J. Ringle, C.M. &Sarstedt, M. (2015). A newcriterionforassessingdiscriminantvalidity in variance-basedstructuralequationmodeling. Journal of the Academy of Marketing Science, 43(1), 115-135.

- Hu, L. T. & Bentler, P. M. (1999). CutoffCriteriafor Fit Indexes in CovarianceStructure Analysis: ConventionalCriteriaVersus New Alternatives, StructuralEquationModeling, 6 (1), 1-5.
- İbicioğlu, H. & Antalyalı, U. Ö. L. (2005). Uzaktan eğitimin başarısında imkan algı motivasyon ve etkileşim faktörlerinin etkileri: Karşılaştırmalı bir uygulama. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14(2), 325-338.
- Lohmöller, J. B. (1989). LatentVariablePathModelingwithPartialLeastSquares. Physica: Heidelberg.
- McBrien, J. L. Cheng, R. & Jones, P. (2009). Virtual spaces: Employing a synchronousonlineclassroomtofacilitatestudentengagement in online learning. The International Review of Research in Open and Distributed Learning, 10(3), 1-17.
- Microsoft Teams. (2021). <https://www.microsoft.com> Erişim Tarihi: (20.07.2021)
- Moon, Y. J. (2013). Thetangibilityandintangibility of e-service quality. International Journal of Smart Home, 7(5), 91-102.
- Ringle, C. M. Wende, S. & Becker, J.-M. (2015). SmartPLS 3. Boenningstedt: SmartPLSGmbH, Availablefrom: <http://www.smartpls.com>
- Sakarya Üniversitesi Uzaktan Eğitim Araştırma ve Uygulama Merkezi Sakarya Üniversitesi Uzaktan Eğitim Araştırma Ve Uygulama Merkezi Yönetmeliği (6 Haziran 2005 tarih ve 25837 sayılı R.G.'de yayınlanmıştır.). (2005). <https://uzem.sakarya.edu.tr/tr/icerik/12041/50392/yonetmelik> Erişim Tarihi: (20.07.2021)
- Saltürk, A. & Güngör, C. (2020). Üniversite Öğrencilerinin Gözünden Covid-19 Pandemi Döneminde Uzaktan Eğitime Geçiş Deneyimi. Sosyal Bilimler Dergisi, (36).
- Schumacker, R. E. & Lomax, R.G. (2004). A beginner'sguidetostructuralequationmodeling. PsychologyPress.
- Sönmez Çakır, F. (2019). Kısmi En Küçük Kareler Yapısal Eşitlik Modellemesi (PLS-SEM) ve Bir Uygulama. Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri, 5(9), 111-128.
- Tenenhaus, M. Esposito, V. Chatelin, Y. & Lauro, C. (2005) PLS pathmodelling. ComputationalStatistics& Data Analysis, 48, 159-205. Doi: 10.1016/j.csda.2004.03.005
- Turan, Z. & Gürol, A. (2020). Eğitimde acil bir dönüşüm: Covid-19 pandemisi döneminde çevrim içi ders alan üniversite öğrencilerinin stres algıları ve görüşleri. HAYEF: Journal of Education, 17(2), 222-242. doi: 10.5152/hayef.2020.20018
- Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi. (2021). <https://ulakbim.tubitak.gov.tr/> Erişim Tarihi: (20.07.2021)
- WebexMeetingsby CISCO. (2021). <https://www.webex.com> Erişim Tarihi: (20.07.2021)
- Yılmaz, E. Mutlu, H. Güner, B. Doğanay, G. & Yılmaz, D. (2020). Veli algılarına göre pandemi dönemi uzaktan eğitim sürecinin niteliği. Palet Yayınları, Konya.
- Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi. (2021). <https://istatistik.yok.gov.tr/> Erişim Tarihi: (20.07.2021)
- Zoom. (2021). <https://zoom.us> Erişim Tarihi: (20.07.2021)

BÖLÜM 4

ÇEVRE İLE İLGİLİ KARAR SÜREÇLERİNE KATILIM*

Dr. Öğr. Üyesi Mesut KAYAER¹⁶

Giriş

Modern çağda insanoğlu insan merkezci çevreci yaklaşımın olumsuz sonuçlarının farkına varmış ve artık atacağı adımların her türlü çevresel etkisini araştırmaya başlamıştır. Sanayileşme sonrası ortaya çıkan, özellikle, kentsel yaşam alanlarına dair çevresel sorunlar, insanoğlunun bitmek bilmeyen tüketim anlayışının sorgulanmasına sebep olmuştur. Sonsuz olarak görülen doğal kaynakların aslında tükenebileceğini göstermiştir. Doğal kaynaklar tüketilmekle kalmamış aynı zamanda çevre yoğun atık üretimi nedeniyle çevrenin kendi kendini yenileyebilmesi ve sürdürülebilirliği tehlikeye girmiştir. Bu tehdit ve tehlikenin işaretleri, çevrenin korunması gerektiğini anlatmıştır. İhtiyaçlarını karşılamada sınırsız ve sorumsuz davranan insanoğlu, daha bilinçli bir yönelime doğru evrilmiştir. Bunun bir sonucu olarak çevre sorunları karşısında duyarlı, bilgili ve alınacak kararların çevresel sonuçlarını kestirebilen bireyler yetişmiştir.

Çevrenin korunmasına yönelik çalışmalarda bilgiye erişim hakkı, katılım hakkı ve çevre hakkı gibi kavramlar önem kazanmıştır. Bu çerçevede bu kavramlar, ulusal ve uluslararası metinlerinde yer almıştır. Ancak, ekosistem bütün unsurları ile birbirini tamamlayan bir bütün olsa da, çevrenin korunması insan merkezci yaklaşım çerçevesinde değerlendirilmiş ve ortaya çıkan çevre sorunlarının etkisi insanoğlunun yaşamı ile irtibatlandırılmaya çalışılmıştır. Bu durum doğrudan etkisi kısa zamanda hissedilmeyen küresel çevre sorunlarının içinden çıkılmaz bir sarmala dönüşmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla insanoğlu, bu sarmaldan kurtulmak ve kaliteli bir yaşam sürmek istiyor ise çevreye uyumlu ve barışık olmak zorundadır.

Geleceğe ilişkin her düşünce, plan, uygulama ve yatırımın temelini Ekolojik dengenin korunması oluşturmalıdır. Zira yaşamın devamı bu dengeye dayanmaktadır. Bu dengenin korunması, bilgi ve bilinç düzeyi yüksek bireylerin çevresel karar süreçlerine etkin katılımı ve süreçlere yönelik çevreci tazyikleri ile mümkün olacaktır. Bu bağlamda demokratik değerlerle uyumlu olduğu için bir hak olarak katılımın etkin bir şekilde uygulanması kolay olacaktır. Geçmişten günümüze sürekli olarak kirletilen çevrenin insanlığın ve diğer canlı varlıkların ortak mirası olduğu bilinmelidir. Gelecek kuşakların yaşanabilir bir çevrede yaşayabilmesi, çevreci bir anlayışın yerleştiği ve bu yaklaşımla karar süreçlerine katılımın önemi görüldüğünde anlaşılacaktır.

Çalışmada çevre sorunlarının ortaya çıkmasının engellenmesi açısından oldukça önemli bir önleyici çevre koruma araç olan çevresel karar süreçlerine katılım ve unsurları

* Bu kitap bölümü doktora tezinden çıkarılmıştır.

¹⁶ Bartın Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, mkayaer@bartin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3682-5958.

incelenecektir. Kirlenen öder ilkesinin, çevre sorunlarının çözümünde yetersiz kalması, önleme ve katılım ilkelerinin geleceğe dair projeksiyonlarda daha önemli hale getirmiştir. Dolayısıyla çalışmanın konusu çevresel kararlara katılma ilkesi ve bu çerçevede başvuru yollarının etkin bir şekilde kullanılmasıdır. Özellikle çevresel demokrasi anlayışının alınacak kararlar açısından oluşturacağı baskının da önemi vurgulanmıştır. Zira bu süreçlere etkin bir şekilde katılmak, kararların ne yönde alınacağına doğrudan ya da dolaylı olarak etki edecektir. Ayrıca Çevreye Uyumlu Sosyo-Ekonomik Kalkınma için Sivil Toplum Hareketi (CO-SEED) Projesi kapsamında hazırlanan ve iyi uygulama örnekleri olarak sunulan çalışmalara da yer verilerek katılımın önemine değinilecektir. Çalışmada çevresel kararlara katılma ilkesi çerçevesinde çevresel demokrasi ve başvuru yollarının etkin bir şekilde kullanılması incelenecektir.

1. Çevresel Kararlara Katılma İlkesi

Çevreci birey ve STK'ların çevre sorunlarının gündeme getirilmesi ve çözümü çabaları yadsınamaz (Turgut, 2009: 149). Bilgi ve eğitim ile ekonomik faaliyetlerin çevreye etkileri ve zararları konularında halkın bilinç seviyesinin artırılmasına ve çevre hukukun geliştirilmesine katkı sağlayan bu örgütlenmeler, bu çalışmaları çevre yönetimi, işbirliği ve koruma bakımından önemli görür. Çünkü çevreye etkisi olabilecek kararların alınmasında söz sahibi olunması toplumsal, bireysel ve kurumsal davranışları etkiler, çevreci kararların alınmasını destekler. Bu alandaki tekniklerden birisi olan ÇED, önemli bir teknik olarak katılım noktasında, özellikle çevreciler tarafından, yoğun bir biçimde işletilir (Sands, 2003: 826).

Çevresel kararları etkileme anlamında dolaylı katılım olarak da kabul edebileceğimiz ulusal ve uluslararası karar alıcıları, idareleri, yönetimleri, örgütleri ve firmaları protesto etme anlayışı son yıllarda uluslararası arenada yerini almıştır. Protesto, alınan kararlara karşı bir memnuniyetsizlik göstergesidir. Sivil itaatsizlik, eylem, engelleme, gösteri ve tepkisizlik gibi çevreye zarar vereceği düşünülen kararları protesto etme, yönetimleri, nispeten daha çevreci kararlar almaya sevk eder ve çevreyi ilgilendiren kararlara bu tür bir katılım, gündemi belirleme ve karar süreçlerinde önemli roller oynar. Çevresel kararlara katılımın farklı bir boyutu olan protestolar küresel çevre sorunlarına dikkat çekmeyi ve sorunların çözümü için seferber olmayı gerektirir. Bu durum çeşitli ülkelerden farklı ekonomik güçteki çevrecileri bir araya getiren en önemli faktördür (Fisher, 2004: 176).

1.1. Genel Olarak Halkın Çevresel Kararlara Katılımı

Çevresel kararlarda halkın görüşlerine yer verilmesi ve kararlara katılma 1972 yılına kadar gitse de özellikle 1980'li yıllardan sonra birçok anlaşmada yer almıştır. Bilgi alışverişi ve danışma konuları açık bir şekilde Rio Bildirgesi'nde (m. 10) yer almıştır (Sands, 2003: 827). Bu konudaki en önemli adım Aarhus olmuştur. Karar süreçlerine katılma, bilgi-belge edinme ve yargısal başvuru hususlarında yeni anlayışlar getiren bu metin üzerinde çevreci birey ve STK'ların oluşturduğu kamuoyu baskısı önemli rol oynamıştır (Turgut, 2009: 149-150).

Uluslararası toplumun katılım ve başvuru yollarının yeterli ve etkin bir biçimde kullanılması konusunda bazı çevreci oluşumlar dışında istenilen seviyenin altında kaldığı

söylenabilir. Başvuru yollarının daha aktif, kullanılabilir ve katılımcı bir şekilde kullanılması benzer eksikliklerin giderilmesini sağlar. Böylece bu kanallar daha verimli kullanılabilir. Bunun için sivil toplumun dinamiklerinin iyi anlaşılması gerekir (Fisher, 2004: 176-177).

Yaşanan çevreyi daha yaşanabilir kılma isteği, toplumda, çevre koruma reflekslerini geliştirmiştir. Bu, çevreyi bozan, onarmaya çalışan ve daha iyi bir çevre umudu taşıyan kaynağın aynı olmasından kaynaklanır. Çevreye verilen zararlardan herkesin sorumlu olması ve etkilenmesi, çevre menfaatinin ortak olması, alınacak tedbirlerin ortak hareket etmeyi gerektirmesi ve uygulamada istenilen başarının yakalanabilmesi katılımındaki başarıya bağlıdır. Katılım en geniş anlamıyla sürecin başından sonuna ve sonrasında denetlenmesine kadar tüm aşamalarda halkın yer almasıdır. Bu süreç; plan, politika, karar ve uygulamayı kapsar. Ancak uygulamanın denetlenmesi ikincil bir öneme sahip olup asıl önemli olan planlama ve karar aşamasıdır (Turgut, 2009: 153).

1.2. Uygulamada Halkın Çevresel Kararlara Katılımı

Katılım, çevreyi ilgilendiren kararlar üzerinde söz sahibi olunabilmesi yani çevre hakkının gerçekleştirilmesinde tek başına yetersiz kalacağı için haber alma/bilgi edinme ve başvuru hakları katılım hakkını tamamlayacaktır. Bu bakımdan ilk aşama halkın haberdar edilmesidir. Zira hem katılımın sağlanması hem de çeşitli sebeplerle başvuru yapılması bu aşamadan sonra anlam ifade edecektir (Kaboğlu, 1996: 93). Katılım, kararların alınması ve uygulanması sürecine katılma şeklinde ikiye ayrılabilir. Plan, program, politika ve icra öncesi bütün aşamalar karar alım sürecini oluşturur. Uygulama aşaması ise kararların yerine getirilmesinde aktif olarak bulunma yani icranın içinde yer alma, idarenin vermiş olduğu kararları şikâyet için bağımsız ve tarafsız bir otoriteye başvurma ve idari süreçlerden sonuç alınamadığında yargıya başvurma şeklinde kademelendirilebilir (Turgut, 2009: 160-162).

Halkın çevresel kararlar üzerindeki etkisi birinci olarak çevre için zararlı olacağı düşünülen kararlara karşı tepki gösterme (gösteri, yürüyüş, protesto vs.) olup en zayıf olanıdır. İkincisi komisyon, kurul ve toplantı gibi çevresel konuların görüşüldüğü esnek katılım biçimi olan birlikte hazırlık çalışması yapılması aşamasıdır. Yönetimlerce en çok uygulanan katılma biçimi olan danışma, sürekli komisyonlara katılma, çeşitli kamuoyu yoklamaları ve ÇED süreci çerçevesinde işlevsel olmasının yanında çok önemli sonuçlar vermektedir. Kararlara katılma, genel nitelikli metinlerin hazırlanması ve plan, program ve diğer mevzuat yapma faaliyetlerine katılma şeklinde olmaktadır. Yönetimler, açıklık ve şeffaflık ilkelerine uygun olarak çevreyi ilgilendiren düzenlemelerde halkı haberdar ederek ve karar sürecinde halka söz hakkı tanıyarak alınacak kararların meşruiyet zeminini genişletebilmektedirler. Son olarak çevre yönetimine katılım, halkın çeşitli dernek ve vakıf kanalıyla çevre yönetimini doğrudan üstlenmesidir. Halkın çevresel kamu hizmetlerinde ayrıcalıklı konuma sahip vakıf ve dernekler kanalıyla çevresel faaliyetlerde bulunabilmeleri söz konusu olabilmektedir (Kaboğlu, 1996: 106-111).

Katılım, sağlığı, geleceği, ekolojik dengeyi ve çevre ile uyumlu bir yaşam sürmeyi etkileyen kararlarda halkın yer alması ile anlam kazanır ve çevresel kararlarda söz sahibi olunması ve çevre hakkının gerçekleştirilmesi bakımından özel öneme sahiptir (Özdek, 1993: 178).

WWF-Türkiye, Arnavutluk, Bosna-Hersek, Karadağ, Hırvatistan ve Sırbistan'daki ortakları ile birlikte, Aarhus Sözleşmesi'nin üç temel ayağı olan bilgiye erişim, halkın katılımı ve adalete erişim ilkeleri çerçevesinde ve CO-SEED Projesi kapsamında hazırlanan "en iyi uygulama örnekleri" de katılımın önemine binaen aşağıda verilmiştir (CO-SEED, 9). Bu uygulamalara bakıldığında;

- Estonya'da yasal olarak çevresel etki değerlendirmeleri öncesinde çevreci STK'ların resmen bilgilendirilmesi yükümlülüğü vardır (CO-SEED, 12). Böylece bilgilendirmeye vurgu yapılmaktadır.
- Ulusal Balıkçılık Stratejik Planı ve Macaristan Balıkçılık Operasyonel Programı stratejik çevresel değerlendirmesi kapsamında proje dokümanlarında yapılan tüm güncellemelerin şeffaflıkla ve zamanında bildirilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır (CO-SEED, 13).
- Devlet Yolu 2'ye Kaitoke'dan Te Marua'ya uzanan yeni bir bölüm yapmayı planlayan Yeni Zelanda karayolu yetkili makamı, çeşitli bilendirme yol ve yöntemleri kullanarak bilgiye şeffaf bir şekilde erişim sağlamayı amaçlamıştır (CO-SEED, 14).
- Önemli endemik biyolojik çeşitliliğe sahip alanlardan biri olan Namib Çölü'ndeki Sperrgebiet ile ilgili olarak uzun vadede çevre ile uyumlu ve istenilen hedeflere ulaşmayı sağlamak için tüm paydaşların olabildiğince sürece erken dahil edilmesi gerektiğine değinilmiştir (CO-SEED, 15).
- Kuzey Avrupa başkentlerini Rusya ve Orta Avrupa'ya bağlayan TEN-T ulaşım ağının önemli bir parçası olan ve Finlandiya'nın en önemli yollarından birisi olan Karayolu 1 yapımı sürecinde hem projenin geliştirilmesine hem de çevrenin korumasına katkı sağlaması açısından halkın görüşlerinin dikkate alınmasının önemine dikkat çekilmiştir (CO-SEED, 18).
- Danimarka'daki Billund Havaalanı'nın kapasitesinin genişletilmesi amacıyla yapılan çalışma çerçevesinde halkın karar alma süreçlerine katılmasının ekonomik tasarrufların sağlanmasının yanında sosyal ve çevresel anlamda iyileşmeleri de mümkün kılacağı belirtilmiştir (CO-SEED, 19).
- İsveç'te, yerel toplulukların dâhil edilmesinin, Mälaren Gölü'nde Natura 2000 alanı belirlenmesine yönelik projenin sahiplenme ve sürekli destek verme açısından katkı sağlayacağı öngörülmüştür (CO-SEED, 20).
- Bilgi paylaşımının ve istişare yoluyla yerel toplulukların sürece dahil edilmesinin çevresel koşullar açısından tatmin edici önlem almayı mümkün gören anlayışın bir göstergesi olarak Brezilya'nın Espirito eyaletindeki su projesi örnek gösterilebilir (CO-SEED, 22).
- Ekvator'da, Aşağı Guayas Nehri Taşkın Kontrol Projesi çerçevesinde STK'ların sürece erken ve şeffaf olarak dâhil edilmesinin daha sonra uygulanması düşünülen projeler için anlamlı katılımı kolaylaştıracağı belirtilmiştir (CO-SEED, 23).
- İki yönlü bilgi alışverişi yoluyla daha kapsamlı bir uzlaşmanın sağlanacağına vurgu yapılan Slovenya'nın kırsal kalkınma programı da katılım açısından örnektir (CO-SEED, 25).

- Hollanda'nın Ren Nehri taşkınlarından korunması için gerekli önlemleri almasına yönelik olarak 'Nehirlere Yer Açma' planıyla toplantı, bilgi alışverişi ve diyalog gibi birçok anlamda halkın etkin katılımına vurgu yapılmıştır (CO-SEED, 26).
- Türkiye'de, Eymir Gölü yakınında otel inşaatı çalışması kapsamında halkın geniş kapsamlı katılımının oldukça verimli olduğu ve yerel toplulukların karar alma sürecine yapıcı katılımını teşvik ettiği böylece bu da alanın korunmasına yardımcı olduğu belirtilmiştir (CO-SEED, 27).
- Halkın etkin katılımının sürdürülebilirliği sağlayabileceği ve dengeli çözüm önerilerine imkan verebileceği ile ilgili olarak Karadağ'daki Enerji Nakil Hattı ve Denizaltı İletim Kablosu için Detaylı Bölge Planı örnek verilebilir (CO-SEED, 28).
- Arnavutluk'ta, Tiran Belediyesi tarafından Yerel Planının Geliştirilmesi çalışmasının, daha geniş katılımlı paydaş grubu ile kabul edilmesi ve desteklenmesi şeffaf ve kapsamlı karar alma süreci açısından olumlu görülmüştür (CO-SEED, 29).
- Sri Lanka'da Amerikalı bir şirketin, Anuradhapura bölgesinde bir fosfat kaya deposunun kullanımına ilişkin olarak ortaya koyduğu ekonomik imtiyazların her zaman yerel toplumun refahından daha önemli olmadığı görüşü gerçekten de oldukça önemli bir gösterge olmuştur. Dolayısıyla bölgede yaşayanların mineral yatırım anlaşmasına karşı olması doğru bir çıkarım olacaktır (CO-SEED, 32).
- Filipinler'de aşırı derecede kereste kesimine karşı bir grup çocuğun, hem kendileri için hem de gelecek kuşaklar için dengeli ve sağlıklı bir ekolojik yaşam hakkına sahip olduğu Oposa davasında da ifade edilmiştir (CO-SEED, 33).
- Belçika'da, yerel halkın, yaşadığı çevre ile ilgili yapılacak kalkınma planları hakkında söz sahibi olmasının önemi ortaya konulmuş ve çevreci STK'ların plansız kalkınmaya karşı çıktıkları görülmüştür (CO-SEED, 35).
- Moldova'da Bir sivil toplum kuruluşu olan Eco-TIRAS (Nehir Koruyucuları Uluslararası Çevre Birliği) tarafından kamu makamlarından talep edilen bilginin menfaat ilişkisi açısından sorgulanarak reddedilmesine karşın Temyiz Mahkemesi kanalıyla bu bilgiyi elde edebildi. Burada vurgulanması gereken konu bilgiye erişimi talep eden kişi ya da kurumun, bu bilgiyi neden talep ettiğini gerekçelendirmek zorunda tutulmamış olmasıdır (CO-SEED, 36).
- İtalya'da, Çevre Bakanlığı'na dava açan Çevrenin ve Tüketicilerin Korunması Derneği (Codacons), böylece çevreci kuruluşların, çevresel karar alma süreçlerine katılmada doğrudan çıkarlarının olduğunu tescil ettirmiştir (CO-SEED, 37).
- Mevzuatın suiistimal edilmesi karşısında özellikle proje konusunda yapılan önemli değişikliklerin yeniden değerlendirmeyi ve yeni karar alma süreçlerini gerektirdiği Bosna-Hersek örneğinde ortaya konulmuştur. Buna göre şirketin kurulu kapasitesi 0,22 MW olan hidroelektrik santrali inşa ruhsatı verilmiş daha sonra bu kapasite 22 kat artırılarak 4,8 MW çıkarılmıştır. Süreçte, çevresel etki ile bir değerlendirme yapılmamıştır. Açılan davada izinler iptal edilmiş ve sahadaki sürecin yeniden düzenlenmesi kararlaştırılmıştır (CO-SEED, 38).
- Sırbistan'da Enerji, Kalkınma ve Çevre Bakanlığı tarafından Lim Nehri'ndeki 48 MW Brodarevo I ve II hidroelektrik santralleri ile ilgili lisans verilmiştir. Onay sonrası kapasite önce 58.4 MW'a ve sonra 59.1 MW'a yükseltilmiştir. Ancak süreç,

ÇED, Bilgiye erişim ve halkın katılım olanakları açısından sorunlu olmuştur. Dolayısıyla bilgiye erişim ve yerel halkın anlamlı ve şeffaf katılımı konusunda yaşanan bu sorunlu süreç mahkemeye taşınmıştır. Mahkeme, bu iddiaları ve sürecin yeniden başlatmasını taleplerini kabul ederek inşa izinlerinin genişletilmesi kararını iptal etmiştir (CO-SEED, 40-41).

2. Çevresel Demokrasi Anlayışı

Demokrasinin temel ilkelerinden yararlanarak çevre sorunlarına çözüm bulma arayışı bir pragmatizm oluşturmuştur. Çevresel kararların çoğulcu bir yaklaşımla toplumsal taleplere uygun ve işbirliği çerçevesinde alınması esastır (Güneş ve Coşkun, 2004: 50). Katılım ve demokrasi iç içe olup işlevsel bir demokrasi halkın katılımı ile sağlanır. Dolayısıyla katılım imkânlarının bulunmadığı yerde demokrasi, demokrasinin olmadığı yerde ise istenilen düzeyde katılım olmaz. Demokratikleşme süreci katılım, ekonomi ve çevre değerleri çerçevesinde gelişmelidir. Klasik demokrasilerde sadece oy hakkı ile sınırlı katılım, ekonomik bakımdan güçlü azınlığın karar süreçlerini kontrol ettiği ve eşitsizliğe dayanan ekonomik sistem ve çevresel duyarlılığı bulunmayan demokratik işleyiş çevresel demokrasi anlayışı bakımından bir anlam ifade etmeyecektir (Turgut, 2009: 150-152). Bunun için etik kuralların ve ahlak anlayışlarının insanlara yüklediği birtakım ödevlerle bu süreç desteklemelidir. Zira çevresel duyarlılık açısından aşılması oldukça zor bir engel olan demokrasi ile ekonomik kalkınmanın birbirinden bağımsız düşünülememesidir. Ancak Sürdürülebilir Kalkınma, çevresel demokrasinin gelişmesi bakımından katkılar sağlayacaktır. Brundtland Raporunda yerel demokrasinin güçlendirilmesinin teşvik edilmesi gerektiğinin belirtilmesi bunu desteklemektedir (Hoyer, 1997: 1196).

Çevreciler ve Yeşiller genellikle demokrasinin ‘kesin iyi’ olduğunu düşünürler. Buna göre daha fazla ve daha iyi demokrasi daha fazla ve daha iyi çevre politikaları ve hukuku ile özdeştir. Demokratikleşme sürecinde boyutları görülen çevre sorunlarına karşı gelişen ve demokratik gelişim süreçlerine katkı sağlayan çevreci hareketler, çevresel demokrasi anlayışının ortaya çıkarmasında ve ilerlemesinde ışık olmuştur (Wilkinson, 2002: 263). Çevre sorunlarının çözümünde demokratik süreç ve kurumların oluşturulması ile katılımcı demokratik değerlerin özümsemesi sihirli bir değnek olmasa da en önemli çözüm adresidir (Geray, 1997: 328-332).

Çevre koruma bağlamında demokrasinin desteklenmesi için halka sadece oy hakkı tanınması bile tanınmamasından daha iyi ve doğru bir konumu gösterir. Çünkü insanlar yanılabilir ya da yanlış yapabilir. Demokrasi bu yanlışların düzeltilmesi, devlet ve hükümet politikalarının tekrar değerlendirilebilmesi için bir fırsatlar sunar. Dolayısıyla halkın çevresel kararlara katılarak söz sahibi olması çevre oydaşmasını sağlar. Bu oydaşma iktidarı, gücü ya da karar mekanizmalarını elinde tutanların bunu kötüye kullanmalarını önleyerek bireylerin hak ve özgürlüklerinin (çevre hakkı) korunmasını sağlar. Demokrasinin bir diğer önemli özelliği rotasyondur. Toplumsal desteği kaybolan iktidar sahiplerinin değiştirilmesini sağlar (Wilkinson, 2002: 263).

Ancak demokrasi, ekonomik kazanç getirirken çevre için olumsuz sonuçlara sebep olan kararların alınmasında iktidara çıkış yolu sağlar. Dolayısıyla çevre sorunlarının çözümünde demokrasinin her derde deva olarak algılanması doğru değildir. Yerelden

küresele kişiden topluma çalışma hayatı ve toplumsal yaşamda çevre korumayı öncelik kabul eden bir anlayış gerekir. Çevre bilinci mevcut standartlardan yüksek olan halk, çevresel demokrasi bağlamında, çevre ile ilgili süreçlere katılmada daha arzulu olur (Wilkinson, 2002: 264). Dolayısıyla çevre bilgisi ve bilinci yüksek birey ve toplumun çevresel kararlarda söz sahibi olma isteği ve baskısı karar alıcıların çevreye zarar vermesi muhtemel karar almalarının önüne geçebilir. Bu durum aynı zamanda yöneticilerin riski dağıtması bakımından da yarar sağlar ve böylece insanoğlu çevresel demokrasi içinde çevreye saygılı politikalar geliştirebilir.

3. Çevresel Kararlara Katılmaya İlişkin Düzenlemeler

Halkın yönetim birimlerinden önce harekete geçerek onları etkileme gayretleri, farklı görüşler üzerinden öncelikleri belirleme çabaları ve sorunların çözümünde mücadele ile plan ve programları etkileme, değiştirme ve yeniden değerlendirme çalışmaları katılımın anlam ve önemini ifade eder. Bu anlam ve önem yönetim birimlerinin karar, plan, program ve projelerine meşruiyet kazandırırken aynı zamanda bunlara güç de katabilmektedir. Geniş konsensüs çatışan çıkarların azaltılmasına ve farklılıkların ortadan kaldırılmasına yardım ederken kararların elit bir grup (çevrokrat) tarafından alınma riskini önleyebilir (Kaboğlu, 1996: 112).

Karar süreçlerinde halkın yer alması hususunda en önemli adım olan Aarhus, o döneme kadar ortaya çıkan belge ve oluşumlardan etkilenirken çevresel kararlara katılma konusuna getirdiği anlayışla küresel düzeyde bir atılım olarak kabul edilmiş ve tüm sistemleri etkilemiştir (McGillivray ve Holder, 2008: 12). Halkın doğrudan karar mekanizmaları içinde yer alması karar alıcıları çevre kararlarında daha hassas davranmaya itmiştir. Çünkü Sürdürülebilir Kalkınma ve çevresel sürdürülebilirliğin başarılı olmasının ön koşulu karar süreçlerinde geniş halk katılımıdır (Sands, 2003: 859). Bu katılım, Aarhus Sözleşmesi'ne göre spesifik faaliyetler, planlar ve programlar, politikalar, uygulamaya dönük yönetmelikler ve genel olarak uygulanabilir kurallar olmak üzere dört aşamalı prosedürler şeklindedir (Fitzmaurice, 2009: 173-174).

Halkın karar süreçlerinde yer almasının desteklenmesi sosyal öğrenme süreçlerini de geliştirecektir. Bu öğrenme halkın çevre hassasiyetinin pekişmesine ve katılımın daha yoğun ve katkı sağlayıcı bir biçimde artmasına zemin hazırlayacaktır (Marsden, 2008: viii). Böylece çeşitli kanallarla karar süreçlerinde yer alan halk sayesinde karar alıcıların çevresel risk değerlendirme olanağı artacak ve alınacak kararların çevre ve sağlık açısından oluşturacağı çevresel risklerin dengelenmesi sağlanacaktır (Peel, 2009: 24).

Katılım genellikle usul ve prosedürler çerçevesinde yürütülür ve çeşitli risklerin görülmesini ve minimize edilmesini sağlar. Ancak istenilen seviyede katılım için bazı şartları vardır. Öncelikle mevzuatla ilgili altyapının oluşturulması gerekir. Mevzuat oluşturma süreçlerinde katılım sağlanmalı ve kolektif eylem ve toplumsal birliktelik sorunlarının çözümüne imkân verecek biçimde olmalıdır (Percival, 1998: 9). Ancak mevzuatın iyi düzenlenmiş olması yeterli olmayıp halkın katılımdan gerçek anlamda bir fayda görmesi ya da beklemesi, organize olma ve kurumsallaşma kapasitesinin yüksek olması ve katılımı yürütecek politik ve kurumsal iradenin yeterli olması gerekir (Güneş ve Coşkun, 2004: 104). Bununla birlikte uluslararası işbirliğine ve ortak paydada uyum ve

katılıma dayanan bir anlayış benimsenmelidir. Çünkü çevre için insanlığın genel sorumluluğunu bunu gerektirir (Barrett, 1999: 139-140).

3.1. Uluslararası Düzeyde Düzenlemeler

Uluslararası toplumsal değerleri ve çeşitliliği ortaya koyan, uluslararası hukuka daha kapsayıcı bir çoğulculuk yaklaşımı kazandıran ve uluslararası hukukun sürekli gelişen yapısının önemli bir parçasını oluşturan halkın karar süreçlerinde yer alması, bir ihtiyaç olarak görüldüğü için uluslararası hukukta yaygın bir biçimde kullanılır (Puvimanasinghe, 2007: 7-8). Bu konuda uluslararası düzeyde birçok anlaşma, sözleşme, direktif gibi belgeler ve örgütsel oluşumlar mevcuttur. Bunlardan bazıları şunlardır: 1972 Stockholm Bildirisi, 1975 Helsinki Bildirisi, 1980 Dünya Koruma Stratejisi, 1982 Dünya Doğa Şartı, AB Direktifleri (85/337/EC, 90/313/EEC), 1987 Brundtland Raporu, 1987 UNEP ÇED İlke ve Hedefleri, 1990 Bergen Konferansı, 1990 EEA'nın kurulması, 1991 Sınırlarötesi Bağlamda ÇED Sözleşmesi (*ESPOO-Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context*), 1991 UNECE ÇED Raporu, 1992 Rio Bildirgesi.

Bu gelişmeler halkın kararlara katılımı konusunda temel belge olarak kabul edilen Aarhus Sözleşmesi'nin kabul edilmesi üzerinde önemli etkiler bırakmıştır (Keleş ve Ertan, 2002: 133; Marsden, 2008: 81). Daha sonra uluslararası düzeyde kabul edilen İklim Değişikliği Sözleşmesine Dair Kyoto Protokolü (1997), Johannesburg Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi (2002), Rio+20 BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı (2012) ve Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi kapsamında Paris İklim Anlaşması (2015) da temel metinler olarak sayılabilir. Mesela Bergen Konferansı yöre halkına danışma zorunluluğu ve halk istemediğinde yatırımın yapılmaması ilkesini getirmiştir (Hoyer, 1997: 1196-1197). Anayasa Mahkemesi bir kararında¹⁷ bu konferansta kabul edilen ilkelere atıf yaparak halkın tercihlerinin dikkate alınmasının ve katılımın önemini ortaya koymuştur.

3.2. Ulusal Düzeyde Düzenlemeler

Türkiye'de çevre konusunda anayasal düzenleme "*Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir*" şeklindedir (m. 56). Buna göre hem devlete hem de kişilere bir takım hak ve ödevler verilmiştir. Çevreye ilişkin yasal çerçeveyi çizen Çevre Kanunu'nda (m. 3/e), 2006 yılında yapılan değişikliklerle birlikte katılım ilk kez çevre mevzuatına girmiştir. Bu düzenleme çevre hukuku bakımından ilk hüküm özelliği taşımaktadır. Bir diğer hüküm ekosistemlerin ve biyolojik çeşitliliğin korunması ile ilgili hususlarda STK'ların da görüşlerinin alınmasıdır (m. 9/a). Ayrıca Bilgi Edinme Hakkı Kanunu, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun 17. m.'si (değişik: 14.7.2004-5226/8 m.), Belediye Kanunu'nda öngörülen Kent Konseyi (m. 76) ve Belediye hizmetlerine gönüllü katılım (m. 77) ve ÇED Yönetmeliği (m. 4/n, 9. ve 14.) katılımı ilgili önemli adımlardır. Ancak Türkiye'nin Aarhus'a imza atmaması ve AB'nin katılımı ilgili yönergesini iç hukuka aktarmaması bir eksikliktir. Zira ÇED başta olmak üzere çeşitli yönetmeliklerde katılımı ilgili hükümler sınırlıdır. Karar alım sürecine katılım çevre politikalarının oluşumuna katılım şeklinde ifade edilmiştir. İfade tanımlanmadığı için idarenin takdir yetkisinin geniş olduğu bundan dolayı uygulamada ve işlevsellikte

¹⁷ E. 2006/99, K. 2009/9, K.T. 15.01.2009, <https://normkar.arlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/2009/9?KararNo=2009%2F9>, Erişim: 19.03.2021.

birtakım olumsuzluklar olduğu söylenebilir (Turgut, 2009: 169-172). Zaten ÇED sürecinin son aşamaları olan karar ve gözetim ve denetim aşamalarında halkın katılımı yaygın bir uygulama değildir (Turgut, 2009: 227-228).

Sonuç olarak çevresel kararlardan bütün vatandaşlar hatta çevre sorunlarının birçoğunun sınır aşan özellikler göstermesi nedeniyle tüm insanlar ve diğer canlılar da etkilenebilir. Dolayısıyla çevrenin kirletilmesinde herkesin payı olduğu gibi korunmasında da herkesin hak ve ödevleri vardır. Daha iyi bir çevrede yaşama hakkı tüm herkes için geçerlidir. Genel bir menfaati ifade eden çevresel kararlarda ve bu kararların uygulanmasında halkın yer alması esastır. Ayrıca çevre sorunlarının çok yönlü ve karmaşık bir yapıda olması herkesin görüşlerinin alınmasını gerektirir. Böylece konu hakkında, farklı yönler gözetilerek, daha tutarlı, isabetli ve objektif kararların alınması sağlanacaktır (Turgut, 2009: 153). Ancak tek merkez yerine farklı bakış açıları ya da halkın yoğun katılımı özellikle karar süreçlerinde halkın yer alması uygulamalarda verimlilik açısından birtakım sakıncalar doğurabilecektir.

4. Başvuru Yolları

Geleneksel ve kapalı sistemlerde bilgi ve belgelere erişim çok kısıtlı olduğu için bilgi edinme ve diğer başvuru haklarının kullanılması, aşılması çok zor engellerle doludur. Bu nedenle geleneksel ve kapalı sistemlerin çeşitli nedenlerle gizlilik esasına dayanması başvuru yollarının genellikle kapalı kalmasına sebep olmuştur (Eken, 2005: 7-15).

Günümüzde bilgi, iletişim, teknoloji, internet vs. yönetimlerin toplumsal konularda şeffaf olmayan bir şekilde karar alma imkânını ortadan kaldırmıştır. Kapalı sistemler ömrünü tamamlamış ve yönetimde gizlilikten şeffaflığa doğru geçiş süreçleri yaşanmıştır. Halkın çeşitli kanalları kullanarak her konudaki istek ve şikâyetlerini sözlü ya da yazılı olarak ilgili makamlara iletebilme hakları tüm dünyada kabul görmüştür.

4.1. Bilgi Edinme Hakkı

Yönetimin bilgi ve hesap verme ödevi, yönetimde açıklık ve şeffaflığın ilk adımıdır. Gerekçe belirtme zorunluluğu ise yönetimlerin keyfi uygulamalarının önüne geçilmesinin temelini oluşturur. Bilgi edinme hakkı, tüm toplumsal aktörler tarafından kullanılabilirdiği için en önemli, etkili ve yaygın başvuru aracı olarak kabul edilebilir (Eken, 2005: 36-41).

İnsanların bilgi sahibi olmadıkları konularda yanlış yönlendirilme riski vardır. Hatta eksik ya da yanlış bilgilendirilme sonucu istenmeyen sonuçların ortaya çıkması ihtimal dâhilindedir. Dolayısıyla öncelikle halkın bilgi edinme hakkını kullanarak bilgi ve belgelere erişebilmesi gerekir. Daha sonra bu bilgi ve belgelere dayanarak toplum, aile, birey, sosyal düzen, çevre ya da bir başka değere zarar verdiği/vereceği düşünülen uygulamalarla ilgili başvuru yapılabilme olanakları sonuna kadar kullanılabilmelidir.

4.2. Aarhus Sözleşmesi ve Başvuru Hakkı

Başvuru hakları ile ilgili olarak imzalanan Aarhus Sözleşmesi¹⁸ en önemli uluslararası metin olarak kabul edilmektedir. Sözleşme çevre ile ilgili konularda bilgi edinme hakkı (m. 4 ve 5), kararlara katılma hakkı (m. 6, 7 ve 8) ve yargısal başvuru hakkı (m. 9) olmak üzere üç temel üzerine inşa edilmiştir (Inglis, 2008: 462; Marsden, 2008: 80-82; Ryall, 2008: 195-196; Sands, 2003: 858). Sözleşme katılım konusunda geniş anlamda halk yerine etkilenen ya da etkilenme olasılığı bulunan halk için ‘ilgili halk’ kavramına yer vermiştir. Bu durum katılıma getirilen önemli sınırlama olarak görülebilir (Turgut, 2009: 165). Menfaatin bulunması ya da ‘ilgili’ olma zorunluluğunun getirilmediği çevresel bilgilere ulaşabilme konusunda ise geniş anlamda bilgi edinme ve bilgilere erişim olanakları sağlandığı söylenebilir (m. 4) (Kramer, 2002: 144).

4.3. Türkiye’de Başvuru Hakkına İlişkin Hukuksal Düzenlemeler

Türkiye’de, Aarhus Sözleşmesi onaylanmamış olsa da sözleşmenin düzenlediği üç temel hak konusunda Anayasa, kanun ve yönetmelik düzeyinde düzenlemeler bulunmaktadır (Zanbak, 2003: 4). Halka bilgi edinme ve bilgilere erişim hakkı gibi başvuru olanakları ile ilgili olarak Anayasal düzeyde dilekçe hakkı (m. 74) tanınmıştır. Buna dayanarak 1984 yılında 3071 sayılı Dilekçe Hakkının Kullanılmasına Dair Kanun çıkarılmıştır. Yönetimde açıklık ve şeffaflık alanında ve bilgi edinme konusunda 2003 yılında çıkarılan 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu bilgilere erişim hususunda temel kanun olmuştur. 2872 sayılı Çevre Kanunu ise çevresel bilgi edinme ve başvuru hakkını (m. 30) ‘zarar gören veya haberdar olan herkes’ ifadeleri ile geniş bir biçimde düzenlemiştir. Maddenin ikinci paragrafında 4982 Sayılı Kanun’a atıf yapılarak bu kapsamda herkesin çevreye ilişkin bilgilere ulaşabileceği belirtilmiş; ancak üreme alanları, nadir türler gibi çevresel değerler bundan istisna edilmiştir. Konu ayrıca ÇED Yönetmeliği’nde de düzenlenmiştir.

Karar süreçlerine katılma hakkı, Çevre Kanunu’nda “Çevre politikalarının oluşmasında katılım hakkı esastır” şeklinde düzenlenmiştir (m. 3/e). Uygulama esasları ile ilgili olarak ÇED Yönetmeliği çıkarılmıştır. Yargısal başvuru hakkı (Anayasa m. 125) konularında ise halka çeşitli olanaklar sağlanır. Anayasa’nın 125. m.’sinin uygulanması amacıyla 1982 yılında çıkarılan 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu’nun (İYUK) 10. m.’si ile “İlgililer, haklarında idari davaya konu olabilecek bir işlem veya eylemin yapılması için idari makamlara başvurabilirler” hükmü getirilmiştir.

Sonuçta bireyler çevre hakkında bilgilendirilme, yeterli olmadığında dilekçe ya da başka kanallarla istenen bilgilere ulaşabilme ve son adımda istenilen sonuç alınamadığında yargısal başvuru hakkı kullanma çevre korumada oldukça işlevsel bir sistemdir. Herkes yaşadığı çevre ile ilgili konularda söz sahibi olmayı, fikir belirtmeyi ve verilecek kararda pay sahibi olmayı ister. Dolayısıyla çevresel kararlarda toplumsal

¹⁸ Demokrasi, yaygın eğitim ve medya sayesinde daha fazla bilgi talebi ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede halkın karar süreçlerine katılımının getirdiği itici güç ve motivasyon çevre ile ilgili oluşumlara katkılar sağlamıştır. Uluslararası alanda yaşanan gelişmelerin etkisiyle birlikte UNECE tarafından 1991 Dobris’te başlatılan süreç 1993 Lucerne ve 1995 Sofya ile sürdürülmüştür. STK’ların katkılarının dâhil edildiği Danimarka’nın Aarhus Kentinde yapılan dördüncü konferansta sunulan sonuç metni, 36 ülke ve AB tarafından 25.06.1998 tarihinde imzalanmış ve 30.10.2001 tarihinde ise yürürlüğe girmiştir. Türkiye’nin taraf olmadığı Aarhus’un, 16.10.2017 tarihi itibarıyla 47 üyesi vardır. UNECE, <http://live.unece.org/env/pp/ratification.html>, Erişim: 19.03.2021.

konsensüsün sağlanması katılım, risk dağıtımı ve daha isabetli kararlar açısından bir zorunluluk olarak ortaya çıkar.

Sonuç

İnsanoğlunun çevre üzerinde yoğun baskı ve hakimiyet kurduğu süreçle birlikte çevrenin kirletildiği görülmüştür. Dolayısıyla tarihin her döneminde çevre sorunları bir tehdit ve tehlike olarak ortaya çıkmıştır. Bunun bir sonucu olarak çevre koruma dürtü ve düşüncesi her zaman var olmuştur. Ekonomik gelişmelerin etkisi ve özellikle sanayi devrimi ile sorunlar içinden çıkılmaz bir duruma gelmeye başlamıştır. Çevre ile uyumlu yaşamaya mecbur kalan insanoğlu ancak İkinci Dünya Savaşı sonrası koruma politikaları geliştirme ihtiyacı hissetmiş ve 1970'li yıllara kadar ciddi adımlar atmamıştır. Çevre sorunlarının etkilerinin yerel düzeyde ve sınırlı kalması, bu sorunların görünür olmasını ve gündemi meşgul etmesini engellemiştir. Ne zaman ki kritik seviyeler aşılmış ve bütün insanlık bundan etkilenir olmuş, işte o zaman doğal çevrenin ve değerlerin farkına varılmıştır. Böylece çevrenin korunması gerektiği düşüncesi yaygınlaşmış ve çevre bilinci olan bireyler ortaya çıkmıştır. Çevre sorunlarının çevre bilincinin oluşması ve çevre değerlerinin güvenceye alınması fikrini desteklemesi söz konusu olmuştur.

Çevrenin korunması düşüncesi ve çevrecilik bilgi ve bilinç temelinde şekillenir. Bu eksikliğin çevre koruma anlayışının gelişmesine ve yerleşmesine engel teşkil ettiği açıktır. Bilgili, eğitilmiş ve bilinçli birey ve toplumlar çevreye karşı daha duyarlı olacaklardır. Dolayısıyla bilgili ve bilinçli toplumun çeşitli başvuru yollarını kullanarak çevrenin korunmasına katkı sağlaması, daha katılımcı ve aktif olması ve karar süreçlerinde yer alması demokratik sistemlerin bir gereği olduğu için çevresel demokrasi anlayışı daha isabetli karar alma şansını yükseltecektir.

Çevre ile ilgili karar mekanizmalarında yer alınması hem isabetli kararlar alınabilmesini hem de alınan kararların benimsenmesini sağlamıştır. Bu çerçevede katılım her konuda olduğu gibi çevre konusunda da oldukça önemli bir etkiye sahiptir. Bu durum çevresel demokrasi anlayışı ile de uyumludur. Çünkü etkin katılım, karar süreçleri üzerinde yönlendirici etkisini ve kararların hangi yönde alınması gerektiğini göstermiştir. CO-SEED Projesi kapsamında hazırlanan ve iyi uygulama örnekleri olarak sunulan çalışmalar da bunu desteklemektedir.

Geleceğe ilişkin yapılan her plan, uygulama ve yatırımın temelinde ekolojik dengenin korunması olmalıdır. Çevresel ve toplumsal adalet, ekonomik kaygılardan daha çok çevresel ve toplumsal kaygılara dayandırılmalıdır. Zira gelecek kuşakların çözümsüz sorunlarla başbaşa kalmaması ve yaşamın devamı için bu dengenin korunması gerekir. Geçmişten günümüze sürekli olarak kirletilen çevrenin insanlığın ve diğer canlı varlıkların ortak mirası olduğu bilinmelidir. Bu anlamda çevrenin korunması düşüncesi yalnızca insanlara değil, canlı ve cansız bütün varlıklara karşı her zaman ve her yerde alınması gereken bir sorumluluğu ifade etmektedir. Bu bağlamda demokratik değerlerle uyumlu olduğu için bir hak olarak katılımın etkin bir şekilde uygulanması da mümkün olacaktır. Bu bağlamda karar süreçlerine katılımın ve başvuru yollarının etkin bir şekilde kullanımının önemi anlaşılabacaktır.

Sonuç olarak çevresel bilgiye erişim, karar süreçlerine katılım ve yargısal başvuru ve adalete erişim haklarının mevzuatlarda yer alması tek başına yeterli olmayacaktır. Halka bu hakları etkin bir şekilde kullanabilme imkanının sunulması ve yolların gösterilmesi gerekir. Nihayet insanların bunu etkin, etkili ve doğru bir şekilde kullanması elzemdir.

KAYNAKÇA

- Anayasa Mahkemesi, <https://no rmkararlarb ilgiban k.a nayasa.gov.tr/ND/2009/9?Kar arNo=2009%2F 9>, Erişim: 19.03.2021.
- Barrett, Scott, (1999), "International Cooperation and The International Commons", Duke Environmental Law and Policy Forum, Vol. 10/131, s. 131-145.
- CO-SEED, Halkın Katılımı Çevresel Karar Alma Süreçlerini Nasıl Etkiler: Dünyadan İyi Örnekler, <http://co-seed.eu/assets/files/fvmVYcGTq6-halkin-katilimi-cevresel-karar-alma-sureclerini-nasil-etkiler-dunyadan-iyi-orneklerpdf.pdf>, (Erişim tarihi: 19.03.2021).
- Eken, Musa, (2005), Yönetimde Şeffaflık, Sakarya Kitabevi, Birinci Baskı, Sakarya.
- UNECE, <http://live.unece.org/env/pp/ratification.html>, Erişim: 19.03.2021.
- Fisher, Dana R., (2004), "Civil Society Protest and Participation: Civic Engagement Within The Multilateral Governance Regime", Ed. Kanie, Norichika ve P. M. Haas, Emerging Forces in Environmental Governance, UN University Press, Tokyo, s. 176-199.
- Fitzmaurice, Malgosia, (2009), Contemporary Issues in International Environmental Law, (Ed.), Edward Elgar Publishing, Cheltenham.
- Geray, Cevat, (1997), "Çevre İçin Eğitim", Ed. Keleş, Ruşen, İnsan Çevre Toplum, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, s. 323-342.
- Güneş, Yusuf ve Aynur Aydın Coşkun, (2004), Çevre Hukuku, Kazancı Hukuk Yayınları, Yayın No: 181, I. Baskı, İstanbul.
- Hoyer, Karl Georg, (1997), "Sustainable Development", Ed. Brune, Dag, D.V. Chapman, M. D. Gwynne ve J. M. Pacyna, The Global Environment: Science, Technology and Management, Scandinavian Science Publisher, VCH, vol. 1., Weinheim, s. 1185-1208.
- Inglis, Kirstyn, (2008), "EU Environmental Law and Its Green Footprints in The World", Ed. Dashwood, Alan ve Marc Maresceau, Law and Practice of EU External Relations: Salient Features of a Changing Landscape, Cambridge University Press, 1. Edition, Cambridge, s. 429-464.
- Kaboğlu, Ö. İbrahim, (1996), Çevre Hakkı, İmge Kitabevi, Yenilenmiş 3. Basım, Ankara.
- Keleş, Ruşen ve Birol Ertan, (2002), Çevre Hukukuna Giriş, İmge Kitabevi, Ankara.
- Kramer, Ludwig, (2002), Casebook on EU Environmental Law, Hart Publishing, 2. Revised Edition, Oxford.
- Marsden, Simon, (2008), Strategic Environmental Assessment in International and European Law: A Practitioner's Guide, Earthscan, Dunstan House, I. P., London.
- Mcgillivray, Donald ve Jane Holder, (2008), "Taking Stock", Ed. Holder, J. ve D. McGillivray, Taking Stock of Environmental Assessment: Law, Policy and Practice, I. P., Routledge-Cavendish, Oxon, s. 1-15.
- Özdek, F. Yasemin, (1993), İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı, TODAİE Yayınları, Yayın No: 249, Ankara.

- Ryall, Aine, (2008), "Access to Justice and The EIA Directive: The Implications of The Aarhus Convention", Ed. Holder, J. ve D. McGillivray, Taking Stock of Environmental Assessment: Law, Policy and Practice, I. P., Routledge-Cavendish, Oxon, s. 191-218.
- Peel, Jacqueline, (2009), "Interpretation and Application of the Precautionary Principle: Australia's Contribution", RECIEL, 18 (1), Blackwell Publishing, Oxford, s. 11-25.
- Percival, V. Robert, (1998), "Environmental Legislation and The Problem of Collective Action", Duke Environmental Law and Policy Forum, Fall, Vol. 9/9, s. 9-27.
- Puvimanasinghe, Shyami F., (2007), Foreign Investment, Human Rights and the Environment: Perspective From South Asia on The Role of Public International Law for Development, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden.
- Sands, Philippe, (2003), Principles of International Environmental Law, Cambridge University Press, 2. Edition, Cambridge.
- Turgut, Nükhet Y., (2009), Çevre Politikası ve Hukuku, İmaj Yayınevi, Ankara.
- Wilkinson, David, (2002), Environment and Law, Routledge, New York.
- Zanbak, C., (2003), Avrupa Birliği'nde Çevresel Hukuki Sorumluluk (Environmental Liability) Konusundaki Gelişmeler, TKSD Çevre Çalışma Grubu, Aralık.

BÖLÜM 5

GÖSTERGEBİLİMSEL YÖNTEM IŞIĞINDA PARTİ AMBLEMELERİNİN ÇÖZÜMLENMESİ VE SEÇMENLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: AK PARTİ VE CHP MODELİ

Melike KAYIRAL¹⁹

GİRİŞ

Göstergebilim (semiyoloji), işaretlerin ve göstergelerin oluşturulması, anlamlandırılması, yorumlanması ve bütün unsurların sistematik bir biçimde incelenmesini içeren bir bilimdir. Semiyolojide gelenekler, kültürel kodlar ve metin, anlam süreçlerine göre düzenlenen işaret sistemleri ile oluşturulmaktadır. Başka bir ifadeyle göstergebilim, kendisi dışında bir anlam ifade eden ve bir şey gösteren her tür sembol, nesne ve olgudur. Söz konusu bilimin geçmişi Eskiçağ'a kadar uzanır. Eskiçağ'dan başlayarak çeşitli görüşler ve düşünceler öne sürülmüştür. Stoacılar semiyotik üzerine düşünmüşler, özdeksel simge ve anlamı birbirinden ayırmaya çalışmışlardır. Dahası, Ortaçağ'daki skolastik felsefe yapıtlarında anlamlandırma biçimleriyle ilgili çeşitli görüşler öne sürülmüştür (Civelek ve Türkay, 2020:775).

Günümüzün dünyasında teknolojiye yaşanan gelişmeler sayesinde semboller ve görseller önemli iletişim araçları konumuna ulaşmıştır (Parsa, 2007: 1-5). Bu bağlamda siyasal partilerin kullandıkları amblemler, kurumsal kimlik çalışmalarının bir kısmını oluşturmaktadır. Demokrasinin var olduğunu gösteren en önemli gösterge, halkın yönetime ve karar alma sürecine dâhil edilmesidir. Dolayısıyla siyasal katılım ve demokrasi arasında bütünsel bir ilişki vardır. Bu bütünün temel yapı taşı halk olması hasebiyle siyasal partilerin kullandığı amblemler seçmen kitlelerinin zihinlerinde kalıcı etkiler bırakmaktadır. Bu durum kurumsallığın önemli diğer bir boyutudur. Bu minvalde, siyasal partiler bir diğer partiden farklılaşmak adına kendilerine özgü görsel bir kimlikle hedef kitlelerinin karşısına çıkarlar. Hedef kitlelerini tesiri altına almak isteyen siyasal partiler, bu yolda seçmen tabanlarının beklentilerine ve algısına yönelik kısa, net, şeffaf ve hatırlanabilir kodlamalarla kurumsal kimlik oluşumlarını inşa etmeye çalışırlar. Kurumsal kimliğin dışı vurumu olan amblemler, siyasal partinin hangi amaçla yola çıktığı, ne yapmak istediği, kendisini nerede konumlandığı, nasıl ifade ettiği, neler hedeflediği gibi sorulara ilişkin önemli ipuçları barındırmaktadır. Bu eksende, siyasal partiler bütüncül bir bakışla kurumsal kimlik çalışmalarını sürdürürler. Göstergelerle somutlaşan kurumsal kimlik, partiyi sembolik olarak hatırlanabilir ve görünür kılmaktadır. Simgesimge, harf, renk, biçim gibi unsurlarla bir bütün haline dönüşen semiyotik, etkili bir iletişim

¹⁹ Bartın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi doktora öğrencisi, Türkiye, meliksahleyla5880@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2147-0928.

aracı olması sebebiyle siyasi partiler kültürel değerlerini göstergebilim sayesinde net, zihinlerde hatırlatıcı ve iz bırakacak şekilde ifade etmektedirler. Diğer yandan, partinin seçmenleriyle iletişim kurabilmesinde görsel kimliğin hatırlatıcı gücü, bir siyasi partinin emsallerinden ayrılan yönünü ve kurumsal imajının konumlanmasına yardımcı olmaktadır. Rekabetin her aşamada kendini hissettirdiği siyasal yaşamda, seçmen desteği ile partinin kurumsal görsel kimliği arasında oldukça yakın bir ilişki olduğu görülür. Partinin siyasal imajının farkındalık yaratması ve hafızalarda konumlanması siyasi partiler açısından önemli bir avantajdır. Güçlü ve manidar bir politik marka, zorlu rekabet koşullarında siyasi partinin diğer partilere karşı önemli bir avantaj sağlamasına ve bunu sürdürmesine yardımcı olmaktadır. Çünkü bu durum, seçmenlerin oy verme kararları üzerinde etkili olan önemli bir faktördür. Partinin vermek istediği mesaj hedef kitlelere ulaşmış olur. Partinin görsel kimliği, seçmenlerin hafızalarında marka olarak algılandığından partinin adı, programı, amblemi, ideolojisi gibi unsurlar, partinin kültürel değerleri ve hedefleri ile bütünlük ve uyum içerir. Seçmenlerin burada yakaladığı uyum, ideolojiyle olan yakınlık, seçmenin oy verme davranışı üzerinde etkili olmakta ve partiye sadakatle bağlanabilmesine olanak sağlamaktadır. Bu sebeple siyasal partiler vizyonlarını, hedeflerini ve faaliyetlerini amblemler aracılığıyla olumlu bir imaja dönüştürmektedirler.

Siyasal iletişim kapsamında, partilerin seçmenlerine doğru mesajı vermesi gerekir. Dolayısıyla, amblemler oluşturulurken, kültürel kodların doğru ve etkin kullanımı kadar insan psikolojisinin amblemlere vereceği tepkinin de göz önünde bulundurulması parti için fayda sağlamaktadır. Siyasal partiler, bu yöntem doğrultusunda zamandan tasarruf edip başarıya ulaşabilirler. Bu bağlamda, partilerin hedef kitleleri ile iletişim kurmasında parti amblemlerinin önemi büyüktür. Kurumsal kimliğini açığa çıkaran partiler, amaç ve ideolojik görüşlerini de amblemlerle seçmenlerine yansıtmış olurlar (Okuy, 2020:192).

Bu araştırmada, AK Parti ve CHP'nin amblemlerinde kullandığı sembol, renk, yazı karakteri ve motif gibi temel gösterenlerin anlamlarındaki derinlik incelenecektir. Söz konusu partilerin amblemlerinde kültürel değerlere, Türk milliyetçiliğine, ortak dil ve tarihe atıfta bulunan unsurların yansıtılıp yansıtılmadığı göstergebilimsel yöntem perspektifinden açıklanmaya çalışılacaktır.

SİYASAL İLETİŞİM ARACI OLARAK AMBLEMLER

Amblem, sözcük niteliği taşımayan, nesnel veya soyut görüntülerle ve harflerle oluşturulan sembolik mana taşıyan ibaredir (Taşın ve Ermumcu, 2011:12). Görsel bir simge olan amblemler, bir düşünceyi temsil ederler. Amblemler tasarlanırken, sembolik bir dil kullanılır ve görsel tasvir vasıtasıyla açıklanır. Bu tasarlama sürecinde amblemlere, dini, sosyokültürel, ikamet edilen coğrafyanın fiziki ve beşeri bütün özellikleri yansıtılmaktadır. Sembol haline dönüşen amblemler, kurumun felsefesi, kültürü, çalışma kalitesi ve başarıları hakkında bilgiler verir (Çoroğlu, 2002: 116).

Siyasal iletişim aracı olarak amblemler, bir partinin siyasal kimliğidir. Partisi ile bağ kuran ve destekleyen seçmen, kendisini bu kimlikle özdeşleştirir. Bu vasıtayla, aidiyet, katılma ve yandaşlık gelişir. Diğer yandan amblem, partinin seçmeni olmayanlar için kendilerinden olmayana, karşı olunanı ifade eder. Amblemler, bir kimliği tanımladığı için o kimlikle gelen itibarı, değeri, saygınlığı beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla, partinin

ambleminin işlendiği madde o maddenin değerinden daha aşkın bir değere sahip olur. Bu minvalde amblem, partinin kültürel değerini ve dünya görüşünü anlatmaktadır (Ülgenay, 2011: 33-34). Siyasal kimliğin sembolü olması nedeniyle siyasal parti amblemleri, hedef kitlelerle iletişimi sağlayan önemli bir araçtır. Şöyle ki, siyasal partiler seçmenleri etkilemek, inandırmak, oylarının kazanabilmek için amblemlerini tasarlarlarken insan psikolojisini etkileyecek semboller seçmektedirler. Siyasal ikna açısından önemli olan amblemlerin, halkla iletişim kurabilme ve ilişkiler kapsamında fonksiyonel bir siyasal iletişim aracı olduğunu söyleyebilmek mümkündür.

ADALET VE KALKINMA PARTİSİ AMBLEMİNİN GÖSTERGEBİLİMSEL ÇÖZÜMLEMESİ

Türk siyasal yaşamının 39. partisi olarak 2001 yılında kurulan AK Parti, 2002'de % 34,5 oy oranı ile tek başına iktidar olmuştur. Parti programı incelendiğinde, partinin sosyal-liberal çizgide konumlandığı görülmektedir. Bireyi merkezine alan, siyasal hak ve özgürlükleri benimseyen AK Parti, tüm hakların kolektif bir özgürlükten geçtiğini vurgulayarak toplumcu bir yaklaşım ortaya koymaktadır.

AK Parti'nin politik vizyonunun çerçevesi; halkın talepleriyle harmanlanmayan siyaset istikrarsız olmaya mahkûmdur (AK Parti Programı, Erişim Tarihi: 20.08.2021). Dolayısıyla partinin politik vizyonunun ilk ilkesi demokratikleşmedir. Bu bakımdan bireyin özgürlük alanını genişletecek bir dizi reform paketi uygulanmıştır. İkinci ilke, kalkınmadır. İktisadi alanda üretim gücünün artırılması hedeflenmiş, Türkiye'nin en küçük illerinin ihracatla tanışması mümkün hale gelmiştir. Üçüncü ilke, bireyi merkezine almasıdır. Dördüncü ilke, dış politikada Türkiye'nin bağımsız bir siyaset uygulayacak konuma ulaştırılmasıdır (Çaha, 2006: 17). Dış politikada AB hedefini merkezine almıştır. Bu kapsamda, AK Parti'nin kimliği; demokrat, muhafazakâr, liberal, yenilikçi, sivil topluma ve orta sınıflara dayalı, kalkınmacı, yerli kültüre dayalı bir parti olarak tanımlanabilir. Bu itibarla, açıklananları, Recep Tayyip Erdoğan'ın siyasal doktrini, "*Gelin, dünyayı herkes için daha iyi bir yer daha yaşanabilir bir yerküre haline getirelim. İdare ile vatandaşlar arasındaki ilişkiler konusunda yaptığımız arabuluculuğu küresel sistemle tüm insanlığı da kapsayacak şekilde genişletelim ve dünya beş ten büyüktür diyelim, bunu yapalım. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ndeki beş daimi üyenin dudakları arasına dünyadaki 196 ülkenin kaderi terk edilemez diyelim. Onlar ne derse o olmaz diyelim*" ifadeleriyle pekiştirmek mümkündür" (TC. Cumhurbaşkanlığı Uluslararası Ombudsmanlık Konferansı, 2017, Erişim: 20.08.2021).

Parti programında, halkın iradesine dayanan seçim sistemi, demokrasi dışında her türlü baskı unsurlarına karşı bir anlayış benimsendiği görülür. Demokratik bir yönetimin temel unsuru olan Laiklik ilkesi kabul edilmiş, hak ve özgürlükler ön plana çıkarılmıştır. Hukuk devleti anlayışı rotasında olunacağı, Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde halkın problemlerinin çözümüne yönelik atılımların bir an önce gerçekleştirileceği vurgulanmıştır. Ekonomi politikasında halkın refah seviyesini yükseltecek girişimlerin başlatılacağı belirtilmiştir. Özelleştirme ve özel girişimciliğin desteklendiği görülmektedir. Sosyal devlet ilkesi benimsenmiştir. Yolsuzlukla mücadele edileceği vurgulanmıştır (AK Parti Programı, Erişim Tarihi: 20.08.2021).

Bu minvalde, AK Partinin amblemi *göstergebilimsel yöntem* ışığında aşağıdaki gibi betimlenmiştir;

(AK Parti'nin amblemi <https://www.akparti.org.tr/> adresinden alınmıştır)

Partinin amblemi etrafına ışık saçan bir ampuldür. Ampul, aydınlığı, ve şeffaf yönetimi ifade etmektedir. Yanan ampul, hareketi ve gayreti anlatmaktadır. Ampulün etrafında yedi adet ışık huzmesi vardır. Bu ışıklar Türkiye'nin yedi bölgesini temsil etmektedir. AK Parti, adaleti, kalkınmayı ve aydınlanmayı ülkenin her bölgesinde tesis etme amacıyla olduğunu ifade etmektedir. Partinin kurumsal renkleri sarı ve siyahtır, tamamlayıcı renk mavidir. AK Parti'nin amblemi ve renkleri; Türkiye'nin her zaman diri olan umudunu, aydınlıkları, yarınlarını ve bunu gerçekleştirecek enerji, güç ve yeteneğe vurgu yapmaktadır. Sarı renk, umut ve ışığı temsil etmektedir. Bilgi, bilgelik, canlılık ve tevazu, kavramlarına atıfta bulunur. İlham vericidir. Siyah renk, resmiyet, güç, otorite ve bağlılığı temsil etmektedir. Sarı ve siyahın uyumu güçlü bir kontrast oluşturmaktadır. Farkındalık yaratır. Mavi renk, sakinliğin ve güvenin rengidir. Yetenek ve sorumluluk anlamlarını karşılamaktadır. Mavi, barış ve sevgiyi sunar. Umut, inanç ve özgürlük duyguları aşılır (<https://www.akparti.org.tr/>, Erişim Tarihi: 20.08.2021).

Gösterge: Sarı renk

Düz anlam: Ampulün etrafında yedi adet ışık huzmesi Türkiye'nin yedi coğrafi bölgesini işaret etmektedir.

Yan anlam: Yanan ampul, gayret, umut, aydınlık yarınlar ve ışığı ifade etmektedir.

Gösterge: Siyah renk.

Düz anlam: Resmiyet, güç ve otorite anlamlarını karşılamaktadır.

Yan anlam: Devlete olan bağlılık ifade edilmektedir.

Gösterge: Beyaz renk.

Düz anlam: Masumiyetin rengidir.

Yan anlam: İyilik ve saflık anlamına gelmektedir.

İdeolojik Boyut: Muhafazakar Demokrat.

Basım Unsurları: Partinin kısaltılmış adı kullanılmıştır. Büyük harflerle, yumuşak ve tırnaksız bir şekilde AK Parti yazılmıştır. Böylece ambleme modern bir görüntü kazandırılmıştır.

Görülür ki, AK Parti, Türkiye'nin karanlık günlerden aydınlık yarınlara uyanmasının tek yolunun iktidara gelmesiyle mümkün olacağını, başka bir deyişle, Türkiye'yi aydınlatacak, ilerletecek ve geliştirecek gücün kendisinin olduğunu amblemi etrafına ışık saçan ampul ile hedef kitleye aktarmıştır. AK Partinin muhafazakar demokrat kimliği

büyük ölçüde milli görüş ideolojisiyle benzerlik göstermektedir. Mevzu bahis konuya, "AK Partililere göre, demokrasinin Türkiye’de iki anlamı vardır: Birincisi, liberalizmin ve bireyselliğin öne çıkmasıdır. Burada bireysellik temelinde din ve vicdan hürriyeti kastediliyor. İkincisi, sermaye girişinin daha da kolaylaştırılması ve yerel toplumlardaki dinamikler geleneksel değerlere bağlı kalmayı sürdürürken, liberal toplum dinamiklerini serbest bırakmaya dayanıyor. Bu ikisinin sentezi Adalet ve Kalkınma Partisi’nin ideolojisini özetlemektedir. Bu ideolojinin esas çekirdeği olan milli görüş-dinsel görüş geleneğini sürdürüyor. Yani Adalet ve Kalkınma Parti programında yer aldığı gibi, "özellikle demokrasi, hukuk devleti, laiklik ve insan hak ve özgürlüklerine vurgu yapmaktadır. Serbest piyasa ekonomisi ve dünya sistemiyle bütünleşen rekabetçi bir iktisadi anlayış savunulmaktadır. Devletin özellikle mağdur ve muhtaç kesimler üzerinde sosyal politikalar sürdürmesi gerektiğine inanılmakla birlikte, özel sektör, gönüllü kuruluşlar ve sivil toplum kuruluşları ön plana çıkartılmaktadır" yorumu yapılmıştır (Teazis, 2010: 143-144).

AK PARTİ SEÇMEN TABANININ GENEL TİPOLOJİSİ

AK Parti kuruluşundan itibaren toplumda farklı kesimlere ulaşabilmesi ve sınıflar arasında köprü kurarak iletişimi sağlayabilmesi açısından, bireyi merkeze alan ve hakların kolektif özgürlükten geçtiği vurgusuyla toplumcu bir yaklaşım sergileyen bir partidir. Kuruluş döneminde, liberal bir program ekseninde, liberal ekonomi modeli, sınırlı devlet anlayışı ve AB hedefinde ilerleyen AK Parti, iktidarını sürekli kılmak, ideolojik formasyonunu kurumsallaştırmak adına siyasal kimlik arayışına girmiş ve ilk olarak muhafazakâr demokrat kimliğini ön plana çıkarmıştır (Baykal, 2021: 39). 2002 yılı itibari ile ivme kazanan muhafazakâr demokrat kimlik, 2010 sonrasında "medeniyet" sonrasında "yerli-milli" söylemlere doğru birbirlerinden kopmadan evirilmeye başlamıştır. Kuruluşunda muhafazakâr demokrat, liberal çizgi ekseninde açılanan pergelin devamında medeniyetçilik son kertede ise milli ve yerli ekseninde konumlandığı görülse de AK Parti özünde İslamcı bir siyaseti sürdürmüştür. İslamcı siyasetini kurumsal düzeyde ön plana çıkarmayan AK Parti, Milli Görüş siyasetinin içerisinde yer almış ve koptuğunu vurguladığı hareketi dönüştürerek yoluna devam etmiştir (Baykal, 2021: 39).

İslamcı partilerin dışında kendisini kitle partisi olarak tanımlayan AK Parti, merkezi hedef alan genel seçmen tabanına hitap etme amacında olmuştur. Partiyle özdeşleşen muhafazakar demokrasi söylemi din ve etnik siyasetin dışında bırakılmıştır. Toplumun tamamını kucaklayan, sınıflar arası köprü kurarak iletişimini kuran bir parti olarak yoluna devam etmiştir. Diğer yandan, muhafazakar tanımıyla İslamcı kesimlerin oyları da dikkate alınmıştır (Doğanay, 2007: 66-69). AK Parti ile özdeşleşen muhafazakarlık kavramı, muhafaza etme anlamını karşılamaktadır. Korumak kökünden gelen muhafazakarlık terimi; dini değerler, gelenek, görenek, aile ve diğer kültürel değerlerin bir bütün olarak birlikte korunmasını ve devam ettirilmesini benimsemiş olma manasına gelmektedir. Mevzu bahis konuya Türe, "muhafazakarlık, katı öğretilerin egemen olduğu bir anlayış değil, geçmiş dönemde bulunan kurulmuş ve bir araya getirilmiş bağların korunması ve değişime karşı isteksizliktir" yorumunda bulunmuştur (Türe, 2005: 41-54).

Bu bağlamda AK Parti'nin seçmen tabanını, gelir seviyesi düşük ve orta kesim olarak ifade edilebilmek mümkündür (Öcal, 2015: 201). Diğer yandan, AK Partinin sınıfsal ve

etnik siyasete dayanan bir anlayış kabul etmemesinden, sınıflarla iletişimi kurabilen, bireyi merkeze alan bir siyaset anlayışını kabul etmesinden dolayı Türkiye'nin her bölgesinden oy alabilen bir parti olduğunu söyleyebilmek mümkündür.

CUMHURİYET HALK PARTİSİ

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), 1923 yılında Türk siyasal yaşamına dahil olan ve Atatürk tarafından kurulan sosyal demokrat ideolojiyi benimsemiş siyasi bir partidir. CHP, Terakkiperver Cumhuriyet Halk Fırkası (TpcF-1924-1925) ve Serbest Cumhuriyet Halk Fırkası (SCF-1930) tecrübeleri dışında, 1945'e kadar rakipsiz bir parti olarak siyasette tek başına devam etmiştir (Baykal, 2019: 20). Halk fırkası ismiyle kurulan partiye 1924 yılında Cumhuriyet kelimesi eklenmiş, ilerleyen süreçte 1935 yılında gerçekleştirilen 4. Kurultay'da günümüzdeki Cumhuriyet Halk Partisi adını almıştır. Çok partili sisteme geçiş sürecinde tek parti olarak iktidarını sürdürmüştür. Atatürk'ün 1938 yılında vefatının ardından parti genel başkanlığına İsmet İnönü seçilmiştir. 14 Mayıs 1972'de gerçekleşen Olağan kongrede genel başkanlık için İnönü ile birlikte Bülent Ecevit de adaylık başvurusunda bulunmuş, sonuç itibarıyla Ecevit partinin üçüncü genel başkanı olmuştur. 1980 darbesinden sonra Ekim 1981'de diğer siyasi partiler gibi CHP de kapatılmayı tecrübe edinmiştir. Kapatılan siyasi partilerin yeniden açılmasına yönelik yasal düzenlemelerin başlatılmasıyla birlikte 9 Eylül 1992'de CHP tekrar kurulmuş ve genel başkanlığa Deniz Baykal seçilmiştir. Kaset skandalından dolayı görevini bırakmak durumunda olan Baykal'ın ardından 2010'da düzenlenen 33. Olağan kongrede parti genel başkanlığına Kemal Kılıçdaroğlu seçilmiştir (<https://www.chp.org.tr/>, Erişim Tarihi: 20.08.2021).

CHP parti programında, Atatürk ilke ve inkılapları ön plana çıkarılmıştır. Kemalizm'in ideolojik unsurları olan Altı Ok, önce parti programına dahil olmuş, sonrasında anayasal statüye kavuşmuş ve parti bayrağına şeklini vermiştir. Cumhuriyetçilik, halkçılık, milliyetçilik, laiklik, inkılapçılık, devletçilik ilkelerinden oluşan Altı Ok resmi ideolojinin yönelimleri hakkında önemli ipuçları vermektedir (Baykal, 2019: 30). Parti programında, Milli irade vurgusu ve emperyalizmle mücadele söylemlerinin ifade edildiği görülür. Bağımsızlık, gericilikle mücadele, ayrıcalıkların bertarafı, muasır medeniyetler seviyesine erişme gibi hedeflere "Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik ve Devrimcilik" ilkelerinin kılavuzluk edeceği vurgusu parti programı kapsamındadır. Milliyetçilik ilkesi kapsamında Atatürk milliyetçiliği benimsenmiş ve dil-etnisite-din üçgenindeki milliyetçilik anlayışı değil, siyasi bilince dayanan bir yaklaşım özümsemiştir. Programın içeriğinde, hukuk, yargı, temel hak ve özgürlükler, dokunulmazlıklar, dış politika, ekonomi, laiklik, eğitim, sağlık, yönetim ve basın alanlarında ilkeler kabul edilmiştir. Bu bağlamda, hukukun üstünlüğü, kanunlar önünde eşitlik kabul edilmiş, yargının bağımsızlığı üzerine yoğunlaşmış ve etkin bir yargı sisteminin inşa edilmesine dair gerekli düzenlemelerin yapılacağı belirtilmiştir. Anayasal güvence dahilinde temel hak ve özgürlüklerin, inanç ve düşünce özgürlüğünün korunacağı ifade edilmiştir. Laiklik ilkesi çerçevesinde din ve siyasetin ayrılacağı, dinin siyasete, siyasetin dine karıştırılmayacağına sözü verilmiştir. Kanunlar önünde bütün vatandaşların eşit olduğu bir sistemin inşa edileceği ve özgür basın prensibinden hareketle iletişim özgürlüğünün önemine dikkat çeken bir anlayış sunulmuştur. Rüşvet ve yolsuzlukla mücadelede dürüst yönetim ilkesi benimsenmiştir. Milletvekillerinin

dokunulmazlıklarının kaldırılmasına yönelik düzenlemeler başlatılmış, kürsü dokunulmazlığı haricinde tüm dokunulmazlıkların kaldırılacağı vurgusu yapılmıştır. Terörün önlenmesine yönelik politikaların uygulamaya geçirileceği, dış politikada ülkede ve dünyada barışı destekleyici, komşu ülkelerle ilişkilerin pekiştirilmesi bağlamında baki dostlukların kurulacağı ifade edilmiştir. İktisadi politikalar kapsamında hızlı büyüme, düşük enflasyon hedeflerine ulaşabilen bir yaklaşım benimsenmiş, istihdamın artırılması amacıyla olunmuştur. Eğitimde, çağdaş eğitim reformunun uygulanacağı, eğitim ve öğretimde fırsat eşitliğinin tesis edileceği önemle vurgulanmıştır. Aynı zamanda, genel sağlık koşullarının iyileştirilmesine yönelik reform atılımlarının yapılacağı belirtilmiştir (<https://www.chp.org.tr/>, Erişim Tarihi: 20.08.2021).

Bu çerçevede, CHP'nin amblemi *göstergebilimsel yöntem* ışığında aşağıdaki gibi betimlenmiştir;

(Partinin amblemi, <https://www.chp.org.tr/> adresinden alınmıştır)

Partinin amblemi; çeşitli açılarda sağ yöne doğru yükselen Altı Ok'tur. Bu okların anlamı, Atatürk'ün ilkeleridir. Bu ilkeler, Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Laiklik, Devletçilik ve İnkılapçılıktır. Partinin kurumsal renkleri kırmızı ve beyazdır. Siyah ise tamamlayıcı renktir. Amblemden, kırmızı renk üzerinde altı adet beyaz ok mevcuttur. Okların altında beyaz fon üzerinde siyah olarak CHP yazılmıştır. *Beyaz renk*, güvenliği, maneviyatı, inancı ve devleti temsil etmektedir. *Kırmızı renk*; siyasi manada sosyalizm ve komünizm ile özdeşleşen kırmızı rengi, liderlik ve önderlik özelliği taşımaktadır. *Siyah renk*, gücü, ciddiyeti, otoriteyi ve bağlılığı ifade etmektedir.

Gösterge: Sağ yöne yükselen oklar.

Düz anlam: Atatürk ilkelerine vurgu yapılmıştır.

Yan anlam: Çeşitli açılarda sağ tarafa doğru yönüne doğru yükselen oklar, kültürel maneviyatı simgeler. Doğru yönünün Türk kültürü açısından manevi değeri bulunmaktadır. güneşin doğudan doğması kutsal sayılır, Türklerin güneşin doğduğu yöne yönelerek yön tayininde bulunmaları, İslam öncesi Türk düşüncesinin evrenselliğini gösterir. Güneş, sonsuzluk ve yücelik gibi kutsal manaları ifade eder ve dünyayı kucaklamaktadır. Bu kapsamda kültürel değerlerin sembolizme dönüştürüldüğü görülür.

Gösterge: Beyaz ve kırmızı renk.

Düz anlam: Kırmızı ve beyaz renkleriyle Türk bayrağına atıfta bulunulmuştur.

Yan anlam: Türk kültüründe Ok'un kültürel bir değeri vardır. Beyaz renkte simgelenmiş oklar, güç, otorite ve hükümdarlığı ifade eder. Kırmızı rengi ile hükmetme algısında medeniyet kavramına vurgu yapılmıştır.

Basım unsurları: Partinin kısaltılmış ismi kalın karakterlerle, tırnaksız bir şekilde modern tasarımla sunulmuştur.

Atatürk'ün ilkelerinden esinlenilerek tasarlanan partinin amblemi Altı Ok'taki birinci ilke Cumhuriyetçilik, halkın egemenliğindeki devlet idaresini ve hukukun üstünlüğünü ifade eder. İkinci ok Milliyetçilik ilkesi, milletin dış ilişkilerini tasvir eden "yurtta sulh cihanda sulh" yaklaşımını ve Türk milletinin diğer uluslarla eşit hak ve özgürlüklere sahip olduğunu betimler. Atatürk'e göre millet, "ortak geçmişe, tarihe, ahlâka, hukuka sahip" veya sahip olduğunu düşünen, duygu birliği olan insanlardır. Siyasal ve sosyal bir bütündür. Üçüncü ok Halkçılık ilkesi, milli egemenliği esas alır. Kanunlar önünde herkesin eşit olduğu ve sınıf ayrıcalıklarının tanınmadığı bir anlayış benimsenmiştir. Dördüncü ok Laiklik ilkesi devlet vatandaş ilişkisini düzenler. Bu kapsamda eğitim ve hukuk alanlarında din esaslarına göre değil, bilim ve aklın kılavuzluğu esastır. Laiklik, siyasal, sosyal, ve kültürel hayatı yeniden düzenleyen toplum ve devlet arasındaki yeni bir anlaşma olmuştur. Beşinci ok Devletçilik ilkesi, milli çıkarların korunarak iktisadi ilerlemenin gerçekleşmesidir. Devlet ulusal kalkınma sürecini hızlandırmak adına munasip görülen özel sermaye girişimlerini teşvik edecek ve bizzat işletmeler kuracaktır. Bu gelişme modeli liberalizmden ve sosyalizmden farklı bir gelişme modelidir. Altıncı ok İnkılapçılık ilkesi, gerçekleştirilen devrimlerin sürekli geliştirilmesi ve korunması anlamına gelmektedir (Oçak, 2019: 23). CHP, kültürel kodlarını nakışladığı amblesinde, kırmızı fon üzerinde beyaz oklarla, Türk bayrağına atıfta bulunmuştur. Altı Ok'un ilkelerinin parti ile özdeşleşmesi, akabinde yasal statüye kavuşması, ülkenin kurucu partisi olduğunu göstermektedir.

Ok ve yayla ilgili yapılan arkeolojik araştırmalar, okçuluğun insanlık tarihinin en eski çağlarına kadar götürülebilen uzun bir geçmişi olduğunu açıklamaktadır. Söz konusu buluntuların geç paleolitik çağda görüldüğü saptanmıştır. Okçuluk, Türklerde ve İslamiyet'i özümseyen toplumlarda köklü bir geçmişe sahiptir. At ile yaşamlarını sürdüren göçebe toplumlarda ok ve yay, milletleri taçlandıran unsur haline gelmiştir (Yönel ve Türkmen, 2017: 525-526). Bu çerçevede okun, Türk devlet geleneği ve hâkimiyet anlayışında sembolizm olduğunu ifade etmek mümkündür.

Altı Ok'un, doğu yönüne doğru yükselen açılarda tasarlanmasının manevi değerlerle ilişkisinin olduğu açıktır. Şöyle ki, doğu yönü, Türk toplumu dini ritüellerinden güneşin doğudan doğmasına kadar uzanan geniş yelpazede derin bir mana barındırır. Güneşin, sonsuzluk ve ileri gibi kutsal kavramlarla tasvir edilmesi bu derin maneviyatı açıklamaktadır.

Basım unsurlarında, parti isminin kısaltılmış adı CHP'nin kalın karakterlerle modern bir şekilde tasarlandığı görülür.

Görüldüğü üzere, partinin ortak tarih, kültürel ve manevi değerler çerçevesinde amblesini derin ve gizli manalarla sembolleştirdiğini söyleyebiliriz.

Cumhuriyet Halk Partisi Seçmen Tabanının Genel Tipolojisi

CHP'nin ideolojik karakterini, pragmatizm ve realizm olarak betimleyebiliriz. "*Resmi ideoloji, birinci derecede medeniyet tasarımı olarak Batılı bir dönüşümün taşıyıcısı olmasına karşın Türkiye'de sadece seküler kesimleri değil, dindar ve geleneksel milliyetçi siyasetleri de etkilemiştir. Dolayısıyla, Kemalizm olarak adlandırılan egemen düşünce, sadece tek parti dönemi ile sınırlı bir siyaset yapma biçimi değildir; resmi siyaset, farklı dönemlerde, birbirleri ile zıt sayılabilecek ideolojileri ya da onlara eklemlemediği gibi toplumun tüm kesimlerini muhtelif dozajlarda aurasına almıştır*" (Baykal, 2019: 46).

CHP seçmen tabanı, aydın ve bürokrat kesimin, amir, memur grubunun ve devletle iş yapan esnafların toplandığı şehirlerde belirgin bir şekilde görülür. Kırsalda ise devletin muhatabı konumuna yükselebilmiş, ileri gelenlerin partisi olmuştur (Gümüş, 2009: 60). Türkiye geneli oy dağılımları göz önünde bulundurulduğunda Akdeniz sahil şeridi, Trakya ve Kıyı Ege bölgelerinde yer alan şehirlerin özellikli olduğu görülür. 2009 yılında seçmen tercihlerinin çeşitli guruplara göre dağılımının belirlendiği bir araştırma sonucuna göre CHP'nin, yüksek gelirli ve eğitim düzeyi yüksek kesimden daha çok oy aldığı görülmüştür (Ateş, 2013: 85).

SİYASİ PARTİ AMBLEMELERİNİN SEÇMENLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Siyasal partilerin kurumsal kimlik öğelerinin temel unsuru olan amblemlere yükledikleri mana, tarihsel ve kültürel değerler, hedefler, kurumsal kültür ve iletilerle hedef kitlelerde kabul görme, tercih edilme, hatırlanabilme ve sempati kazanma amacıyla olduğu görülür. Siyasal partiler kurumsal imajlarını oluşturmak adına kültürel değerlerini yansıtan amblemlerini tasarlamaktadırlar. Amblemler, temel olarak iki amaç doğrultusunda şekillenir. Birincisi, partinin kültürel değerlerini vurgulamak, ikincisi, siyasi partilerin iletişim çabalarının temellerini oluşturmak için tasarlanırlar. Siyasi partiler, değerlerini ve hedeflerini seçmen kitlelerine aktarabilmek adına görsel kimliklerini doğru bir şekilde tasarlamaya çalışırlar. Bu şekilde bir diğer partiden farklılıklarını görsel kimliğin desteğiyle seçmenlerine sunmaktadırlar. Parti, kendine özgü görsel kimliği aracılığıyla tüm özelliklerini hedef kitlesine aktarır. Dolayısıyla siyasi partiye özgü amblem, hedef kitleyi etkilemektedir. Bu etkileme partinin imajını etkin bir şekilde seçmenlerine aktarabilmesinden geçer. Manidar ve uygun bir şekilde oluşturulan görsel tasarım, seçmenleri etkiler ve yönlendirir. Görsel kimlik, seçmenlerin duygusal bağlarının ötesinde rasyonel bağdaştırmaların da bir bütünüdür. Bu minvalde, bir siyasi parti gerçekleştireceği hedeflerini ve değerlerini sembollerine yansıtır. Seçmen kitlesi, beklentileri ve ideolojik yakınlık açısından parti ile bütünleşebilmişse, o siyasi partiye oyunu verip, iktidara getirebilmektedir. Bu itibarla, siyasi partilerde amblem kullanımının kurumsal kimliğin oluşumu ve partinin sürekliliğini sağlamasında, görsel dizgelerin hatırlanabilirliği kolaylaştırmasında ve parti itibarını artırmada önemli bir etken olduğunu söyleyebiliriz.

Söz konusu durum AK Parti özelinde, ortak tarih, dil ve yaşam biçimi gibi kültürel, toplumsal, siyasi ve iktisadi dinamikleri amblemine yansıttığı görülür. Halkla özdeşleşme, demokrasi, eşitlik, adalet, kararlılık ve güvenilirlik gibi temaların ön plana çıkarılarak

tasarlandığı ampul ambleminde, hedef kitlelere aktarılmak istenen mesajların birbiriyle uyum içinde olduğu görülür. Bu bağlamda, ortak tarihinin, dilinin, dininin, geçmişinin, kültürünün korunacağına ve geleceğinin aydınlık yarınlara kavuşacağına inanan ve gönül veren seçmenlerin partisini desteklediği görülmektedir.

CHP özelinde, parti amblemi çeşitli açılardan sağ doğu yönüne doğru yükselen oklardır. Altı Ok'un her biri derin mana barındırır. Atatürk'ün ilkeleriyle bütünleşen bu oklar, seçmen tabanına vermek istediği mesajla entegre bir biçimde tasarlanmıştır. Milli egemenlik, kanunlar önünde eşitlik, çağdaşlık, ilericilik gibi temaların vurgulandığı partinin ambleminde, kültürel değerler, ortak tarih, dil ve geçmişle kurulan bütünsel bağların yansıtıldığı görülür. İdeolojik açıdan demokratik sol konumda yer alan partinin, Türklük bilinci ve dini değerlerinden beslenerek tasarladığı ok amblemi, daima ileriye hedefler. CHP ile ilerici, laik, cumhuriyetçi seçmen profili partisini desteklemektedir.

Siyasal katılımı, parti amblemlerinin seçmenler üzerindeki etkilerini açıklayabilmek adına Karaman il merkezinde yapılan bir saha araştırması incelenmiştir. Bu kapsamda, parti amblemlerinin seçmenlerin oy verme davranışlarındaki etkisi, seçmenlerin partilerin görsel kimliğini dikkate alıp almadığı, amblemlerin parti tercihindeki etkisi, seçmenlerin aidiyet duyduğu siyasal partinin amblemini güven verici bulup bulmadığı ve seçmenlerin amblemlerin anlamını bilip bilmediği doğrultusunda anket çalışması yapılmıştır. Karaman il merkezinde yaşayan seçmenlere yapılan bu araştırmada seçmen niteliklerine haiz vatandaşlara 16 sorudan ve iki bölümden oluşan bir anket uygulanmıştır. 500 kişi örneklem alınarak oluşturulan bu anket uygulamasının geçerlik ve güvenilirlik analizi sonucunda elde edilen Cronbach's Alpha değeri 0,858 dir. Saha araştırması yapılarak oluşturulan ölçek, iki faktörden oluşmaktadır. Bu faktörler, parti bağlılığı ve parti tercihidir. Faktörler toplam varyansın %58,706'nı açıklamaktadır. Örneklem yeterliliğini ölçmek amacıyla uygulanan KMO testi sonucu 0,884 olarak hesaplanmıştır. Ölçekte belirlenen 2 faktöre ait özdeğerler ve ölçek faktörlerinin varyans açıklama oranları Faktör 1; özdeğer %4.548, varyans açıklama %20,485, Kümülatif %20,485 dir. Faktör 2; özdeğer %1,322, varyans açıklama %15,750, Kümülatif %36,235 dir (Dilber, 2020: 19977-1979). Siyasal katılımı siyasal parti amblemlerinin oy verme davranışı üzerindeki etkilerine yönelik seçmen algılarını ölçmede, "ilk defa oy kullanıyor olsam partilerin amblemlerini dikkate alırım" önermesine seçmenlerin önemli bir kısmının katıldığı saptanmıştır. "Siyasi parti amblemleri, parti tercihimde etkilidir", "Siyasi kampanyalarda parti amblemlerinin kullanılması partime olan bağlılığımı güçlendirmektedir", "Siyasi kampanyalarda parti amblemi kullanılması partime olan bağlılığımı güçlendirmektedir", "Mensubu olduğum partinin amblemi beni ikna etmektedir", "Siyasi parti amblemleri inandırıcılık ve yakınlık duymayı arttırmaktadır", "Siyasi partileri temsil eden amblemleri ve anlamlarını biliyorum", "Mensubu olduğum partinin amblemi ve amblem rengi bütünleşme ve güven vermektedir", "Siyasi parti amblemleri partimin ideolojisini yansıtmaktadır" önermelerine kararsız kaldıklarını elde edilen verilere göre söyleyebilmek mümkündür. Ayrıca "Siyasi parti binalarında amblemlerin kullanılması siyasal kimliği güçlü kılmaktadır", "Mensubu olduğum siyasal partinin amblemi partimi temsil etmektedir" önermelerinde görüş birliğinin oluşmadığı elde edilen bulgular doğrultusunda net bir şekilde görülür. Katılımcılar siyasal parti ambleminin, partisinin ideolojisi temsil ettiği görüşünde olmuş, bu görüş birliği, $A.O=3,23$, $p=0,0006$ rakamsal değerlerden anlaşılmaktadır. Siyasal parti binalarında amblem kullanılmasının siyasal kimliği güçlü kıldığı $A.O=2,66$, $p=0,050$ rakamsal değerlerden

anlaşılmaktadır. Bu ekseninde, siyasi parti binalarında amblem kullanılmasının seçmenlerde görsel açıdan siyasal kimlik ve güç algısı oluşturduğunu söyleyebilmek mümkündür (Dilber, 2020: 1979-1984).

SONUÇ

Bugünün sürekli dönüşüm halinde olan dünyasında siyasal partiler, kim olduğu ve neleri hedeflediğini seçmenlerine aktarabilmek ve iktidarda olmak adına kurumsal kimlik çalışmalarına yoğunlaşmaktadırlar. Siyasal partilerin iktidar olma yarışında, seçmenleri tarafından tercih edilir olabilmek için stratejiler geliştirdiği görülür. Dolayısıyla bir parti bir diğer partiden farklılaşabilmek için çeşitli stratejiler geliştirmektedir. Diğer yandan, görsel kimlik, partinin kimliğini açığa çıkarması ve çevreyle somut iletişimi sağlayan bir aracı olması hasebiyle partiler felsefelerini sembolleştirerek seçmenleriyle bağ kurabilmeyi hedeflerler. Etkili bir şekilde tasarlanan görsel kimlik, partinin farkındalık ve onay oluşturmada, seçmenlerin algılarını yönlendirmede önemli bir araçtır.

Siyasal katılımı etkileyen birçok etkenin varlığından söz edebilmek mümkündür. Bu noktada, siyasi kimliği oluşturan parti amblemlerinin hedef kitleleri etkileme ve bağ kurabilme açısından önemli olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Çalışmada, örneklem olarak seçilen AK Parti ve CHP'nin amblemleri çözümlenirken kullanılan göstergelerin düz anlamları ve yan anlamları açıklanmıştır. Partilerin amblemlerinde kullanılan sembol ve renklerin, ülke bayrağı, ortak tarih, dil, din ve kültürel değerlerle ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla amblemler tasarlanırken beslendiği kaynakların ve değerlerin olduğunu söyleyebilmek mümkündür. CHP'nin ok ambleminde, Türklük bilinci, İslamiyet, hakimiyet, devlet ve dini değerler gibi temaların vurgulandığı ve ön plana çıkarıldığı görülür. AKP'nin ambleminde, adalet, dürüstlük, gayret, şeffaflık, eşitlik, demokrasi, güç, iktidar olma, umut, zenginlik gibi değerlerin ön plana çıkarıldığı görülür. Amblemlerin göstergebilimsel çözümlemesi yapılırken, kullanılan renkler, yazı tipleri ve bunların manasının ambleme olan katkısı da irdelenmiştir. Her iki partinin de sıcak ve hareketli renkler kullandığı sonucuna ulaşılmıştır. CHP'nin amblem renkleri kırmızı ve beyaz, uygarlık, hakimiyet, devlet, otorite gibi derin manalara atıfta bulunurken, ülkenin bayrağının da esin kaynağı olduğunu söyleyebilmek mümkündür. AK Partinin amblem renkleri, umut, ışık, canlılık, tevazu, bilgelik, bağlılık, bolluk, bereket, zenginlik, refah gibi kavramlara dikkat çekmektedir. Renklerin derin manasında, ülkenin her daim diri umudu, aydınlık yarınları ve bu savı gerçekleştirecek güç ve enerjinin kendisinde olduğu mesajları saklıdır. Bu ekseninde, AK Parti ve CHP'nin kurumsal renklerinin Türklük bilinci ve dini değerleri çağrıştırdığını ifade edebilmek mümkündür. Her iki partinin de kalın karakterlerle tırnaksız yazı tipi kullandığı görülür. Bu yazı tipleri modern, estetik, net ve doğal olduğundan dolayı tercih edilmektedir.

Siyasal iletişimde, partilerin seçmenlere uygun ve doğru mesajı aktarması önemlidir. Siyasal partiler amaç ve hedeflerini seçmen kitlelerine aktarmaya çalışırken ortak geçmiş ve kültürel bağlara gönderme yapan kavramları öne çıkararak insan psikolojisini etkilemeye çalışırlar. Siyasal bir iletişim aracı olan amblemlerin, seçmenlerle kurulacak etkileşimde önemi büyüktür. Çalışmanın, parti amblemlerinin seçmenler üzerindeki etkisinin incelendiği bölümünde ise yapılmış bir anket çalışması yorumlanmış, bu itibarla,

parti amblemlerinin seçmenler üzerinde etkili olduğu, seçmenlerin partisiyle bağ kurduğu, seçmenlerin oy verme davranışları üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Ateş, Semih, C., (2013). Türkiye’de Oy Verme Davranışı (CHP Örneği), Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Baykal, Ömer, (2019). Cumhuriyet Döneminde Siyasi Düşünce, Ed. Baykal, Ömer, Kemalizm’in Kurumsal Taşıyıcısı Olarak Cumhuriyet Halk partisi, Püf Yayıncılık, 1. Baskı, Ankara, 20-69.
- Baykal, Ömer, (2021). Milli Görüş Hareketinden Milli Görüş Geleneğine: AK Parti’nin Konumlandırılması, s. 23-56.
- Civelek, Makbule, Türkay, Oğuz, (2020). Göstergebilimin Kuramsal Açidan İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma, Alanya Akademik Bakış Dergisi, C.4, S.3, s. 771-787
- Çaha, Ömer, (2006). Merkez Sağın Diğer Aktörleri ve AKP, Muhafazakar Düşünce Dergisi, Y.3, S. 9-10, s. 9-21.
- Çoroğlu, Coşkun, (2002). Modern İşletmelerde Pazarlama ve Satış Yönetimi, Alfa Yayınları, İstanbul, s.194.
- Dilber, Fadime, (2020). Siyasal Katılımda Siyasi Partilerin Amblem, Logo, Bayrak ve İsimlerinin Oy Verme Davranışı Üzerindeki Etkilerine Yönelik Seçmen Algıları: Karaman ili Seçmenleri, International Social Sciences Studies Journal, S:6, I: 62, . 1973-1987.
- Doğanay, Ülkü, (2007). AKP’nin Demokrasi Söylemi ve Muhafazakarlık: Muhafazakar Demokrasiye Eleştirel Bir Bakış, Ankara Üniversitesi SBF, 62-1, s. 65-88, Ankara.
- Gümüş, Handan, (2009). Türk Seçmen Davranışı ve AKP, CHP ve MHP’nin Seçmen Tabanları, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Oçak, Zeliha, (2019). CHP’nin Logosu Altı Ok’un Siyasal ve Kültürel Temsillerinin Kemalizm’im Kültür ve Ekonomi Politikalarının Demokratik Eleştirileri Bağlamında İncelenmesi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 61, s. 19-37.
- Okyay, Zeki, (2020). Siyasal İletişim Aracı Olarak Siyasi Partilerde Amblem Kullanımı: Türk Dünyası Örneği, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Bişkek.
- Öcal, Mustafa, (2015). Seçim Afişlerinde Semboller ve Temsiller (1983-2013 arası dönem), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.
- Parsa, Alev, (2007). Göstergenin Gücü Gücün Göstergesi İmge Reklam Bildirilerinde Göstergebilimsel Yaklaşımla Durağan İmgeleri Çözümlemek, VIII. Uluslararası Görsel Göstergebilim Kongresi, İstanbul, Türkiye.
- Taşkın, Ercan, ve Ermumcu, Hüseyin (2011). Amblemen Kurumların Görsel Kimliğine Etkisi: Dumlupınar Üniversitesi Örneği, Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 3(1), s. 11-22.

- Teazis, Christos, (2010). Adalet ve Kalkınma Partisi: Türkiye’de Ekonomi ve Siyasetin Dönüşümü. Yayımlanmış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Ankara.
- Türe, Celalettin, F., (2005). Muhafazakârlık Yeni Sağ ve AKP, Eğitim Bilim Toplum Dergisi, Cilt 3, s. 12, s. 40-57.
- Ülgenay, Ayhan, (2011). Türkiye Cumhuriyeti’nde Kurulan Siyasi Partiler, Kurucular ve Amblemler: 1923-1960, Ankara, Sanat Kitabevi, s. 480.
- Yönel, Gamze ve Türkmen, Mutlu (2017). Türk Kültür Yaşamında Okçuluk, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 55, s. 523-533.
- İnternet Kaynakları
- Adalet ve Kalkınma Partisi (2015). AK Parti Programı, <http://www.akparti.org.tr/site/akparti/parti>, Erişim Tarihi: 20.08.2021.
- Cumhuriyet Halk Partisi, (2014). <https://www.chp.org.tr/>, Erişim Tarihi: 20.08.2021.
- TC. Cumhurbaşkanlığı, Uluslararası Ombudsmanlık Konferansı, (2017). <http://www.tccb.gov.tr>, Erişim tarihi: 20.08.2021.

BÖLÜM 6

TÜRKİYE’DE BANKACILIK SEKTÖRÜ KARLILIK ORANLARININ BORSA İSTANBUL BANKA ENDEKSİNE ETKİSİ: ZAMANLA DEĞİŞEN NEDENSELLİK ANALİZİ

Dr. Tunahan HACİİMAMOĞLU²⁰
Murat KARAKAYA²¹

GİRİŞ

Bankacılık sektörü ekonomik işleyiş içerisinde fon fazlası olanlar ile fona ihtiyacı olanları bir araya getirdiğinden hem finans sektörü hem de reel sektör içerisinde önemli bir yere sahiptir. Bu durum, bankacılık sektörünün düzenlenmesi, denetimi, sermaye piyasası işlemleri ve sektörün riskleri gibi birçok konunun akademik çalışmaların konusu olmasını sağlamıştır. Bu çalışmada finans sektörünün önemli aktörlerinden olan ülkemizdeki bankaların sektör karlılığının, Borsa İstanbul’da işlem gören bankaların hisse değerlerinden oluşan Borsa İstanbul banka endeksine etkisinin olup olmadığı araştırılmaktadır. Sektörün genelini kapsayan bir araştırma hedeflendiği için karlılıkla ilgili Türkiye Bankalar Birliği tarafından sektöre yönelik açıklanan ortalama öz sermaye karlılık oranları ve ortalama aktif karlılık oranları alınmıştır. Bankacılık sektörü hisse senedi verileri için ise Borsa İstanbul bankacılık endeksi verileri dikkate alınmıştır.

Bankacılık sektörünün klasik fonksiyonu olan mevduat toplama ve kredi verme işlemleri yanında, yerel ve küresel bazda finans piyasasında yaşanan gelişmeler bankaların sermaye piyasasındaki hisse değerinin de önemini arttırmıştır. Bankaların hisse senedi fiyatlarını arttırmak suretiyle yerli ve yabancı yatırımcılar nezdindeki itibarlarını arttırmayı ve özellikle yurtdışı piyasalardan sermaye temini ve faiz dışı işlemlerden elde ettiği gelirleri arttırmayı hedeflediği de söylenebilir (Cinskızan vd., 2020: 127-128). Bankaların bu hedeflere ulaşabilmesi borsada işlem gören banka hisse senetlerinin değerleriyle doğrudan ilgilidir.

Borsa yatırımcıları açısından bakıldığında ise yatırımcıların hisse senetlerinden temettü geliri ve değer artış kazancı olmak üzere iki getiri ihtimalinin olduğu söylenebilir. Yatırımcıların diğer yatırım fırsatlarında olduğu gibi bankaların hisse senetlerine yatırım yaparken de hisse senedinin beklenen getirilerine göre karar verebileceği ifade edilebilir. Bu getiriler ise günümüzde hem şirket içi hem de şirket dışı birçok faktörden etkilenebilmektedir. Şirketlerin hisse senedi değerleri ülkelerin siyasi, politik, ekonomik

²⁰ Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Rize, Türkiye, tunahan.haciimamoglu@erdogan.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1474-8506.

²¹ Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, İşletme Yönetimi Doktora Programı, İstanbul, Türkiye, 1.muratkarakaya@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7527-858X.

ve sektörel gelişmelerinden etkilendiği gibi şirketin mali durumuna ilişkin gelişmelerden de etkilenebilecektir.

Fama'nın (1970) çalışmasında yer alan etkin piyasalar hipotezine göre hisse senedi değerlerinin kamuya açıklanan bilgileri yansıttığı düşünülmektedir (Fama, 1970: 383). Sadece tarihsel fiyat bilgilerini yansıtan piyasalar zayıf form etkinliği, kamuya açıklanan bilgileri (mali tablolar, temettü kararları ve hisse bölünmeleri vb.) yansıtan piyasalar yarı güçlü form etkinliği, herkes tarafından bilinmesi beklenmeyen tek elci bilgilerin dahi piyasaya yansıdığı piyasaların ise güçlü form etkinliği düzeyinde etkin olduğu ifade edilmektedir (Sümer ve Aybar, 2016: 77). Etkin piyasalar hipotezine göre kamuya açıklanan bilgiler arasında yer alan bilanço ve gelir tablosu verilerinin (karlılık, likidite, borçluluk oranı vb.) ve sektör bilgilerinin (sektör karlılığı, sektörel borçlanma vb.) hisse senedi fiyatlarına dolayısıyla da ilgili endekse yansımaları beklenabilir.

Şirketlerin içerisinde bulunduğu sektörün durumu ile şirketlerin hisse senedi değerleri yakın bir ilişki içerisindedir. İki farklı sektörde faaliyet gösteren işletmelerde büyüme oranı daha yüksek olan sektörde bulunan şirketin hisse senedi performansının daha iyi olması beklenmektedir (Demir, 2001: 114). Bu bağlamda sektörün karlılık verilerinin de sektörde faaliyet gösteren işletmelerin hisse senedi fiyatlarını olumlu etkileyebileceğini ifade etmek mümkündür. Ayrıca hisse senetlerinin temel analizinde, analiz konularından biri de şirketin içinde bulunduğu sektörün analizidir (Özdil ve Yılmaz, 2006: 216). Bu durum finans literatüründe sektör verilerinin hisse senedi fiyatlarını etkileyebileceğine ilişkin bir kanının olduğunun göstergesi olarak yorumlanabilmektedir.

Gelişmekte olan ülke konumundaki Türkiye gibi gerek yerli gerekse yabancı yatırımcının dikkatini çekebilecek potansiyele sahip ülkelerde finansal piyasaların önemli aktörlerinden biri olan bankaların hisse senedi fiyatlarını etkileyen faktörlerin incelenmesi hem portföy yöneticileri hem de araştırmacılar için önem arz etmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin karakteristik özellikleri arasında yer alan yüksek getiri fırsatları ve buna bağlı riskler dikkate alındığında ise Türkiye'de faaliyet gösteren bankaların hisse senetlerinin sermaye piyasası performansına yönelik açıklayıcı verilere ulaşmak sektör ilgilileri açısından ayrıca önemlidir. Buradan hareketle bu çalışmada bankacılık sektörü karlılık oranlarının ilgili sektörün hisse senedi fiyatı üzerindeki etkisi nedensellik analizi ile araştırılmaktadır.

Çalışmanın amacı Türkiye'de bankacılık sektörü karlılığının bu sektörün hisse senedi fiyatlarını temsil ettiği düşünülen Borsa İstanbul banka endeksine etkisini nedensellik analizleri ile araştırılmasıdır. Daha açık bir ifade ile çalışmada "Türkiye'de bankacılık sektörü karlılığı, bu sektörde hisse senedi fiyatlarının nedeni midir?" sorusuna cevap arandığını ifade etmek mümkündür. Çalışmanın özgün yönleri ve literatüre yapacağı katkılar şunlardır: Birincisi bankacılık sektörü karlılığının, Borsa İstanbul Banka Endeksine etkisini araştıran çalışmalara literatürde daha az rastlanılmaktadır. Söz konusu sektörün mali verileri içerisinde karlılığın önemi, bankaların para piyasasında üstelenmiş olduğu önemli fonksiyon ve ülkemizdeki sermaye piyasasında işlem gören büyük şirketler arasında yer alan bankalar göz önüne alındığında bu çalışmanın hem para piyasası hem de sermaye piyasası literatürüne katlı sağlayacağı düşünülmektedir. İkincisi, bu çalışma, şirketlerin mali verileri ile hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkileri araştıran şirket/banka bazlı çalışmalardan farklı olarak sektörün geneli hakkında karlılık-

hisse senedi ilişkisine yönelik çıkarımlar yapma imkânı sunmaktadır. Üçüncüsü, çalışmada yöntem olarak kullanılan zamanla değişen nedensellik testidir. Bu yöntem sayesinde incelenen dönemin tümü itibarıyla herhangi bir nedensellik ilişkisi söz konusu olmasa dahi bazı alt dönemlere ait nedensellik ilişkisinin olup olmadığı araştırılabilmektedir. Çalışmanın geri kalan kısmı şu şekilde organize edilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde kavramsal çerçeveye, üçüncü bölümünde ise literatür taramasına yer verilmiştir. Veri seti ve kapsamdan oluşan dördüncü bölümü, yöntem ve bulgulardan oluşan beşinci bölüm izlemektedir. Son olarak sonuç bölümü ile çalışma tamamlanmıştır.

LİTERATÜR TARAMASI

Hisse senedi fiyat hareketlerinin doğru anlaşılması ve tahmin edilmesi finansçıların ve politik karar alıcıların üzerinde önemle durduğu konularından biridir. Bankaların ekonomi ve finans alanı içerisindeki önemleri dikkate alındığında ise bu konuya olan ilgi artarak devam etmektedir. Türkiye’de bankacılık sektörü karlılığının, bu sektörün hisse senedi fiyatları üzerindeki nedensellik ilişkilerinin araştırıldığı çalışmanın literatür taraması bölümünde karlılık ve şirket hisse değerleri arasındaki ilişkileri inceleyen öncü ve güncel çalışmalara yer verilmektedir.

Damien vd. (1997), bankaların ekonomik katma değer performans ölçütleri ve hisse değerleri arasındaki ilişkiyi incelediğinde iki değişken arasında yüksek bir ilişkinin varlığını tespit etmiştir. Mramor ve Kosta (1997), Slovenya’da bulunan 70 şirket üzerinde 1992-1994 yıllarını kapsayacak şekilde yaptığı incelemede muhasebeye dayanan performans göstergeleri ile hisse senedi fiyatları arasında doğrusal olmayan bir ilişkinin varlığına dair kanıtlara ulaşmışlardır. Martinez (1999), Fransa’da bulunan 50 şirketin 1992-1996 yılları arasındaki verilerini kullandığı çalışmasında, mali tablolar vasıtasıyla ulaşılabilen verilerin hisse senedi fiyatlarının açıklanmasına yardımcı olabileceğini ortaya koymuştur. Kalaycı ve Karataş (2005) tarafından, imalat sanayi alt sektörlerinde faaliyet gösteren şirketlerin 1996-1997 yılları arasındaki mali verileri incelenmiş ve hisse senedi değerinin karlılık, verimlilik ve borsa performansı ile ilişkili olduğu görülmüştür. Chen vd. (2009), Çin’de yer alan şirketlerin yer aldığı hisse senedi piyasasında yaptıkları 2000-2004 yıllarını kapsayan çalışmada şirketlerin kâr payı dağıtımıyla ilgili gelişmelerin hisse senedi fiyatlarını etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Altıok ve Akben (2010), Türkiye’de bulunan ve borsada işlem gören 46 şirket üzerindeki 2005-2008 yıllarını kapsayan çalışmada, kâr payına ilişkin duyuruların hisse senedi fiyatlarını etkilediğine ilişkin bulgular elde etmişlerdir. Birgili ve Düzer (2010), Borsa İstanbul (BİST)’de işlem gören şirketler üzerinde 2001-2006 dönemine dair verilerin ele alındığı çalışmada şirketlerin likidite oranları ve firma değeri arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit etmişlerdir. Karaca ve Başçı (2011), İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) üzerine yaptığı araştırmada 2001-2009 dönemi karlılık rasyoları ile hisse senedi fiyatları arasında pozitif yönlü bir ilişkinin varlığına dair kanıtlara ulaşmışlardır. Aydemir vd. (2012), BİST’te işlem gören ve imalat alanında faaliyet gösteren 73 şirketin 1990 ile 2009 dönemine ait verilerini incelemişler ve likidite, karlılık ve borçlanma

oranları ile hisse senedi getirileri arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu sonucuna varmışlardır.

Ayriçay ve Türk (2014), BİST’de işlem gören 56 üretim şirketinin 2004-2011 yılları arasındaki verilerinden hareketle yaptıkları araştırmada, borçlanma oranı ve aktif karlılık oranı arasında anlamlı bir ilişki bulamamışlardır. Aktaş ve Ünal (2015), 2005-2012 dönemi için BİST’de işlem gören 7 sigorta şirketinin hisse senedi fiyatlarını incelediği çalışmada karlılık ile hisse senedi fiyatları arasında anlamlı bir ilişki olduğunu sonucuna ulaşmıştır. Kaya ve Öztürk (2015), BİST gıda ve tütün sektöründe faaliyetine devam eden firmaların 2000-2013 yılları muhasebe verilerini kullanarak, karlılık ile hisse senedi fiyatları arasında nedensellik ilişkisinin varlığına dair bulgulara ulaşmışlardır.

Arkan (2016), Kuveyt’te 15 şirketin 2005-2014 dönem verilerini kullanarak yaptığı araştırmada, öz sermaye karlılık oranı, aktif karlılık oranı ve net karlılık oranı ile hisse senedi fiyatları arasında güçlü ve pozitif bir ilişki tespit etmiştir. Biçen ve Sezgin (2017), BİST’de yer alan ve bilişim sektöründe faaliyet gösteren firmaların 2005-2015 finansal oran verilerini kullanmışlar ve hisse başına kar, piyasa değeri oranı ve net satış büyüme oranı ile firma değeri arasında pozitif bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Sarı ve Kırkık (2018), BİST’te işlem gören ve pazar payları yüksek olan 20 şirket üzerinde yaptıkları çalışmada hisse senedi fiyatları ile karlılık, likidite ve faaliyet oranları arasında pozitif bir ilişki tespit etmişlerdir. Şenol vd. (2018), metal ve makine sanayide faaliyet gösteren 23 şirketin 2010-2017 yılları arası verilerini ele almışlar ve geçmiş dönem hisse senedi fiyatları, ekonomik büyüme, aktif karlılık oranı, kaldıraç oranı ve cari oran ile hisse senedi fiyatları arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Özgür (2019), BİST sınai endeksinde yer alan 100 farklı şirketin 2012-2017 döneminde hisse senedi getirileri ile net kâr marjı, cari oran, alacak devir hızı, aktif devir hızı ve öz sermaye/duran maddi varlık oranları arasında anlamlı bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Alsu ve Yiğitkuşluğu (2019), finansal performans ve hisse senedi oynaklığı arasındaki ilişkinin var olup olmadığını BİST imalat sektöründeki 123 şirketin 2007-2017 verilerini kullanarak analiz etmişler ve stok devir hızı, cari oran ve aktif karlılığı oranlarının hisse senedi getirilerinin oynaklığını etkileyebildiği sonucuna ulaşmışlardır.

Çalış ve Sakarya (2020), BİST Bankacılık Endeksinde bulunan 12 bankanın 2015-2017 yılları arasındaki finansal performansları ile hisse getirileri arasındaki ilişkiyi araştırmışlar ancak değişkenler arasında genel olarak anlamlı bir ilişkinin olmadığı sonucuna varmışlardır. Fadli ve Hongbing (2020), Endonezya Borsasında işlem gören şirketlerle ilgili 2010-2015 yılları arası aktif karlılığı oranı, öz sermaye karlılığı oranı, net kâr marjı, hisse başına kar, borç/aktif oranı ve borç/öz sermaye oranının hisse senedi fiyatları üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuşlardır. Sahananporn ve Sukcharoensin (2020), finansal oranların hisse senedi fiyatlarına etkisinin analiziyle ilgili 344 örneklem üzerinde çalışmışlar ve finansal oranların hisse senedi fiyatlarını etkileme ağırlığının oldukça düşük olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Genel itibarıyla, literatürde yer verilen çalışmaların büyük çoğunluğu şirketlerin mali verileri ile hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkinin var olup olmadığını incelemektedir. Mali veriler ile hisse senedi fiyatlarındaki ilişkiye odaklanan literatürdeki çalışmalar dikkate alındığında özellikle bankalar özelinde incelenen çalışmaların sayısının oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda çalışmada özellikle bankaların karlılık oranlarının aynı sektörün hisse senedi fiyatlarına etkisi araştırıldığından literatüre katkı

sağlaması beklenmektedir. Bununla birlikte bankacılık sektörünün genelini kapsayan verilerin kullanılması bu çalışmayı literatürdeki diğer çalışmalardan farklılaştırmaktadır.

VERİ SETİ VE KAPSAM

Bu çalışmada 2003Ç1-2020Ç3 dönemi itibarıyla çeyreklik veriler kullanılarak Türkiye’de bankacılık sektörü karlılığının Borsa İstanbul banka endeksi üzerindeki etkisinin nedensellik bağlamında incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda bankacılık sektörü karlılığı göstergesi olarak ortalama aktif karlılık oranları (OAKO) ve ortalama öz sermaye karlılık oranları (OÖKO) verileri kullanılmış²² ve bu verilere Türkiye Bankalar Birliği’nin (TBB) resmi internet sitesinden ulaşılmıştır. Bankacılık sektörü hisse senedi fiyatları için ise Borsa İstanbul banka endeksi (BIBE) verisi kullanılmış ve bu veriler Yahoo Finance, Investing.com, Borsa İstanbul ve Bloomberg resmi internet sitelerinden elde edilmiştir.²³ Değişkenlere ait tanımlayıcı bilgiler Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1. Değişkenlere Ait Tanımlayıcı Bilgiler

Değişken	Tanım	Kaynak	Dönem
BIBE	Borsa İstanbul Banka Endeksi	Yahoo Finance, Investing.com, Borsa İstanbul, Bloomberg	2003Ç1-2020Ç3
OAKO	Ortalama Aktif Karlılık Oranı	TBB	2003Ç1-2020Ç3
OÖKO	Ortalama Öz Sermaye Karlılık Oranı	TBB	2003Ç1-2020Ç3

Değişken	Ort.	Medyan	Maks.	Min.	St. Hata	J-B Olasılık	Gözlem
BIBE	1093.9	1220.8	1834.3	143.5	421.1	0.09*	71
OAKO	1.9	1.7	3.0	1.1	0.5	0.08*	71
OÖKO	15.3	14.2	23.2	10.5	3.5	0.06*	71

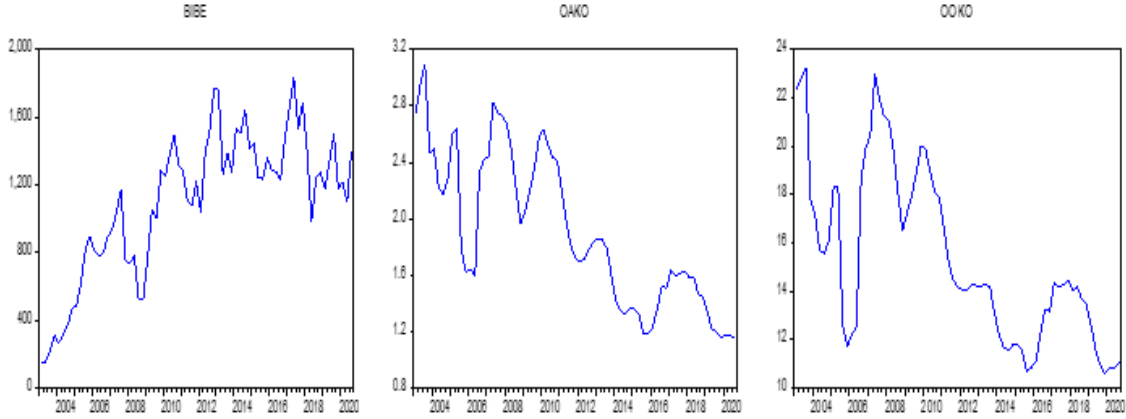
Not: *, %10 anlamlılık düzeyini temsil etmektedir. J.B: Jarque-Bera

Şekil 1’de BIBE, OAKO ve OÖKO değişkenlerine dair grafikler gösterilmektedir. Buna göre BIBE değişkeni incelenen dönem aralığında başlangıç yılına göre artış eğilimi göstermektedir. OAKO ve OÖKO değişkenlerinin ise ele alınan dönem itibarıyla benzer

²² Banka karlılığının ölçülmesinde çeşitli göstergeler kullanılmaktadır. Bu kapsamda referans alınan temel göstergelerden biri aktif karlılığı (net kar/toplam aktif) oranı diğeri ise öz sermaye karlılığı (net kar/öz sermaye) oranıdır (Dietrich ve Wanzenried, 2014).

²³ Sermaye Piyasasında Finansal Raporlamaya İlişkin Esaslar Tebliği (13 Haziran 2013 Tarih ve 28676 sayılı Resmi Gazete. Hangi endeks verinin alınacağına ise Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) tarafından yapılan düzenleme dikkate alınarak borsaya açık olan şirketlerin mali verilerinin açıklanmak zorunda olduğu son tarihin içinde barındıran ayın son işlem günü alınmıştır. Örneğin 2018 yılı ilk üç aylık mali verileri ilgili düzenlemeye göre en geç dönemi takip eden 50 gün içerisinde açıklanmalıdır. Bu durumda sektörün birinci çeyrek verilerinin en geç 20 Mayıs 2018’de açıklanması gerekecektir. Bu usule göre bu çalışmada veri olarak aldığımız ve 2018 yılı birinci çeyrek karlılığına karşılık gelen endeks verisi 2018 yılı 30 Nisan verisidir.

hareketler sergilediği ve söz konusu değişkenlerin başlangıç yılına göre azalma eğiliminde olduğu görülmektedir.

Şekil 1: Değişkenlere Ait Grafikler

YÖNTEM VE BULGULAR

Birim Kök Testi ve Sonuçları

Ekonometrik analizlerde durağanlık veya birim kökün varlığı tespit edilmeden ulaşılan sonuçlarda sahte regresyon meydana gelmektedir. Dolayısıyla değişkenler arasındaki sahte regresyon sorununun önüne geçilebilmesi, değişkenlerin durağanlığının tespit edilmesini gerektirmektedir. Değişkenlerin durağanlığının tespiti için ise birim kök testleri kullanılmaktadır (Granger ve Newbold, 1974; Granger vd., 2001: 899-900). Bu bağlamda ekonometrik analizlerinde değişkenler arasındaki ilişkiler incelenmeden önce değişkenlerin birim köklü olup olmadığının saptanması önem arz etmektedir. Aksi takdirde birim kök analizleri yapılmadan elde edilen analiz sonuçları sapmalı ve tutarsız olmaktadır (Phillips ve Perron, 1988: 335-336). Bahsedilen sebepler nedeniyle çalışmanın analiz bölümünün ilk aşamasında değişkenlerin birim köklü olup olmadığı Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleri ile incelenmiştir. Tablo 2’de ADF ve PP birim kök testlerine ait sonuçlar görülmektedir.

Tablo 2. Birim Kök Test Sonuçları

ADF Testi		Düzyey Değerler		1. Fark Değerler	
Değişkenler	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli	
BIBE	-2.525	-3.078	-9.358***	-9.387***	
OAKO	-1.321	-1.866	-3.396**	-3.337*	
OÖKO	-1.470	-2.410	-3.300**	-4.013**	

PP Testi		Düzyey Değerler		1. Fark Değerler	
Değişkenler	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli	
BIBE	-2.469	-3.034	-9.384***	-9.558***	
OAKO	-1.780	-3.105	-7.019***	-6.974***	
OÖKO	-2.293	-2.975	-6.617***	-6.587***	

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini temsil etmektedir. ADF testi, Augmented Dickey-Fuller birim kök test sonuçlarını; PP testi, Phillips-Perron birim kök test sonuçlarını göstermektedir. Tabloda ADF testi t-istatistik değerlerine yer verilmiş ve gecikme uzunluğunun belirlenmesinde Schwarz bilgi kriteri (SIC) esas alınmıştır. Phillips-Perron test istatistik değerlerine yer verilmiş ve optimal gecikme uzunluğu Bartlett kernel spektral tahmin yöntemi ve Newey-West Bandwidth (automatic selection) kriteri ile tespit edilmiştir.

Tablo 2’de BIBE, OAKO ve OÖKO değişkenlerine ait ADF ve PP birim kök test sonuçları düzey ve birinci farkında olmak üzere sabitli ve sabitli ve trendli modeller bağlamında gösterilmektedir. ADF ve PP birim kök test sonuçlarına göre düzeyde üç değişken için de birim kökün var olduğunu varsayan sıfır hipotezi reddedilememiştir. Dolayısıyla seviyesinde tüm değişkenlerin birim köklü olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte birinci farkında tüm değişkenler için sıfır hipotezi reddedilmiş ve üç değişkenin de birinci farkında durağan oldukları belirlenmiştir.

Bootstrap Nedensellik Testi ve Sonuçları

Ekonometrik analizlerde değişkenler arasındaki ilişki yönünün tespit edilmesi politika uygulamaları açısından önem arz etmektedir. Bu doğrultuda değişkenler

arasındaki ilişki yönünün belirlenmesinde çeşitli nedensellik testleri kullanılmaktadır. Kullanılan nedensellik testlerinin ise sunduğu avantajları dolayısı ile bir diğerine göre bazı üstünlükleri olabilmektedir. Örneğin Toda-Yamamoto (1995) uyarlanmış WALD (MWALD) testinin güçlü taraflarından yararlanarak standart nedensellik analizlerinde uygulanan birtakım ön koşulları esnetmiştir. Bu test yöntemi, farklı derecelerden durağanlığa izin vermesi ve seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin var olması şartına gereksinim duymaması bakımından nedensellik analizlerinde sıkça kullanılmaktadır (Toda ve Yamamoto, 1995: 245-246). Diğer yandan bu testin standart normal ki-kare dağılımına sahip olması küçük örneklerde gücünü kaybetmesine neden olmaktadır. Bu eksiklik Hacker ve Hatemi-J (2006) tarafından bootstrap dağılıma sahip MWALD istatistiği ile ortadan kaldırılmıştır. Bu sayede küçük örneklerde dahi güçlü sonuçlar elde edilebilmektedir (Hacker ve Hatemi-J, 2006: 1499).

Tablo 3'te Hacker ve Hatemi-J (2006) tarafından geliştirilen bootstrap nedensellik test sonuçlarına yer verilmektedir.

Tablo 3. Bootstrap Nedensellik Test Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	Wald İstatistik	%1 Kritik Değer	%5 Kritik Değer	%10 Kritik Değer
OAKO→BIBE	0.779	6.885	4.010	2.807
OÖKO→BIBE	1.260	6.782	3.928	2.761

Not: Maksimum gecikme uzunluğu (Maxlag) 4 olarak belirlenmiştir. Hatemi-J bilgi kriteri (HJC) kullanılmıştır. Entegrasyon derecesi (Integration order) 1 olarak tespit edilmiştir. Wald test istatistiğine ait kritik değerler 10.000 bootstrap ile elde edilmiştir.

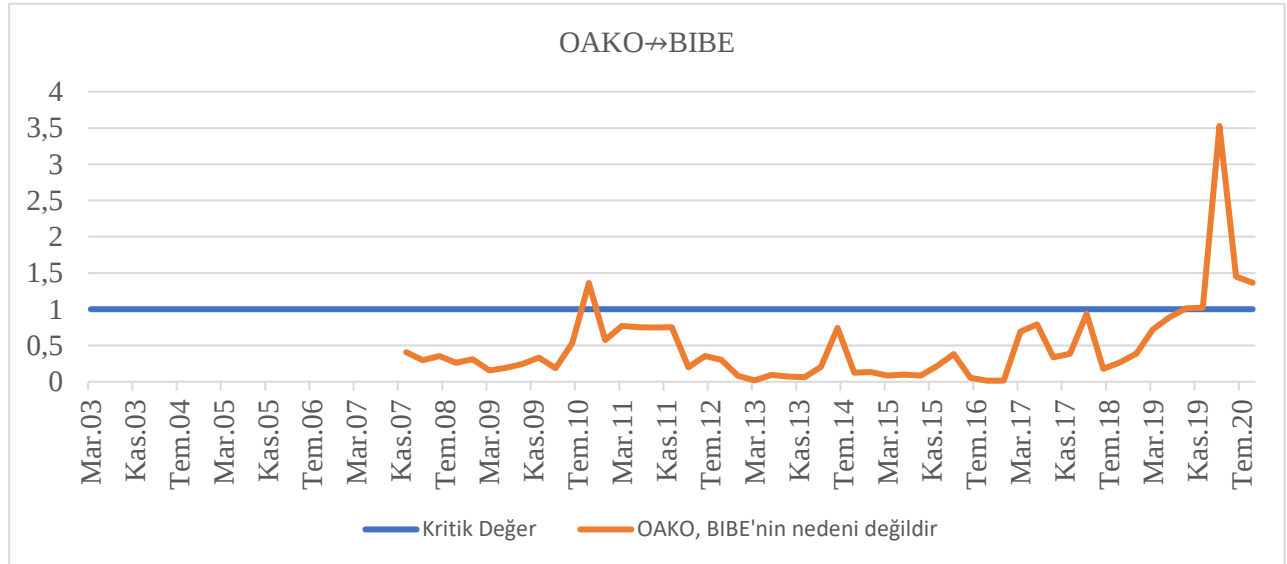
Tablo 3'te OAKO ve OÖKO değişkenlerinden BIBE değişkenine simetrik nedensellik analiz sonuçları sunulmaktadır. Wald istatistiği kritik değerlerden düşük olduğu için değişkenler arasında nedensellik ilişkisi olmadığını ifade eden sıfır hipotezi reddedilememiştir. Sonuç olarak OAKO ve OÖKO değişkenlerinden BIBE değişkenine doğru herhangi bir nedensellik ilişkisine ulaşılamamıştır.

Zamanla Değişen Nedensellik Testi Ve Sonuçları

Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri incelenen dönem ve uygulanan yöntemle göre farklılık arz etmektedir. Özellikle ekonomik, siyasi ve politik gelişmelerin etkisi nedeniyle değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerinde zamanla değişimler ortaya çıkabilmekte ve bu değişimlerin etkisi ise “zamanla değişen nedensellik testi” kullanılarak tespit edilebilmektedir. Bu nedenle birçok yazar makroekonomik değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerini analiz ederken zamanla değişen analiz yöntemlerinin önemini vurgulamışlardır (Tang, 2010; Yılcı ve Bozoklu, 2014; Shahbaz vd., 2018; Li vd., 2018). Hacker ve Hatemi-J (2006), bootstrap nedensellik testi ile yuvarlanan pencere (Rolling

window)²⁴ yöntemine dayalı zamanla değişen nedensellik formunu ileri sürmüşlerdir. Bu test formu, incelenen dönemi alt dönemlere ayırarak her bir alt dönem için nedensellik analizinin uygulanması temeline dayalı bir yaklaşımdır. Çalışmada bu test yaklaşımı kullanılarak OAKO ve OÖKO değişkenlerinden BIBE değişkenine zamanla değişen nedensellik ilişkileri araştırılmıştır. Grafik 1'de OAKO değişkeninden BIBE değişkenine, Grafik 2'de ise OÖKO değişkeninden BIBE değişkenine zamanla değişen nedensellik analiz sonuçları görülmektedir. Grafik 1 ve 2'de yer alan turuncu çizgiler hipotezlere ait dönemsel hesaplanan test istatistik değerlerini, düz mavi çizgiler ise kritik değerleri temsil etmektedir.

Grafik 1'de 2 farklı alt dönem için zamanla değişen nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Buna göre 2010 yılı 3. ve 4. çeyrek dönemleri arasında ve 2019 yılı 3. çeyrek ile 2020 yılı 3. çeyrek dönemleri arasında dönemsel hesaplanan test istatistik değerlerinin kritik değeri aştığı görülmektedir. Dolayısıyla ilgili dönem aralıklarında "OAKO değişkeninin BIBE değişkeninin nedeni değildir" sıfır hipotezi reddedilmiştir. Sonuç itibarıyla söz konusu dönem aralığı için OAKO değişkeninin BIBE değişkeninin nedeni olduğu tespit edilmiştir.

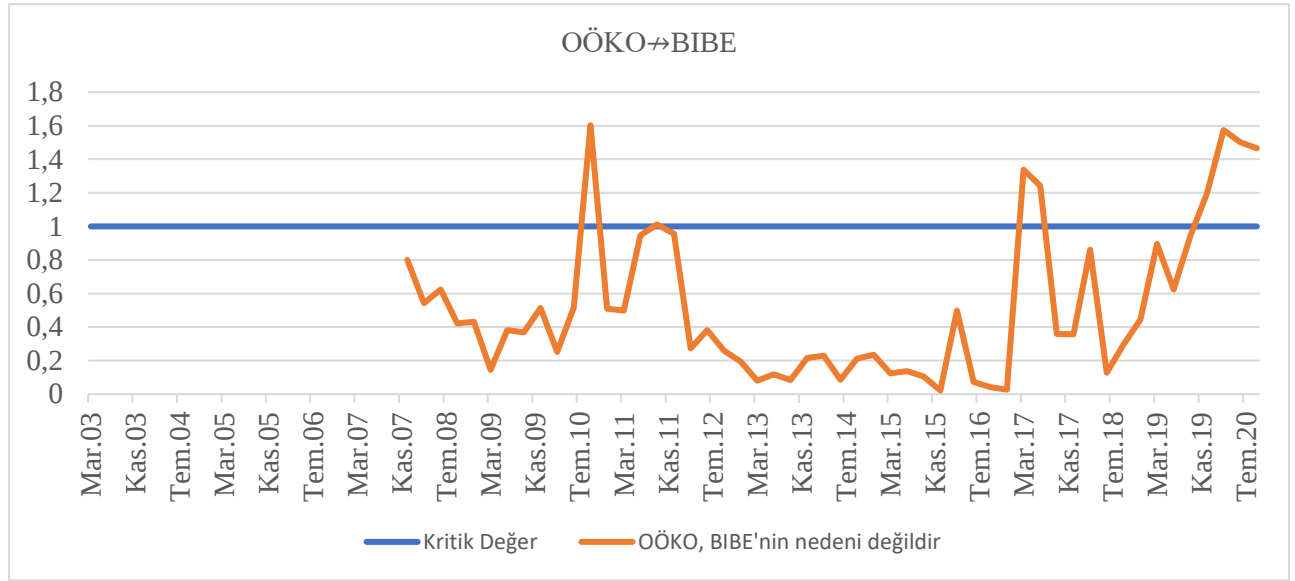
Not: Maksimum gecikme uzunluğu (maxlag) 4 olarak belirlenmiştir. Yuvarlanan pencere (Rolling window) yöntemine dayalı pencere boyutu 20 olarak alınmıştır. Hatemi-J bilgi kriteri (HJC) kullanılmıştır. Entegrasyon derecesi (entegration order) 1 olarak tespit edilmiştir. Wald test istatistiğine ait kritik değerler 10000 bootstrap ile elde edilmiştir.

Grafik 1. Zamanla Değişen Nedensellik Sonuçları

Grafik 2'de ise 3 farklı alt dönem için zamanla değişen nedensellik ilişkisinin var olduğu belirlenmiştir. Buna göre 2010 yılı 3. ve 4. çeyrek dönemleri arasında, 2017 yılı 3. ve 4. çeyrek dönemleri arasında ve 2019 yılı 3. çeyrek ile 2020 yılı 3. çeyrek dönemleri arasında dönemsel hesaplanan test istatistik değerleri kritik değer üzerinde gerçekleşmiştir. Söz konusu dönem aralıklarında "OÖKO değişkeninin BIBE değişkeninin

²⁴ Pencere boyutu seçiminde iki önemli kriter bulunmaktadır. İlk kriter güçlü bir tahmin için büyük bir örnekleme sahip olunması, diğeri ise yapısal kırılma potansiyelinin göz önüne alınmasıdır. Çalışmada bu kriterler dikkate alınarak pencere boyutu 20 olarak kullanılmıştır.

nedeni değildir” sıfır hipotezi reddedilmiş ve sonuç olarak ilgili dönem aralığı için OÖKO değişkeninin BIBE değişkeninin nedeni olduğu tespit edilmiştir.

Not: Maksimum gecikme uzunluğu (maxlag) 4 olarak belirlenmiştir. Yuvarlanan pencere (Rolling window) yöntemine dayalı pencere boyutu 20 olarak alınmıştır. Hatemi-J bilgi kriteri (HJC) kullanılmıştır. Entegrasyon derecesi (integration order) 1 olarak tespit edilmiştir. Wald test istatistiğine ait kritik değerler 10000 bootstrap ile elde edilmiştir.

Grafik 2. Zamanla Değişen Nedensellik Sonuçları

SONUÇ

Bu çalışmada 2003Ç1-2020Ç3 dönem itibarıyla Türkiye’de bankacılık sektörü karlılığının Borsa İstanbul banka endeksi üzerindeki etkisi bootstrap nedensellik ve zamanla değişen nedensellik testleri ile analiz edilmiştir. Bootstrap nedensellik analiz sonuçlarında ilgili dönemin tamamı dikkate alındığında ortalama aktif karlılığı oranı ve ortalama öz sermaye karlılığı oranı değişkenlerinden Borsa İstanbul banka endeksine herhangi bir nedensellik ilişkisine ulaşamamıştır. Bununla birlikte zamanla değişen nedensellik analiz sonuçlarında ise farklı alt dönemlerde nedensellik ilişkilerin varlığına dair kanıtlara ulaşılmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlar Büyüksalvarcı (2011) ve Kayalıdere (2013)’nin çalışmaları ile benzerlik göstermektedir.

Zamanla değişen nedensellik analiz sonuçlarına göre 2010 yılı 3. ve 4. çeyrek dönemleri arasında ortalama aktif karlılığı oranı ve ortalama öz sermaye karlılığı oranından Borsa İstanbul banka endeksine nedensellik ilişkisinin var olduğu tespit edilmiştir. Bu dönemdeki ilişkinin nedeninin, 2008 küresel finans krizi sonrası Türkiye ekonomisinde meydana gelen daralmaya rağmen 2010 yılı ve sonrasında yakalanan büyüme trendiyle ilgili olduğu düşünülmektedir. 2017 yılı 1. ve 3. çeyrek dönemleri arasında ortalama öz sermaye karlılık oranları ile Borsa İstanbul banka endeksi arasında tespit edilen ilişkinin, söz konusu dönemdeki ekonomik büyüme rakamlarıyla ve borsadaki olumlu beklentilerle ilişkili olduğu tahmin edilmektedir. Buna göre 2014-2020

yılları arasındaki en yüksek büyüme oranı %7,5 ile 2017 yılında gerçekleşmiştir. Özellikle 2017 yılının 3. çeyreğindeki %11'in üzerinde gerçekleşen ekonomik büyüme oranı, 2011 yılından beri çeyrek bazda %10'un üzerinde gerçekleşen tek ekonomik büyüme oranıdır. Diğer taraftan 2017 yılında borsada da olumlu gelişmeler yaşanmış ve ilgili yılda BİST 100 endeksinde yaklaşık %40'ın üzerinde getiri elde edilmiştir. 2019 yılı 3. çeyrek ile 2020 yılı 3. çeyreği arasında tespit edilen zamanla değişen nedensellik ilişkisinin ise Covid-19 salgını nedeniyle ortaya çıkan ve sermaye piyasalarını da önemli ölçüde etkileyen krizle ilgili olduğu tahmin edilmektedir. Bilindiği gibi 2019 yılının sonlarına doğru ortaya çıkan ve sonrasında dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgınından sermaye piyasaları da ciddi şekilde etkilenmiştir. 2020 yılı mart ayı sonrasında sermaye piyasalarında yaşanan hızlı toparlanmanın çalışmada tespit edilen zamanla değişen nedensellik ilişkisinin sebepleri arasında yer aldığı düşünülmektedir. Sonuç itibarıyla çalışmada bankaların karlılık oranları ile hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkinin, özellikle ekonomik ve finansal anlamda büyük değişimlerin yaşandığı dönemlere isabet ettiği görülmüştür. Buna göre bankacılık sektörü hisse senedi yatırımcılarına gerek kriz gerekse kriz sonrası iyileşme dönemlerinde yapacakları banka hisse senedi tercihlerinde bankacılık sektörü karlılık oranlarını göz önünde bulundurmaları önerilmektedir. Gelecek çalışmalarda bankacılık sektörü karlılığı ve bu sektörün hisse senedi fiyatlarına etkisi arasındaki ilişki asimetrik nedensellik test yöntemleri kullanılarak daha ayrıntılı incelenebilir.

KAYNAKÇA

- Aktaş, R., & Ünal, S. (2015). The Relationship Between Financial Efficiency Ratios and Stock Prices: An Empirical Investigation on Insurance Companies Listed in Borsa Istanbul, *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 7(12), 1-16.
- Alsü, E., & Yiğituşığı, M. (2019). Relationship Between Financial Performance and the Volatility of Stock Prices: An Econometric Application on BIST Manufacturing Industry Index. *GÜ İslâhiye İİBF Uluslararası E-Dergi*, 3(3), 88-105.
- Altıok, A., & Akben, E. (2010). Information Content of Dividends: Evidence from Istanbul Stock Exchange. *International Business Research*, 3(3), 126-132.
- Arkan, T. (2016). The Importance of Financial Ratios in Predicting Stock Price Trends: A Case Study in Emerging Markets, *Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia*, (79), 13-26.
- Aydemir, O., Serdar, Ö. G. E. L., & Demirtaş, G. (2012). Hisse Senetleri Fiyatlarının Belirlenmesinde Finansal Oranların Rolü. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(2), 277-288.
- Ayrıçay, Y., & Türk, V. E. (2014). The Relationship Between Financial Ratios and Firm Value: An Enforcement in Borsa Istanbul, *Journal of Accounting and Finance*, 64, 53-70.
- Biçen, Ö. F., & Sezgin, H. (2017). Finansal Oranların Firma Değeri Üzerindeki Etkileri: Borsa İstanbul Bilişim Sektörüne Yönelik Bir Panel Veri Analizi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 15(3), 25-41.
- Birgili, E., & Düzer, M. (2010). Finansal Analizde Kullanılan Oranlar ve Firma Değeri İlişkisi: İMKB'de Bir Uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (46), 74-83.

- Chen, D. H., Liu, H. H., & Huang, C. T. (2009). The Announcement Effect of Cash Dividend Changes on Share Prices: An Empirical Analysis of China, *Chinese Economy*, 42(1), 62-85.
- Cinskızan, K., Babuşcu, Ş., & Hazar, A. (2020). Aktif rasyosu açıklamasının bankaların hisse senedi getirisine etkisi: Borsa İstanbul'da işlem gören bankalar üzerine bir analiz. *Ekonomi ve Finansal Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 126-143.
- Çalış, N., & Sakarya, Ş. (2020). Finansal Performans ve Hisse Senedi Getirisi İlişkisi: BİST Bankacılık Endeksi Üzerine Bir İnceleme, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 1046-1058.
- Damien, P., Black, F., Martinez, S., Ou, C., Reinhard, S., Rodriguez, A., ... & Wilton, S. (1997). Economic Value Added Model to Assess Bank Performance. University of Michigan Business School Working Paper, 1-4.
- Demir, Y. (2001). Hisse Senedi Fiyatını Etkileyen İşletme Düzeyindeki Faktörler ve Mali Sektör Üzerine İMKB'de Bir Uygulama, *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF*, c.6., 109-130.
- Dietrich, A., & Wanzenried, G. (2014). The Determinants of Commercial Banking Profitability in Low-, Middle-, and High-Income Countries, *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 54(3), 337-354.
- Fadli, F., & Hongbing, O. (2020). Can Financial Ratio Change Stock Price? (Lq 45 Index Case Study for 2010-2018), *International Journal of Information, Business And Management*, 12(2), 21-34.
- Fama, E. F. (1970). Session topic: stock market price behavior. *The Journal of Finance*, 25(2), 383-417.
- Granger, C. W., Hyung, N., & Jeon, Y. (2001). Spurious Regressions with Stationary Series, *Applied Economics*, 33(7), 899-904.
- Granger, C. W., & Newbold, P. (1974). Spurious Regressions in Econometrics. *Journal of econometrics*, 2(2), 111-120.
- Hacker, R. S., & Hatemi-J, A. (2006). Tests for Causality Between Integrated Variables Using Asymptotic and Bootstrap Distributions: Theory and Application, *Applied Economics*, 38(13), 1489-1500.
- Kalaycı, Ş., & Karataş, A. (2005). Hisse Senedi Getirileri ve Finansal Oranlar İlişkisi: İMKB'de Bir Temel Analiz Araştırması. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (27), 146-158.
- Karaca, S. S., & Başcı, E. S. (2011). Hisse Senedi Performansını Etkileyen Rasyolar ve İMKB 30 Endeksinde 2001-2009 Dönemi Panel Veri Analizi. *Suleyman Demirel University Journal Of Faculty Of Economics & Administrative Sciences*, 16(3).
- Abdulkadir, K. A. Y. A., & Öztürk, M. (2015). Muhasebe Kârları ile Hisse Senedi Fiyatları Arasındaki İlişki: BİST Firmaları Üzerine Bir Uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (67), 37-54.
- Li, Y., Lei, M. Y., Guo, Y., Hu, Z., & Wei, H. L. (2018). Time-Varying Nonlinear Causality Detection Using Regularized Orthogonal Least Squares and Multi-Wavelets with Applications to EEG, *IEEE Access*, 6, 17826-17840.
- Martinez, I. (1999). Fundamental and Macroeconomic Information for the Security Prices Valuation: The French Case. *Managerial Finance*, 17-30.

- Mramor, D., & Kosta, N. M. (1997). Accounting Ratios as Factors of Rate of Return on Equity. In *New Operational Approaches for Financial Modelling Physica*, Heidelberg, 335-348.
- Özdil, T., & Yılmaz, C. (2006). İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda (İMKB) Sektör Bazında İşlem Gören Hisse Senetlerinin Alım-Satım Kararlarında En Yüksek Getirili Stratejinin Belirlenmesi. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 211-224.
- Özgür, C. (2019). Hisse Senedi Getirileri ile Finansal Oranlar Arasındaki İlişkinin Araştırılmasında Bir Panel ARDL Uygulaması, *Istanbul Management Journal*, (86), 97-113.
- Phillips, P. C., & Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression, *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Sahananporn, J., & Sukcharoensin, S. (2020). The Relationship Between Financial Ratios and Stock Prices: A Panel VAR Approach, *WMS Journal of Management*, 9(4), 15-28.
- Sarı, S., & Kırkık, Ş. (2018). Borsa İstanbul'da İşlem Gören Hisse Senetlerinin Muhasebe Verileriyle İlişkilendirilmesi: Bir Sektör Uygulaması, *Izmir Democracy University Social Sciences Journal*, 1-15.
- Shahbaz, M., Ferrer, R., Shahzad, S. J. H., & Haouas, I. (2018). Is the Tourism-Economic Growth Nexus Time-Varying? Bootstrap Rolling-Window Causality Analysis for the Top 10 Tourist Destinations, *Applied Economics*, 50(24), 2677-2697.
- Sümer, E., & Aybar, Ş. (2016). Etkin Piyasalar Hipotezinin, Finansal Piyasaları Açıklamadaki Yetersizliği ve Davranışsal Finans. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(2), 75-84.
- Şenol, Z., Selahattin, K. O. Ç., & Şenol, S. (2018). Hisse Senetleri Fiyatlarını Etkileyen Faktörlerin Dinamik Panel Veri Analiziyle İncelenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 9(25), 119-135.
- Tang, C. F. (2010). The Money-Prices Nexus for Malaysia: New Empirical Evidence from the Time-Varying Cointegration and Causality Tests, *Global Economic Review*, 39(4), 383-403.
- Toda, H. Y., & Yamamoto, T. (1995). Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes, *Journal of econometrics*, 66(1-2), 225-250.
- Yılcı, V., & Bozoklu, Ş. (2014). Price and Trade Volume Relationship in Turkish Stock Market: A Time-Varying Asymmetric Causality Analysis, *Ege Academic Review*, 14(2), 211-220.
- <https://tr.investing.com/>
- <https://finance.yahoo.com/>
- <https://www.borsaistanbul.com/tr/>
- <https://www.bloomberght.com/>
- <https://www.tbb.org.tr/tr>

“YÖNETİM VE SİYASET BİLİMİNDE GÜNCEL SORUNLAR, ARAŞTIRMA YAKLAŞIMLARI VE TEKNİKLER

YAZARLAR

Prof. Dr. Ahmet ZENGİN

Dr. Aslı OKAY TOPRAK

Dr. Mehtap SÖYLER

Dr. Metin BAYRAM

Dr. Selman HIZAL

Dr. Mesut KAYAER

Dr. Tunahan HACİİMAMOĞLU

Melike KAYIRAL

Murat KARAKAYA

Damla TAHTASAKAL